ACADEMIA ROMÂNĂ

STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

1

TOMUL 41
IANUARIE–MARTIE
1990

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

În țară, revista se poate procura prin poștă, numai pe bază de abonament. Prețul unui abonament anual este de 140 lei.

Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la ROMPRES— FILATELIA, departamentul import-export presă, P.O. Box 12—201, telex 10 376, București, Calea Griviței 64—66, România, sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa : 71 119, str. I.C. Frimu 11 București.

APARE DE PATRU ORI PE AN

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 41 **Nr. 1** **ianuarie–martie 1990**

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES
D'HISTOIRE ANCIENNE
ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 41 | Nº 1 | janvier—mars 1990

SOMMAIRE

PLAN DE MĂSURI AL COMITETULUI DIN INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE DIN BUCUREŞTI AL FRONTULUI SALVĂRII NAŢIONALE

(28 decembrie 1989)

Deşi mai puţin afectat decît alte ştiinţe sociale, domeniul interdisciplinar acoperit de colectivul Institutului de Arheologie şi de colegii lui din învăţămîntul superior şi din muzee (arheologie, istorie veche, numismatică, epigrafie etc.) a suferit totuşi pierderi extrem de mari în cei peste 40 de ani de cînd a devenit obiect al imixtiunilor şi presiunilor politice practicate de regimul doborît de revoluţia din 21—22 decembrie 1989. Anilor de tristă amintire ai stalinismului, în care o întreagă generaţie de profesori şi cercetători a fost oprimată, terorizată şi micşorată moral sau profesional, le-au urmat — după o scurtă perioadă de respiraţie de la mijlocul anilor '60 — o epocă de noi acţiuni urmărind manipularea politică şi ideologică a sferei noastre de preocupări. Odată cu treptata izolare a cercetării româneşti de specialitate în raport cu circuitul european de idei şi progrese, ţintindu-se în final desăvîrşirea acestei izolări în scopul creării condiţiilor necesare deformării trecutului şi manevrării memoriei colective, au fost încurajate şi apoi exacerbate manifestările unui naţionalism primitiv antiştiinţific care n-are nimic comun cu adevăratul patriotism. În pofida declaraţiilor oficiale mincinoase despre progresele spectaculoase ale cercetării, aceasta din urmă a fost sistematic frînată, dispreţuită, lipsită de mijloace şi deturnată de la obiectivele ei fireşti în direcţia unor teme de conjunctură menite să servească scopuri străine ştiinţei. Cercetarea românească de specialitate, cîndva îndeobşte apreciată, şi-a pierdut o bună parte din prestigiul cîştigat în perioada interbelică, a dispărut din organismele europene şi mondiale şi a ajuns, mai ales în ultimul deceniu, să fie supusă ordinelor brutale şi interdicţiilor pornite din cercurile apropiate odioasei clici dictatoriale.

În aceste condiţii, care s-au agravat de la an la an, majoritatea specialiştilor din domeniul nostru a reuşit totuşi să-şi păstreze demnitatea profesională, fapt ce se cuvine subliniat la acest început de eră nouă. Pierderile directe şi indirecte, decurgînd din rămînerile în urmă sau din direcţionările false ale cercetării, sînt cu toate acestea deosebit de mari şi impun adoptarea grabnică a unui sistem de măsuri care să asigure recuperarea celor pierdute, îndreptarea stărilor negative şi mai ales pregătirea activităţii viitoare. Pentru aceasta, colectivul Institutului de Arheologie din Bucureşti, principală instituţie de specialitate din ţară, afirmîndu-şi cu entuziasm adeziunea totală la principiile programului Consiliului Frontului Salvării Naţionale, propune următoarele măsuri :

1. Revenirea Institutului de Arheologie la regimul de instituţie cu regim autonom, prevăzută cu personalitate juridică şi administraţie proprie.

care au dus la anularea dispozițiilor inechitabile din domeniul alegerii locului de muncă, precum și de posibilitatea integrării directe în cercetare a absolvenților din învățămîntul superior.

9. Reorganizarea redacțiilor revistelor de specialitate din cadrul institutului, restructurarea colegiilor redacționale după principiile competenței și eficienței, revenirea în institut a redacției revistei „Materiale și cercetări arheologice", asigurarea de către editură a traducerilor necesare reprezentării corespunzătoare în circuitul internațional a cercetării românești de specialitate.

10. Dotarea Institutului de Arheologie la un nivel corespunzător cerințelor cercetării actuale: materiale tehnice pentru șantiere, aparatură de multiplicare, mijloace de transport, aparatură fotografică și topometrică, utilarea și aprovizionarea laboratoarelor etc.

11. Asimilarea gradelor din cercetarea științifică cu cele din învățămîntul superior și asigurarea egalității de retribuție, în cadrul promulgării unui statut al cercetătorului.

12. Acordarea către Institutul de Arheologie, în cadrul reorganizării generale a învățămîntului, a dreptului de a conduce doctorate, cu indemnizarea corespunzătoare a celor implicați în conducerea doctoratelor și cu abrogarea limitării numărului de locuri la doctorat.

13. Revenirea la sistemul drepturilor de autor pentru contribuțiile publicate în revistele institutului, cu recomandarea ca în următorii trei ani aceste drepturi să fie depuse în contul „Libertatea 1989".

14. Reorganizarea Comisiei Arheologice care să funcționeze pe lîngă Institutul de Arheologie din București, ca fiind singura instituție din țară avînd integral acest profil și cuprinzînd toate specialitățile care pot fi practicate în prezent în țara noastră. Din comisia condusă de un președinte ales pentru patru ani vor face parte specialiștii de prestigiu care au avut o comportare demnă în ultimele decenii, precum și specialiști cu aceleași calități din alte centre universitare și din muzee. Comisia Arheologică va avea în sarcină întocmirea planului național de cercetări, controlul săpăturilor arheologice, urmărirea valorificării rezultatelor acestora, precum și acordarea gradelor științifice.

15. Participarea Institutului de Arheologie la reorganizarea învățămîntului superior prin transferul specialiștilor necesari și solicitați în vederea întemeierii unei catedre de arheologie la Universitatea din București sau, în măsura în care aceasta va fi necesar și posibil, a unei Facultăți de Arheologie la aceeași universitate.

16. Reconectarea Institutului de Arheologie și a întregii activități din acest domeniu la cercetarea de specialitate de pe plan mondial. Participarea la manifestări internaționale, prezența în revistele de specialitate din străinătate, acordarea și obținerea de burse, stagii de specializare la instituțiile străine de prestigiu, acorduri de colaborare internațională, activizarea Școlii Române de la Roma întemeiate de Vasile Pârvan, studierea posibilităților pentru prezența permanentă și în alte țări a specialiștilor români etc.

17. Depolitizarea întregii activități științifice din cadrul institutului, cu dreptul fiecărui membru al colectivului de a desfășura în afara institutului a unei activități politice. Crearea condițiilor pentru ca membrii colectivului să se poată integra unui sindicat liber al oamenilor de știință. Reprezentarea colectivului în Consiliul municipal al Frontului Salvării Naționale.

★

Membrii colectivului Institutului de Arheologie sînt pe deplin conștienți de faptul că revoluția înfăptuită de poporul român la sfîrșitul anului 1989, apreciată în contextul transformărilor și înnoirilor pe care le cunosc toate țările central- și est-europene, creează cercetării de specialitate condiții cu totul noi. Dincolo de progresul general al cunoașterii, cercetarea este chemată să contribuie la construcția viitoarei „case comune europene”, ceea ce face ca în anii următori activitatea științifică să se poată desfășura fără condiționări din partea comandamentelor politico-sociale. Asemenea condiții s-au creat acum pentru prima oară în evoluția de peste 150 ani a cercetării arheologice din România. Colectivul Institutului de Arheologie este hotărît să folosească din plin această șansă.

CONSIDERAȚII PRELIMINARE ASUPRA MATERIALELOR NEO-ENEOLITICE DIN AȘEZAREA DE LA MINTIA (COM. VEȚEL, JUD. HUNEDOARA)

de FLORIN DRAȘOVEAN și SABIN ADRIAN LUCA

Așezarea neo-eneolitică de la Mintia este situată în partea dreaptă a șoselei Ilia-Deva, în zona viaductului ce traversează calea ferată a CET Mintia. Locul este numit de localnici „Gerhat" [1].

Cercetările întreprinse de semnatarii acestor rînduri au început în vara anului 1987 prin trasarea a două secțiuni de verificare a stratigrafiei între canalul de drenare și calea ferată uzinală, cu următoarele dimensiuni : S1/1987 = 20/2m ; S2/1987 = 15/1,5 m. Distanța dintre acestea a fost de 25 m, fiind orientate N—S. Cercetările au făcut necesară la S1 deschiderea unei casete (C1/1987) de 4/2 m. În anul 1988 s-a cercetat zona centrală a așezării, unde au fost deschise două secțiuni paralele S3 și S4/1988, de 10/2 m, cu un martor intermediar de 0,50 m.

Suprafața de 100 m^2 cercetată în cele două campanii a relevat următoarea situație stratigrafică :

Nivelul Ia s-a conservat slab. Locuințele sînt de suprafață, chirpicul păstrîndu-se fragmentar datorită solului foarte acid și a lucrărilor agricole care l-au afectat. Locuințele se prezintă sub forma unor aglomerări de chirpic, lipitură, fragmente de vatră, ceramică, unelte. Nu s-au putut stabili amănunte privind arhitectura locuințelor. Nivelul de călcare aparținînd acestei locuiri este păstrat doar pe alocuri.

Nivelul Ib este, prin materialul și construcțiile pe care le deține, cel mai important. Solul granulos al stratului are o culoare închisă. Din acest nivel pornesc bordeie și alte gropi foarte bogate în material arheologic, care au răvășit nivelul cel mai timpuriu (II).

Dintre bordeiele stratului I au fost studiate B1/1987 și B1/1988. Acestea au cîte trei niveluri de umplutură, fiind săpate, inițial, pînă la 2,50—2,90 m. Acestui strat îi aparține și o mare groapă de scos lutul (Gr. 1/1987), situată în S1/1987, precum și groapa Gr. 1a/1988.

Stratul II este de culoare gălbuie conținînd destul de puține fragmente ceramice în comparație cu cel anterior. Și din acesta pornesc gropi care se întretaie, împărțindu-l și cronologic, în două subniveluri, fapt nesesizat la analiza stratigrafiei verticale.

[1] L. Mărghitan, Sargeția, 5, 1968, pas. Datorită importanței materialelor descoperite, în anul 1987 am reluat cercetările din așezarea de la Mintia. Mulțumim și pe această cale dr. Adriana Rusu și I. Andrițoiu, precum și colectivului de cercetare de la Micia condus de dr. Lucia Marinescu, pentru sprijinul moral și material acordat.

Nivelul IIa este reprezentat de o mare locuinţă din care s-a păstrat şanţul de fundaţie (Gr.1b, 5, 6, 9a—b şi, poate, Gr. B2b), care leagă gropile de stîlpi, foarte adînci (Gr. 9). Datorită faptului că Gr. B2a este săpată în umplutura bordeiului B2/1988 am considerat acest complex ca făcînd parte dintr-un nivel de construcţie ce aparţine tot stratului II, şi anume IIb. Gropi izolate sînt Gr.2, 4, 7—8/1988 şi 2, 4/1987. Observaţiile făcute în decursul cercetărilor ne permit să afirmăm că locuirea a fost, în cursul acestui nivel, de foarte scurtă durată.

★

Dintre uneltele de piatră şlefuită descoperite, am ales pentru exemplificare un topor perforat, rupt în jumătate, ce reprezintă, probabil, din punct de vedere tipologic, un cap de serie pentru cele de metal (fig. 1/4). Piesa a fost lucrată dintr-o rocă verzuie, lustruită foarte bine, avînd urme de lovire pe muchie, perforarea fiind făcută dintr-o singură parte.

Materialul ceramic ilustrat este discutat mai jos după nivelurile în care a fost descoperit.

Pentru nivelul Ia menţionăm, printre alte vase, o strachină înaltă (fig. 1/8). Alături de vase fine, negre, lustruite, în acest nivel apar destul de frecvent vasele puternic carenate, realizate dintr-o pastă cărămizie, făinoasă. De asemenea, statistic, ceramica semifină şi uzuală de culori deschise (cărămiziu, portocaliu, cenuşiu cu nuanţe foarte pale) este preponderentă. Acestui nivel îi aparţine un fragment ceramic de culoare cărămizie pictat în interior cu virgule de culoare neagră. Pe faţa exterioară, acest fragment este decorat cu ornamente lustruite (fig. 4/10).

Bordeiele B1/1987 şi B1/1988 aparţin nivelului Ib. În primul nivel s-au descoperit printre altele şi o serie de fragmente ceramice (fig. 2/1—6); unul dintre acestea (2/1) este negru la interior şi cărămiziu la exterior, semifin, bine ars, decorat cu incizie adîncă; altul (fig. 2/2) este negru, lustruit, fin, avînd o canelură ce-i subliniază gîtul şi incizii oblice spre buză. Un vas (fig. 2/3) este negru, bine ars, zgrunţuros la pipăit, decorat cu ornamente lustruite. Un alt fragment (fig. 2/4) este făinos, avînd şi pleavă tocată mărunt în pastă. Partea superioară este gălbuie, iar cea inferioară neagră, decorul fiind foarte fin. În continuare mai prezentăm un fragment ceramic făinos, cărămiziu, foarte bine ars, decorat cu incizii adînci (fig. 2/5). În pastă este amestecată, de asemenea, mica. Ultimul fragment din acest complex — B1/1987 — este cărămiziu, semifin şi făinos (fig. 2/6). Arderea este foarte bună, iar incizia fină.

Nivelului Ib îi aparţin şi fragmentele din bordeiul B1/1988 (fig. 4/1—3,6, 8—9 şi fig. 2/7—10). Ceramica pictată este, fără excepţie, de culoare portocaliu-gălbuie, pictura fiind de nuanţă sîngerie, brun-roşcată sau brună. Fragmentele aparţin unor vase de factură fină, lustruite, arse foarte bine. Motivele sînt unghiulare, formînd triunghiuri umplute cu linii paralele sau unghiulare intersectate. Se pare că motivele pictate le imită pe cele incizate, lustruite. Se reîntîlnesc motivele incizate descoperite şi pe ceramica din B1/1987 (fig. 2/8). De astă dată diferă culoarea fragmentului, neagră în partea superioară, portocaliu-gălbuie în cea inferioară, factura generală fiind identică. Tradiţii mai vechi, moştenite

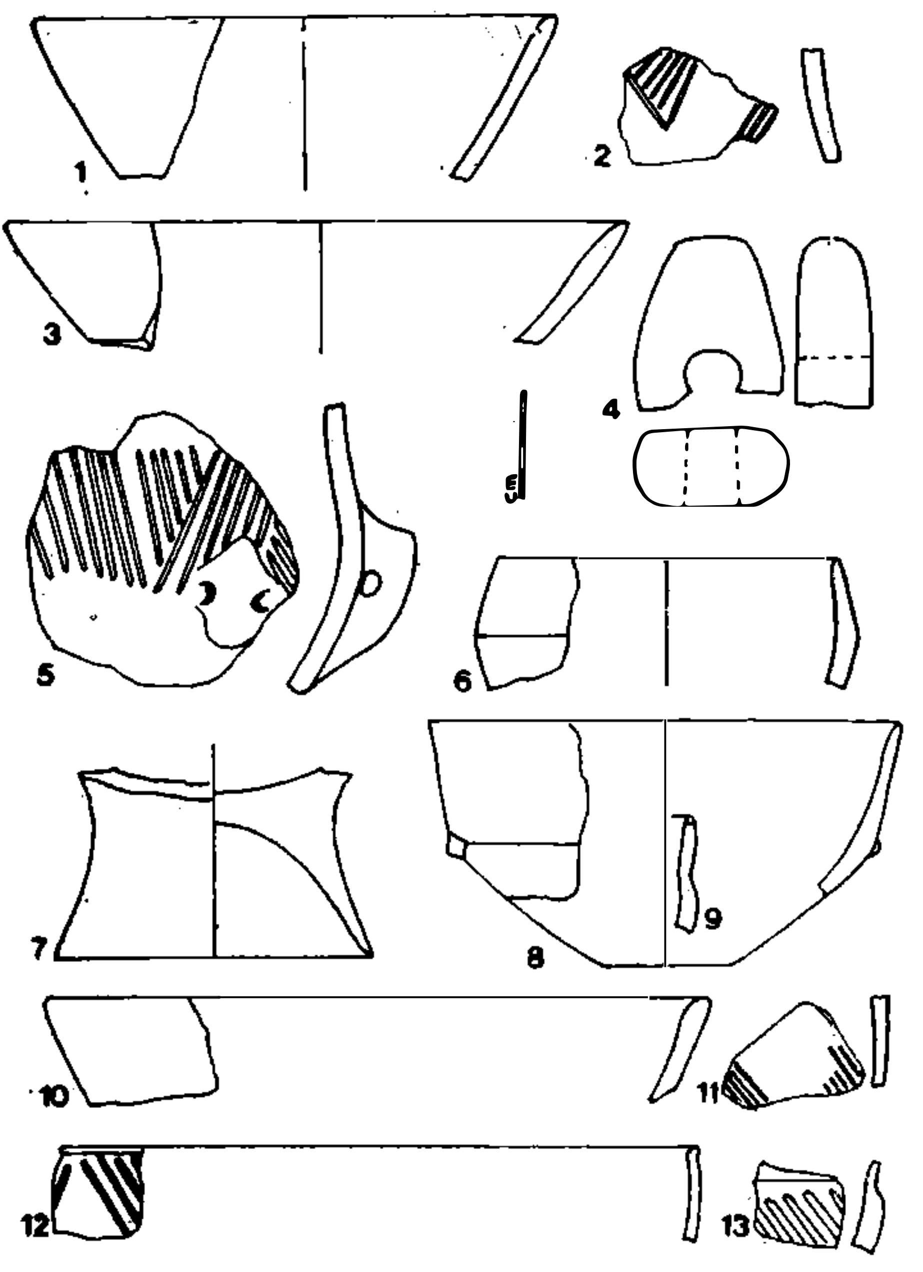

Fig. 1. Mintia. 1—3. 5—13 ceramică ; 4 fragment de topor.

de la cultura Turdaș, sînt indicate și pe un alt fragment (fig. 2/7). El aparține ceramicii uzuale și este de culoare portocalie, împunsăturile fiind foarte fine. Un alt vas (fig. 2/9) este cărămiziu, lustruit, cu alveole pe

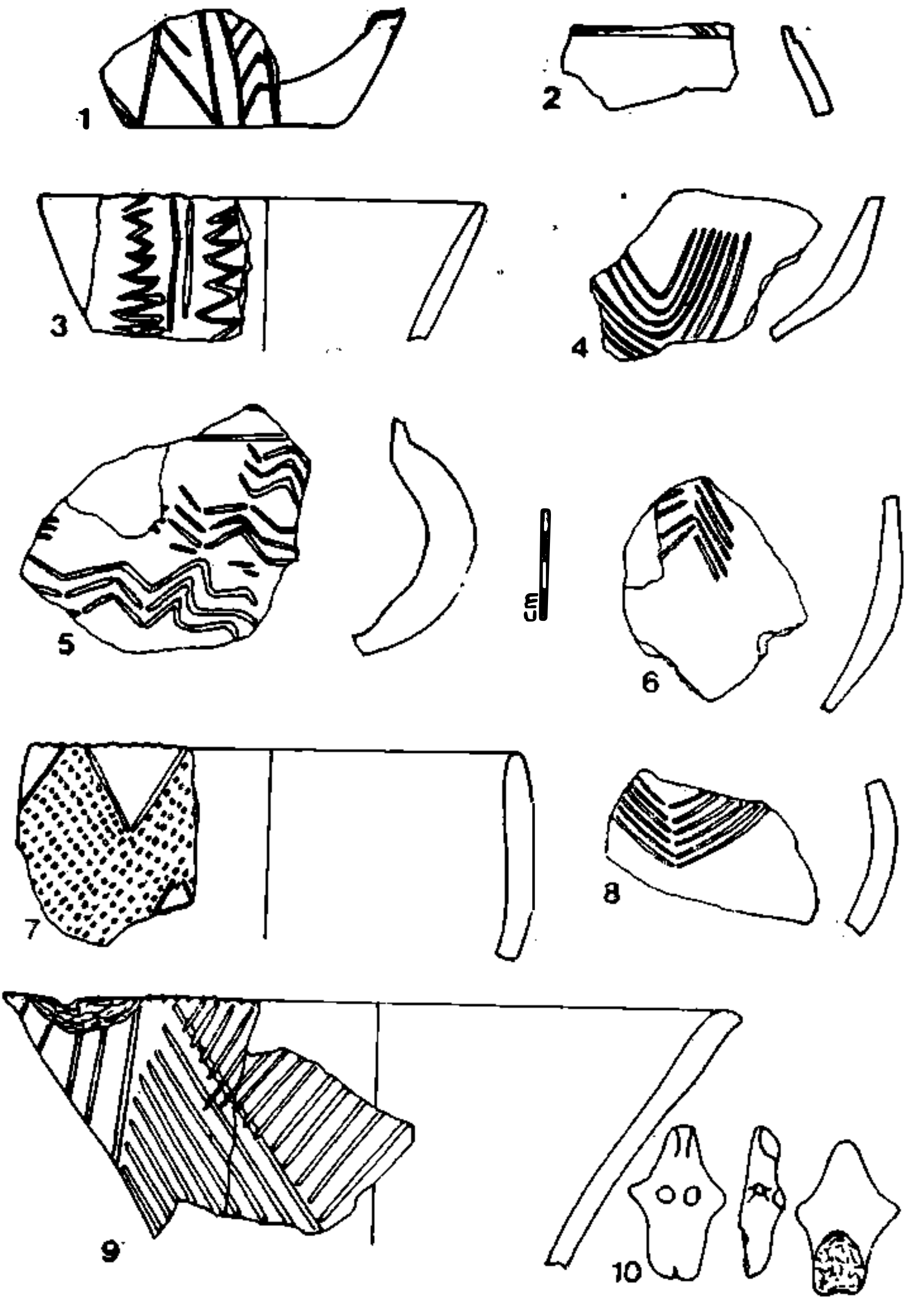

Fig. 2. Mintia. 1—9 ceramică ; 10 statuetă fragmentară.

buză şi ornamente lustruite foarte fine; pasta fragmentului conţine şi mica. Foarte importantă este o protomă (fig. 2/10) cărămiziu-roşcată, cu slipul în parte căzut.

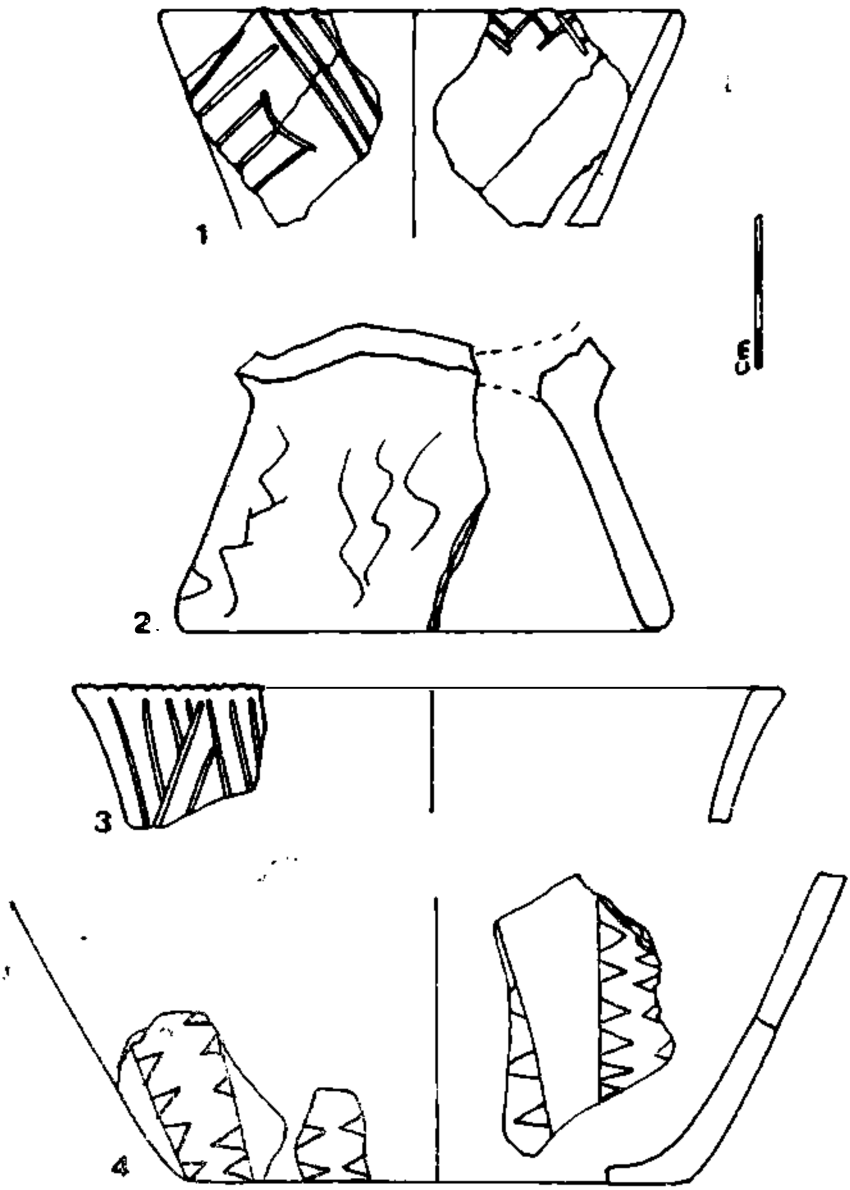

Fig. 3. Mintia. Ceramică.

Și alte fragmente ceramice (fig. 3/3 și 1/12) aparțin nivelului Ib. Primul este de culoare brună, avînd inciziile lustruite. Buza este dreaptă și crestată. Al doilea fragment este pictat cu o culoare roșie-sîngerie pe fond portocaliu, lustruit.

Rezultatele statistice, în curs de prelucrare, demonstrează că speciile deschise la culoare predomină în nivelul Ia și scad procentual în

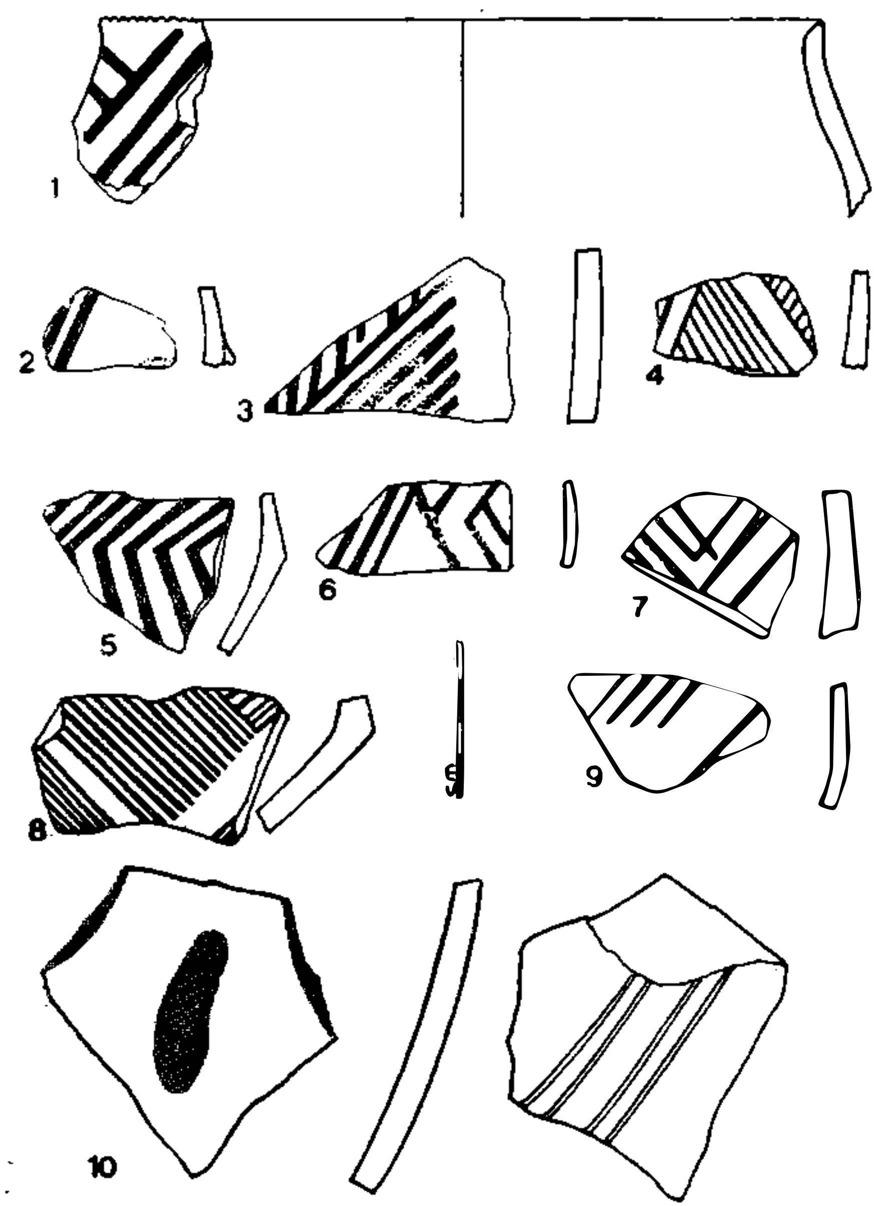

Fig. 4. Mintia, Ceramică.

favoarea culorilor închise, mai ales în umplutura bordeielor. Se constată în acest nivel specii de tipul „blacktopped" (roşu/negru, gălbui/ negru sau cenuşiu, brun/negru) pe ceramica fină, neagră de bună calitate, ca şi la ceramica pictată mai sus amintită.

Nivelului IIa îi aparţine o altă serie de materiale (fig. 4/7), iar celui notat cu sigla IIb un alt fragment (fig. 4/5). Nu de puţine ori observa-

țiile au fost lacunare în campania anului 1987 în ceea ce privește împărțirea stratului II în subniveluri, cînd observațiile de pe șantier nu ne-au permis separarea materialelor, datorită, fără îndoială, absenței uneia din fazele de construcție observate în anul 1988, și anume a fazei cu locuința mare, cu șanț și stîlpi de fundație (IIa). Deci stratului II îi mai aparțin și materialele din Gr. 1b (fig. 4/4) dar și altele (fig. 3/2 ; 1/1—3, 5—7, 9—11, 13). Unul dintre fragmente (fig. 4/4) este brun, fin, avînd pictură de culoare sîngerie; altul (fig. 3/2) este roșcat-gălbui, pasta fiind nisipoasă, în amestec cu paiete de mica. Arderea fragmentului este foarte bună. Ornamentul de pe piciorul de cupă este realizat prin incizare foarte fină, zgîriere. Cel de-al treilea (fig. 1/1) este cărămiziu-brun, bine netezit, în timp ce un altul (fig. 1/3) este negru/brun („blacktopped”), lustruit, fin, la fel ca și ultimul pe care îl menționăm (fig. 1/6). Același procedeu („blacktopped”), de astă dată negru/roșu, îl constatăm și pe un alt material (fig. 1/9). În schimb, unele materiale (fig. 1/2 și 1/11) sînt negre și decorate cu ornamente lustruite. Incizia largă și lustruită decorează un fragment (fig. 1/5) negru/brun, avînd o pastă semifină. Tot din pastă semifină, portocaliu-roșcată sau gălbuie, sînt lucrate și o serie de vase (fig. 1/7,10), canelura fiind și ea întîlnită (fig. 1/13).

În stratul II se constată apariția unor importuri: unul aparține culturii Tisa I și este negru, bine netezit, semifin, avînd urme de pigment roșu pe fața exterioară (fig. 3/1). Buza vasului este crestată, iar incizia adîncă. Un alt fragment aparținînd aceleiași culturi a fost descoperit pe fundul bordeiului B1/1988 (neilustrat). De importanță deosebită este un fragment ceramic (fig. 3/4) de culoare cenușie, factură semifină, iar în compoziția pastei avînd și materie organică. Netezirea și arderea este foarte bună. Decorul constă din „dinți de lup”. Fragmentul aparține culturii Precucuteni, faza I.

★

Situația stratigrafică din așezarea de la Mintia precum și importurile ceramice descoperite în cadrul diferitelor straturi și complexe ne obligă să ne oprim asupra problemei sincronismelor dintre grupul Turdaș și alte culturi din sud-vestul Transilvaniei și din zonele geografice vecine.

În stratul inferior (II) al stațiunii de la Mintia, materialele ceramice prezintă o serie de elemente care ne îndreptățesc să-l paralelizăm cu faza C a culturii Vinča, prin tehnologia de ardere, lustruire și, mai ales, prin îngroșarea buzelor [2] (fig. 1/1, 3, 9, 10) și a umerilor vaselor [3] (fig. 1/3) și prin prezența canelurii pe astfel de forme [4] (fig. 1/3). Totodată, tortile-

[2] M.M. Vasić, *Preistoriska Vinča*, IV, Belgrad, 1936, p. 85, fig. 123, nr. 950, 951 ; p. 86, fig. 124, nr. 945, 946 ; p. 88, fig. 131, nr. 978 ; p. 98, fig. 158, nr. 1094, 1098 ; p. 99, fig. 159, nr. 1155 ; p. 102, fig. 164, nr. 1140. B. Brukner, RadVojMuz, 14, 1966, pl. III/2 ; IV/1, 6 ; V/3, 5 ; idem, RadVojMuz, 26, 1980, pl. II/9, 10 ; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, fig. 12, stînga sus ; S. Babović, *Cahiers des Portes de Fer*, Belgrad, 1986, p. 112, fig. 67, 71 ; p. 113, fig. 89 ; Vl. Dumitrescu, *The Neolithic settlement at Rast*, BAR, 72, Oxford, 1980, pl. XVIII/53—59.

[3] M.M. Vasić, *op. cit.*, p. 84, fig. 120, nr. 983 ; p. 88, fig. 131, nr. 970, 973—980 ; p. 98, fig. 158, nr. 1094, 1098 ; p. 99, fig. 159, nr. 1156 ; p. 102, fig. 163, nr. 1138 ; B. Brukner, *op. cit.*, pl. I/7—11 ; II/1—3, 5—7, 9—10 ; S. Babović, *op. cit.*, p. 112, fig. 62—64, 67, 71, 76 ; p. 113, fig. 77—83 ; 87—89.

[4] M.M. Vasić, *op. cit.*, p. 98, fig. 158, nr. 1094, 1098 ; B. Brukner, *op. cit.*, pl. II/6 ; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, pl. XXX/10 ; XXXIII/6 ; XXXVI/1, 3, 5, 6 ; XXXVII/1—3, 5, 7, 8.

cioc, perforate, cu vîrful ascuţit în sus[5] (fig. 1/5) şi picioarele de cupă tronconice, goale în interior [6] (fig. 3/2), presupun, de asemenea, un orizont cronologic mai evoluat decît faza Vinča B2 [7].

În asociere cu aceste materiale, în acelaşi strat, au fost descoperite şi cîteva fragmente ceramice ale unui vas, ornamentate, după cum semnalam şi mai sus, cu „dinţi de lup", aparţinînd culturii Precucuteni, faza I[8].

Un import similar a fost scos la lumină de la baza nivelului superior de la Deva-Tăualaş [9], nivel paralelizat cu etapa Vinča B2/C, Vinča C [10]. Prin urmare, am putea sincroniza stratul inferior de la Mintia cu cel superior de la Deva-Tăualaş. Din analiza materialelor ceramice din straturile mai sus menţionate, reiese însă faptul că la Mintia nu a fost descoperită ceramică pictată de tip Tăualaş, iar elementul caracteristic ornamenticii stratului Tăualaş II — benzile incizate umplute cu linii scurte sau împunsături [11] — apare la Mintia în nivelul II, în două exemplare, ceea ce presupune pentru acesta din urmă, avînd în vedere şi alte descoperiri din zonă [12], un orizont cronologic mai evoluat. De asemenea şi ceramica pictată din nivelul superior de la Tăualaş [13] ne oferă elemente de datare în zona Mureşului mijlociu, căci ea apare la Zlaşti-Gruiu lui Moş, terasa B [14] şi la Pianul de Jos, nivelul I [15] în asociere, ca şi la Tăualaş, cu banda punctat-incizată [16]. Nivelul I de la Pianul de Jos, a fost paralelizat, pe baza plasticii, cu cultura Vinča faza C [17], acelaşi orizont cronologic şi cu Tăualaş II [18] şi Zlaşti-Terasa B [19]. Singura neconcordanţă cronologică este sugerată de materialele precucuteniene din faza I de la Tăualaş II, Mintia II, şi din faza II de la Pianul de Jos — nivelul I [20], deşi acestea din urmă ar putea aparţine, după opinia colegei Silvia Marinescu-Bîlcu, începutului fazei a II-a [21].

[5] M. Moga—O. Radu, StComCaransebeş, 2, 1977, fig. 8; S.A. Luca, Apulum 23, 1986, fig. 5/8; Fl. Draşovean — M. Rotea, Apulum, 23, 1986, pl. VI/16;

[6] Gh. Lazarovici, *op. cit.*, pl. XIX A/51—55.

[7] Toate analogiile citate fie că sînt din mediul Vinča sau Tisa I, ne conduc spre un orizont cronologic Vinča C.

[8] Informaţie Silvia Marinescu-Bîlcu, căreia îi mulţumim şi pe această cale.

[9] H. Dumitrescu, SCIV, 17, 1966, 3, p. 442; H. Dumitrescu — Gh. Lazarovici, ActaMN, 22—23, 1985—1986, p. 15, 19—20; S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Bucureşti, 1974, p. 131.

[10] H. Dumitrescu — Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 25, 26.

[11] H. Dumitrescu, ActaMN, 21, 1984, p. 19, 20 şi pl. III—V, VIII—XVII, XIX—XXIII; H. Dumitrescu — Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 3—8 şi fig. 1/2—9, 11—13; 2/7, 8, 10, 12, 15, 19; 4/1, 3, 7, 9, 10, 13.

[12] Fl. Draşovean — M. Rotea, *op. cit.*, p. 10—22; idem, Sargeţia, 18—19, 1984—1985, p. 85—87.

[13] H. Dumitrescu, *op. cit.*, pl. I—II; H. Dumitrescu — Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 8—10 şi pl. I—II.

[14] T. Mariş — Fl. Draşovean, *Aşezarea neolitică de la Zlaşti*, Comunicare la sesiunea muzeului din Cluj, mai 1981. Referiri la: H. Dumitrescu — Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 18—19; Gh. Lazarovici, Acta MP, 11, 1987, p. 36—37 şi fig. 7/12, 13.

[15] I. Paul, StComSibiu, 14, 1969, p. 44 şi pl. I/1—3.

[16] *Ibidem*, p. 38—40 şi I/4—9.

[17] *Ibidem*, p. 50 şi anexe.

[18] *Ibidem*, Anexe; H. Dumitrescu — Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 25—26.

[19] T. Mariş — Fl. Draşovean, *op. cit.*; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 36—37.

[20] I. Paul, *op. cit.*, p. 47—50 şi pl. III.

[21] S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 133, nota 141.

Pe baza celor de mai sus, am putea paraleliza nivelul II de la Deva-Tăualaş cu Zlaşti-Gruiu lui Moş, terasa B şi parţial cu Mintia — stratul II şi Pianul de Jos — nivelul I. Între aceste ultime aşezări există un decalaj cronologic; privit prin prisma importurilor Tăualaş, nivelul I de la Pianul este mai timpuriu decît Mintia II, iar prezenţa materialelor Precucuteni (II la Pianul de Jos I şi I la Mintia II) pledează pentru o anterioritate a stratului inferior de la Mintia în raport cu cel similar de la Pianul de Jos.

În stratul inferior de la Mintia a fost descoperit şi un fragment ceramic (fig. 3/1) ce aparţine culturii Tisa I, cu analogii între materialele similare din aşezarea de la Hodoni (jud. Timiş) [22]. Aici, stratul Tisa I suprapune o locuire Vinča din faza C [23], mai tîrzie ca aceea de la Parţa-tell-ul 2, care poate fi datată la începutul fazei C1 [24]. Prin prisma importului Tisa I, stratul inferior de la Mintia poate fi sincron, probabil, cu sfîrşitul fazei Vinča C1, deci posterior nivelului I de la Pianul de Jos.

Importul amintit ridică şi problema raporturilor dintre culturile Petreşti şi Tisa-Herpály. Din aşezarea de la Pianul de Jos — aparţinînd culturii Petreşti, faza B, provine un picior sau suport de vas ornamentat cu linii pictate, subţiri, de culoare neagră, cu similitudini în mediu Herpály [25]. În aşezarea de la Berettyóújfalu — Herpály, pictura cu negru este caracteristică fazei vechi şi clasice a grupei Herpály [26], căreia îi aparţin nivelurile 9—7 din aşezarea eponimă [27]. Aceste niveluri sînt paralelizate de arheologii maghiari cu faza C a culturii Vinča [28]. Începutul fazei Petreşti B este paralelizat cu sfîrşitul fazei Vinča C şi începutul fazei D [29], iar decalajul temporal dintre nivelurile 9—7 de la Herpály şi începutul fazei Petreşti B poate fi determinat de timpul necesar vehiculării piesei respective din zona panonică pînă în Transilvania. Atribuirea piesei respective mediului Herpály şi, implicit, relaţiile cu cultura Petreşti sînt indicate şi de importurile Petreşti, după noi din faza A—B, din aşezarea de la Berettyóújfalu-Herpály [30], pentru care însă nu sînt precizate condiţiile stratigrafice.

Materiale Petreşti au mai fost descoperite şi în aşezările ce aparţin purtătorilor culturilor Tisa de la Öcsöd [31] şi Vésztö — Mágor [32], nici pentru acestea nefiind precizate condiţiile de descoperire. Avînd în vedere că

[22] M. Moga — O. Radu, *op. cit.*, fig. 8. Acest vas are buza ornamentată, în interior, cu pliseuri dispuse în căpriori, fapt care nu reiese din text sau din ilustraţia citată.

[23] Săpăturile sistematice au fost reluate de către Fl. Draşovean din anul 1985.

[24] Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, p. 168.

[25] I. Paul, *op. cit.*, p. 59 şi pl. VII/2; Idem, StComSibiu, 20, 1977, p. 24, pl. III/14; Idem PZ 56 1981 fig. 18 şi pl. 56/14.

[26] N. Kalicz — P. Raczky, Acta ArchHung, 36, 1984, p. 116, 132 şi fig. 31, 32; Idem, *The Late Neolithic of the Tisza Region*, Budapesta — Szolnok, 1987, p. 117.

[27] N. Kalicz — P. Raczky, *The Late Neolithic* ..., p. 116—118.

[28] *Ibidem*, p. 30, tabelul cronologic

[29] I. Paul, *op. cit.*, fig. 21.

[30] N. Kalicz, MittArchInst, 10/11, 1980/1981, p. 212; N. Kalicz — P. Raczky, Acta ArchHung, 36, 1984, p. 127 şi fig. 42 şi 43; N. Kalicz — P. Raczky, *The Late Neolithic* ... p. 124 şi p. 119, fig. 30.

[31] P. Raczky, BAMÉ, 13, 1985, p. 117; N. Kalicz — P. Raczky, *The Late Neolithic* ... p. 82.

[32] Vezi nota 28.

în aşezarea de la Hodoni, stratul Tisa I suprapune un strat Vinča C [33] şi sesizînd faptul că în aşezarea de la Mintia un import Tisa I a apărut în stratul II — paralelizat cu Vinča C, suprapus de un nivel Petreşti A, datarea fazei I a culturii Tisa prin prisma importurilor Petreşti (chiar din faza Petreşti A !) de la Ocsöd nivel inferior (A) la orizontul Vinča B2 [34] nu mai poate fi susţinută. Astfel, geneza culturii Tisa poate avea loc, cel mai devreme, la orizontul cronologic şi sub impulsul purtătorilor fazei C a culturii Vinča.

În nivelul Ib de la Mintia precum şi in complexele care aparţin acestuia au fost descoperite fragmente ceramice pictate înainte de ardere cu o culoare roşie-sîngerie, uneori pe un fond-angobă alb-gălbui. Ornamentele respective, tehnica lor de realizare cît şi tehnologia de preparare a pastei şi de ardere ne conduc spre o serie de descoperiri, ca de pildă cele de la Daia Română [35], Păuca [36], Ghirbom [37], Mihalţ [38], Ocna Sibiului [39], încadrabile în faza Petreşti A [40].

Cercetătorul Iuliu Paul datează începutul acestei faze paralel cu Precucuteni II şi cu sfîrşitul fazei I B2 a culturii Vinča [41]. Pe baza situaţiei stratigrafice de la Mintia, a toporului perforat (fig. 1/4) cu analogii în mediul Vinča C [42] descoperit în nivelul Petreşti A, a protomei antropomorfe (fig. 2/10) cu faţa modelată după canoane Vinča C [43] (cu analogiile cele mai apropiate în nivelul inferior de la Pianul de Jos [44]), propunem — cel puţin pentru sud-vestul Transilvaniei — sincronismul Vinča C—Petreşti A — Precucuteni I/II.

În ceea ce priveşte grupul Turdaş, la Mintia au fost descoperite doar două fragmente ornamentate cu bandă punctat-incizată, fapt care confirmă observaţiile făcute în alte staţiuni din zonă [45], care duc la concluzia că în sud-vestul Transilvaniei grupul Turdaş îşi încetează evoluţia la orizont Vinča C1, probabil datorită venirii purtătorilor culturii din faza mai sus amintită, sau genezei culturii Petreşti.

[33] Vezi *supra*, nota 23.

[34] N. Kalicz — P. Raczky, *op. cit.*, p. 30, tabelul cronologic.

[35] I. Paul, StComSibiu, 20, 1977, p. 20, nota 3 ; p. 22 ; Idem, PZ, 56, 1981. p. 201—203, 219 şi fig. 18.

[36] Idem, StComSibiu, 20, 1977, p. 22 ; Idem, PZ, 56, 1981, p. 203 şi fig. 18.

[37] Săpături I, Al. Aldea.

[38] I. Paul, StComSibiu, 19, 1975, p. 9 şi urm.

[39] Idem, Materiale, 8, 1962, p. 193—202 ; Idem, Materiale, 9, 1970, p. 97—104.

[40] Idem, Materiale, 8, 1962, p. 201, nota 1 ; Idem, StComSibiu, 20, 1977, p. 16, nota 3, p. 19, 22 ; idem, PZ, 56, 1981, p. 201—204 şi fig. 18.

[41] *Ibidem*, p. 431 şi fig. 21.

[42] A se compara exemplarul de piatră de la fig. 1/4 cu topoarele de metal de tipul Pločnik ; A. Vulpe, PBF, 9, 5, 1975, pl. I/1—13 ; II/14—18.

[43] M.M. Vasić, *op. cit.*, IV, p. 40, fig. 234, nr. 367 ; pl. XLVII/fig. 222 ; pl. LV, fig. 255, pl. CII, fig. 484.

[44] I. Paul, STComSibiu, 14, 1969, pl. II/1, 3.

[45] Fl. Draşovean — M. Rotea, Apulum, 23, 1986, p. 20—22 ; Idem, Sargeţia, 18—19, 1984—1985, p. 87. Pînă la noile descoperiri de la Mintia socoteam că faciesul Tăualaş a jucat un rol determinant în stoparea evoluţiei grupului Turdaş din sud-vestul Transilvaniei.

CONSIDÉRATIONS PRÉLIMINAIRES À PROPOS DE CERTAINS MATÉRIAUX NÉO-ÉNÉOLITHIQUES DU SITE DE MINTIA (COM. VEȚEL, DÉPART. HUNEDOARA)

RÉSUMÉ

Par les recherches des années 1987—1988 ont été identifiées à Mintia deux couches dans l'habitat préhistorique : I et II, chacune de celles-ci pouvant être divisée en deux niveaux Ia — Ib et IIa — IIb.

Selon les auteurs, la couche inférieure (II) doit être datée de la fin de la phase Vinča C. L'importance de cette couche de Mintia est indiquée par la découverte de deux tessons „importés" — le premier appartenant à la civilisation de Tisa I et l'autre à la phase Précucuteni I.

En partant de ces deux tessons, les auteurs analysent en détail les rapports de la civilisation de Vinča avec les civilisations de Petrești et de Tisa-Herpaly, en concluant que — au moins pour le Sud-Ouest de la Transylvanie — on peut parler d'un synchronisme Vinča C — Petrești — Précucuteni I/II. En même temps, ils sont d'avis que l'évolution du groupe Turdaș du Sud-Ouest de la Transylvanie prends fin au niveau de Vinča C1.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Mintia. 1—3, 5—13, céramique ; 4 fragment de hache.
Fig. 2. Mintia. 1—9 céramique ; 10 statuette fragmentaire.
Fig. 3—4. Mintia. Céramique.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA SFÎRȘITULUI EPOCII BRONZULUI DIN NORD-VESTUL ROMÂNIEI

de IOAN NÉMETI

În epoca bronzului clasic, nord-vestul României a fost populat, în bună parte, de purtătorii culturii Otomani [1]. Într-un studiu publicat în deceniul trecut am adunat descoperirile de la sfîrșitul epocii bronzului din zona Careiului, care au o serie de note distincte față de faza clasică a culturii Otomani [2].

Descoperiri și mai recente din valea Crasnei, a Barcăului și a Crișului Repede par a dovedi că, la sfîrșitul epocii bronzului, s-au format mai multe grupe culturale, parțial contemporane sau în succesiune cronologică. În cele de mai jos, prezentăm aceste descoperiri, în special pe cele de la Berveni-Rîtul Caprei, Carei-Ferma I.A.S. (Spitz) și Căpleni-Malul Crasnei.

A. BREVENI- RÎTUL CAPREI

În apropierea grajdurilor C.A.P., la locul numit „Rîtul Caprei", a fost deschisă o cărămidărie care a deranjat mai multe complexe arheologice aparținînd eneoliticului (cultura Tisa III), sfîrșitului epocii bronzului, Latènului și epocii feudalismului timpuriu [3].

Așezarea din epoca bronzului se întinde pe mai multe hectare de pe malul fostei mlaștini Ecedea, pe un meandru al albiei vechi a Crasnei. Sub solul arabil cu resturi feudal timpurii și Latène se observă un strat din epoca tîrzie a bronzului, mai puțin deranjat, cu resturi de locuire, gropi menajere umplute cu fragmente ceramice (uneori vitrifiate), chirpic, oase de animale, cenușă și cărbuni. Materialele arheologice provin din stratul de cultură, din gropile menajere, sau au fost recuperate de la lucrătorii cărămidăriei.

Pe latura nordică a cărămidăriei, stratul de cultură cu materiale din epoca bronzului tîrziu este situat între 0,35 și 0,65 m, iar pe latura sudică între 0,30 și 0,50 m și conține multe fragmente ceramice, unele incizate în maniera culturii Suciu de Sus — faza evoluată. Între 0,65 — 0,90 m (respectiv 0,50 — 0,70 m) apare stratul vegetal antic cu urme slabe eneolitice, după care urmează lutul galben. Distanța între cele două laturi ale cărămidăriei este de cca 150 m. Depunerile din epoca bronzului tîrziu sînt mai slabe în zonele mai joase, apropiate de albia veche a Crasnei și mai consistente în partea mai înaltă a malului.

[1] I. Ordentlich, Marmația, 2, Baia Mare, 1971, p. 19—34; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei, Cultura pretracică și tracică*, București, 1978.

[2] I. Németi, SCIVA, 1978, 29, 1, p. 99—121.

[3] I. Németi, ActaMP, 10, 1986, p. 72.

SCIVA, tomul 41, nr. 1, București, ianuarie—martie 1990, p. 19—54

a) MATERIALUL ARHEOLOGIC DIN STRATUL DE CULTURĂ

Vase mari, cărămizii sau cenușii, cu buza larg evazată, gîtul lung, tronconic, ornamentat cu caneluri orizontale (fig. 1/7, 14); oale mari, cărmizii, cu buza dreaptă sau ușor evazată, ornamentate cu proeminențe sau brîu alveolat (fig. 1/13); oale cenușii, cu toarte laterale sub buză, ornamentate cu caneluri late, oblice (fig. 1/10); vase-borcan, cărămizii, ornamentate cu butoni-apucători sau cu brîu alveolat (fig. 1/6, 15); castroane adînci, brune sau cărămizii, cu buza dreaptă (fig. 1/1); castroane adînci, cărămizii, cu buza trasă spre interior, ornamentate cu mici proeminențe conice (fig. 1/9); fragmente ornamentate în maniera culturii Suciu de Sus — faza evoluată (fig. 1/5, 11).

b) MATERIALE DIN GROPI CU RESTURI MENAJERE

Groapa nr. 1/1982, pe latura sudică a cărămidăriei, parțial deranjată apoi dezvelită sistematic Dimensiuni : 1,50×1,40×1,45 m. În umplutură, fragmente ceramice, mult chirpic, oase de animale, fragmente de pietre, cărbuni și cenușă (fig. 2/1). Descoperiri : vas mare bitronconic, cărămiziu, cu buza evazată, fragmentar (fig. 2/2) : cănită cenușie la exterior, roșiatică în interior, toartă supraînălțată, dimensiuni : d.g. = 6 cm, î. = 7 cm, d.f. = 3 cm (fig. 2/3); castron cărămiziu-portocaliu, cu buza dreaptă (fig. 1/8); castron negru, cu buza îngroșată și teșită spre interior (fig. 1/2); fragmente de castroane cărămizii-portocalii, cu buza trasă spre interior (fig. 1/3, 4); ceașcă neagră, cu toartă supraînălțată (fig. 2/4); borcane cărămizii, ornamentate cu proeminențe și cu brîu alveolat (fig. 1/12).
Groapa nr. 1/1984, pe latura nordică a cărămidăriei, cu dimensiunile de 1,50×0,70×1,25 m. Conținea o mare cantitate de chirpic și lipitură arsă, cenușă, cărbuni, fragmente de oase de animale, fragmente ceramice atipice și un fragment de vatră portativă.
Groapa nr. 2/1984, în zona centrală a cărămidăriei, cu diametrul maxim de 1,50 m și adîncimea de 1,40 m. În umplutură, multe fragmente ceramice vitrifiate de la o vatră portativă, alte fragmente de la diferite vase, o cantitate mare de chirpic, cenușă, cărbuni (fig. 3/1). Descoperiri : vas-portativ, cenușiu, fragmentar, reconstituit în desen (fig. 3/3); borcănaș, portocaliu, înalt de 10,2 cm (fig. 3/5); vas-borcan, cărămiziu, cu buza trasă spre interior, ornamentat cu proeminență (fig. 3/2); oală neagră, cu buza teșită, ornamentată cu proeminență (fig. 3/4); ceașcă bitronconică, turtită, cenușie, cu toartă supraînălțată. Pe circumferința maximă apar mici proeminențe mărginite cu linii incizate. Dimensiuni : d.g. = 11 cm, î. = 4 cm, d.f. = 3 cm (fig. 3/6).
Groapa nr. 3/1984, pe latura sudică a cărămidăriei, în apropierea drumului de cîmp care duce la „Cetate". Formă ovală, cu dimensiunile : 1,50×1,20×1,60 m. În umplutură : relativ multe fragmente ceramice, chirpic, lut ars, greutăți de lut, cărbuni, cenușă și cîteva fragmente de oase de animale. Descoperiri : vas mare, negru în exterior și cărămiziu-roșiatic în interior, ornamentat cu caneluri orizontale (provine din gîtul tronconic al vasului — fig. 4/10); ceașcă cu toartă supraînălțată, ornamentată cu linii incizate (fig. 4/2); oale cărămizii cu două toarte pe umăr (fig. 4/5); văscior tronconic, cărămiziu, cu buza dreaptă (fig. 4/7); castron negru în exterior, cenușiu în interior, cu buza evazată și fațetată (fig. 4/9); fragmente de străchini cu buza trasă spre interior, cărămizii sau portocalii, uneori negre, ornamentate, pe umăr, cu proeminențe (fig. 4/3, 6); cazan portativ (Erdgefäß), cărămiziu (fig. 4/11); vas mare cenușiu, ornamentat pe gît cu semilună reliefată (fig. 4/4); oală cenușie, ornamentată cu caneluri oblice (fig. 4/8); vas ornamentat în maniera culturii Suciu de Sus — faza evoluată (fig. 4/1) : greutăți din lut (fig. 4/12, 13); ceașcă cu corpul rotunjit, negricioasă, cu toarta supra înălțată, ornamentată cu caneluri scurte (fig. 3/7).

c) MATERIALE ARHEOLOGICE RECUPERATE DE LA LUCRĂTORII CĂRĂMIDĂRIEI

Vase mari, negre la exterior, cărămizii-roșiatice în interior, cu buza larg evazată, gîtul tronconic sau cilindric și ornamentat cu caneluri orizontale, iar corpul, pîntecos, este decorat cu proeminențe hipertrofiate, înconjurate cu caneluri. Aceste forme de vase au un aspect lucios, cu suprafața grafitată (fig. 6/1, 3, 4); oale de culori diferite (neagră, cenușie, portocalie) ornamentate cu proeminențe mici, caneluri late oblice sau orizontale dispuse pe gît, precum și cu linii incizate (fig. 6/2, 12; 7/1, 2); oale cenușii sau brune cu două toarte laterale (fig. 7/7, 8); oale de diferite mărimi cu gura evazată, ornamentate cu potcoave în relief (fig. 7/3, 4); străchini de diferite culori, cu buza dreaptă (fig. 8/6, 7, 10); vase scunde, cenușii sau negre, lucioase, cu

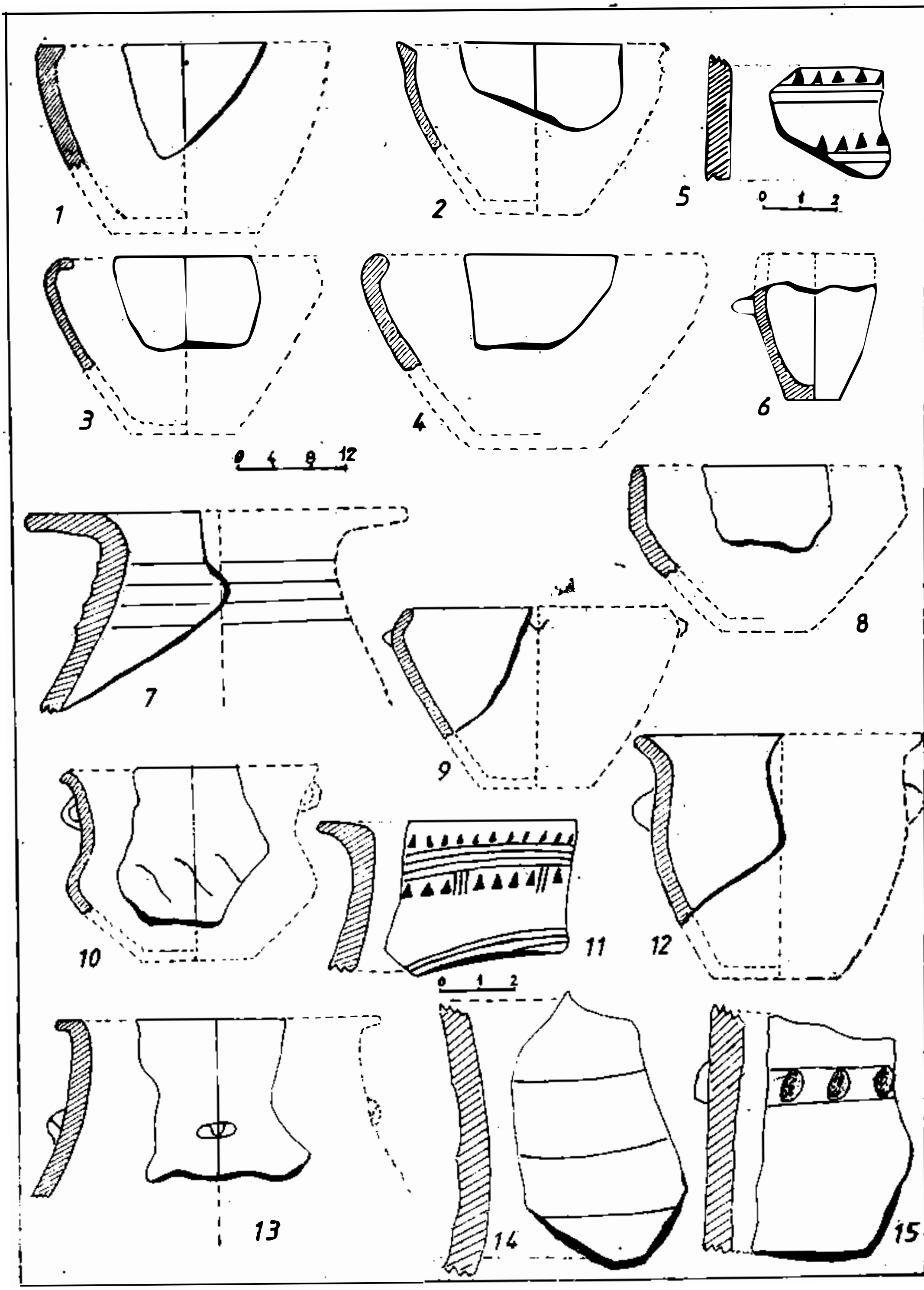

Fig. 1. Berveni—Ritul Caprei. 1, 5—7, 9—11, 13—15 din strat de cultură ; 2—4, 8, 12 din groapa 1/1982.

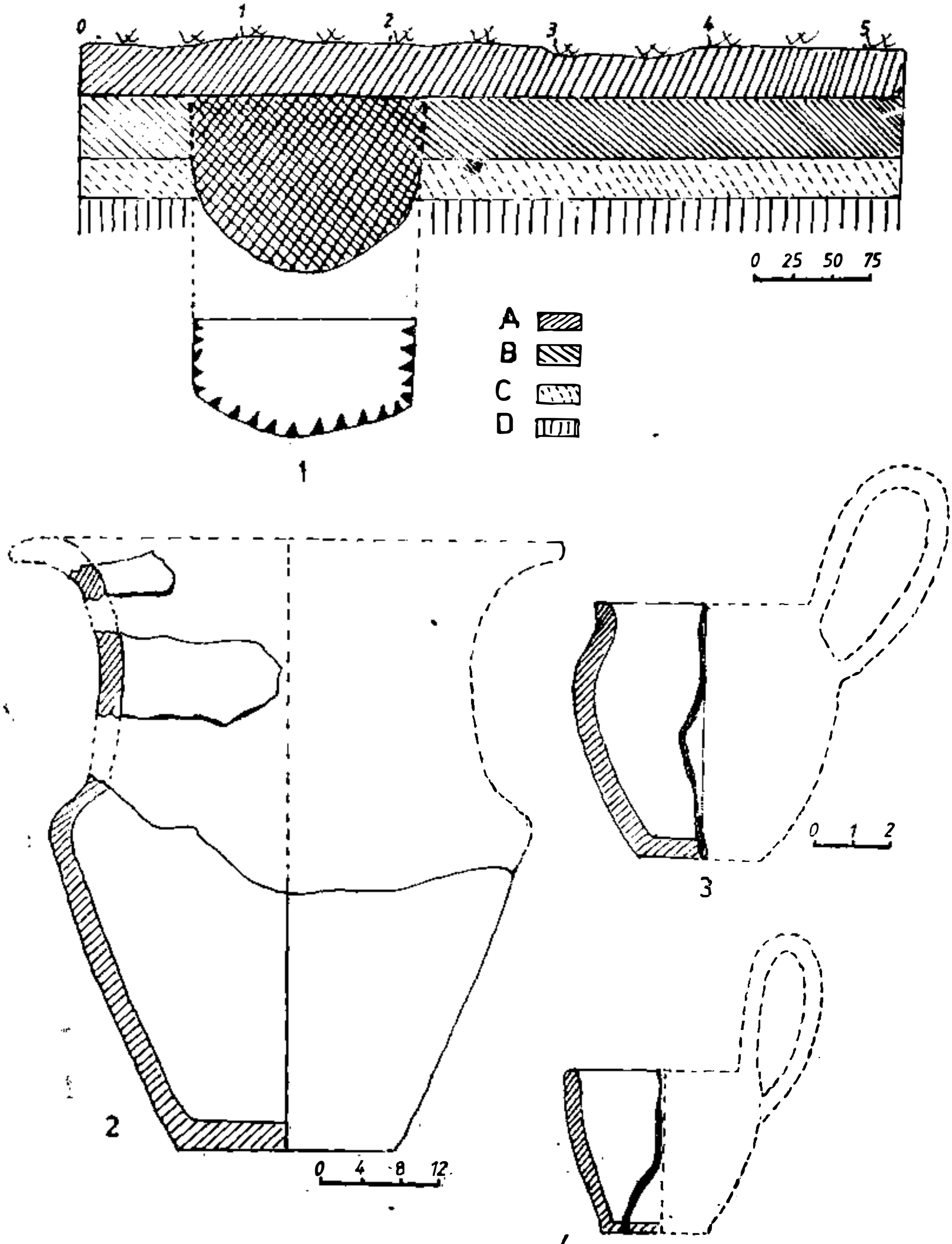

Fig. 2. Berveni—Rîtul Caprei. 1—4 groapa 1/1982. 1 profil : A strat mişcat (feudalism timpuriu, epoca Latène), B strat din epoca tîrzie a bronzului, C strat eneolitic, D lut galben.

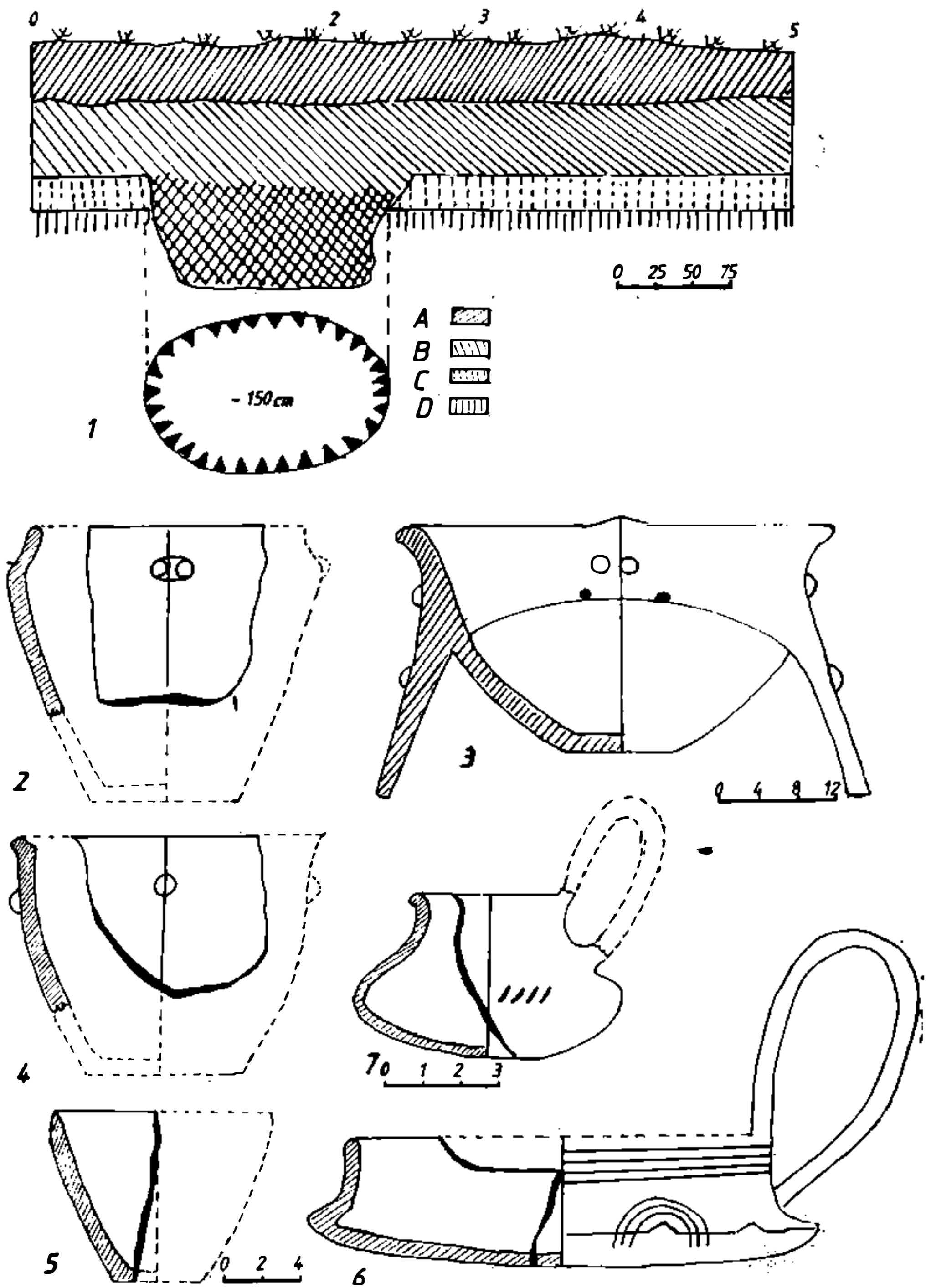

Fig. 3. Berveni—Ritul Caprei. 1—6 groapa 2/1984, 7 groapa 3/1984. A strat mişcat (feudalism timpuriu, Latène), B strat din epoca bronzului, C strat eneolitic, D lut galben.

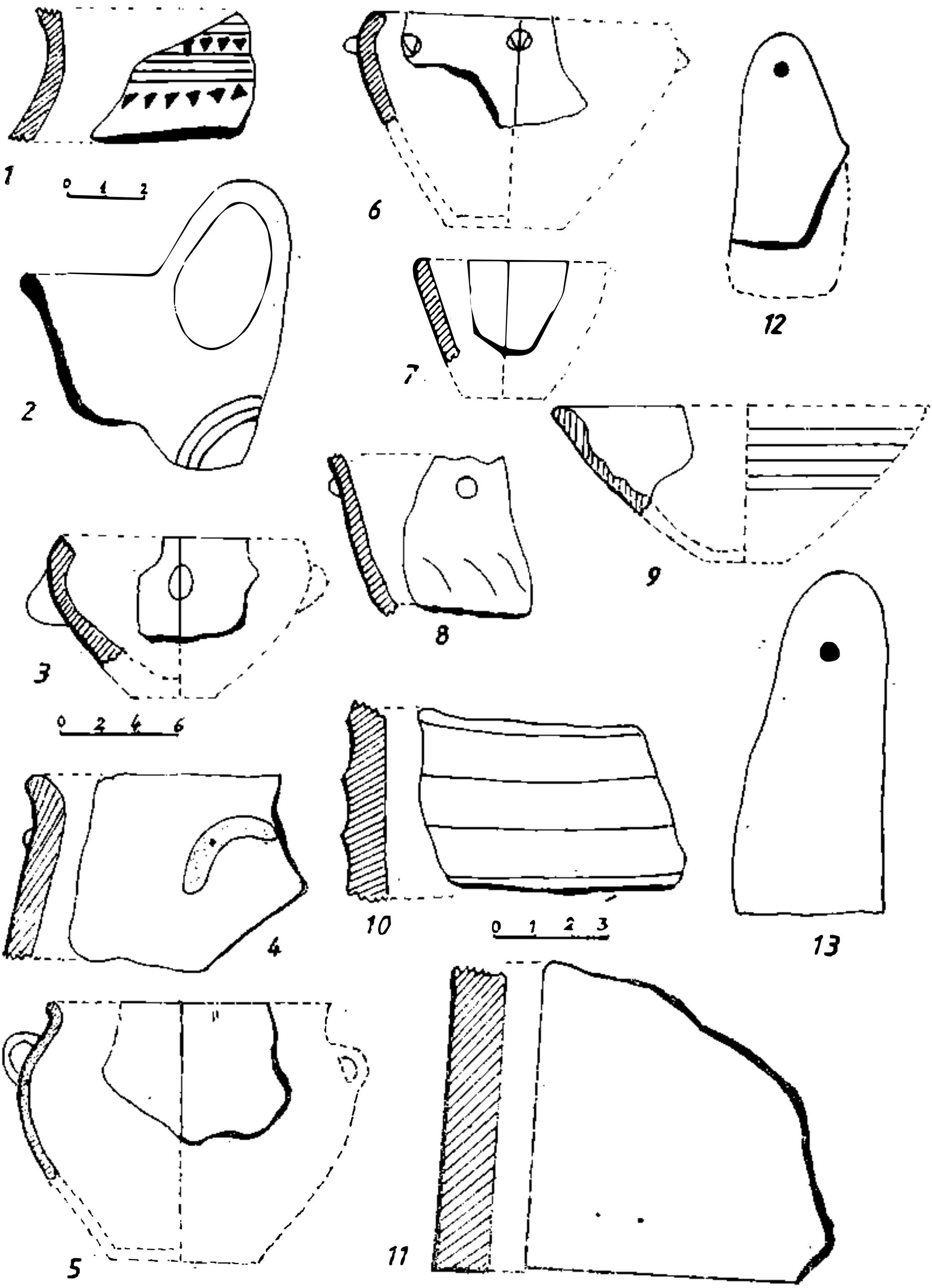

Fig. 4. Berveni—Ritul Caprei. Groapa 3/1984.

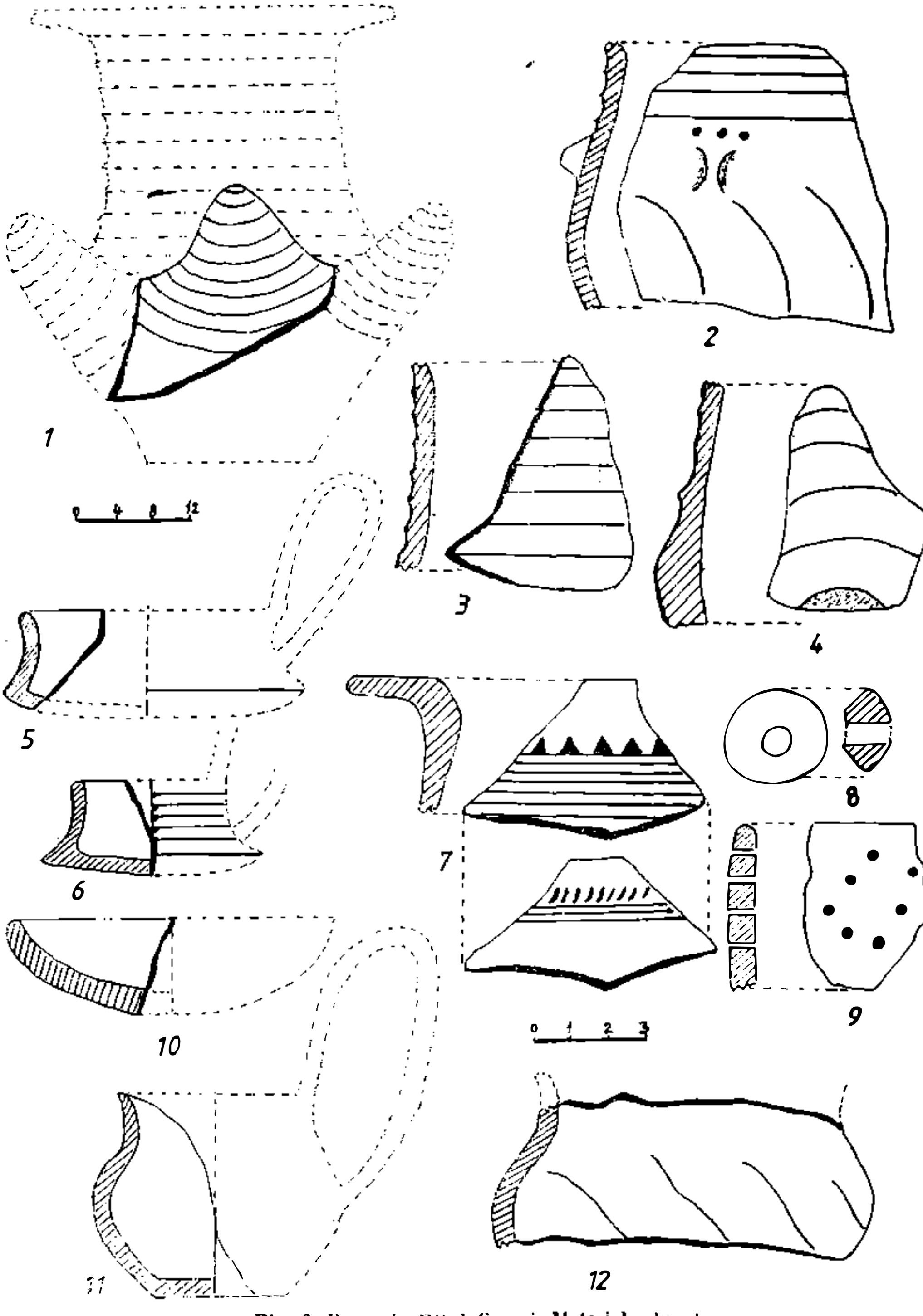

Fig. 6. Berveni — Ritul Caprei. Material adunat.

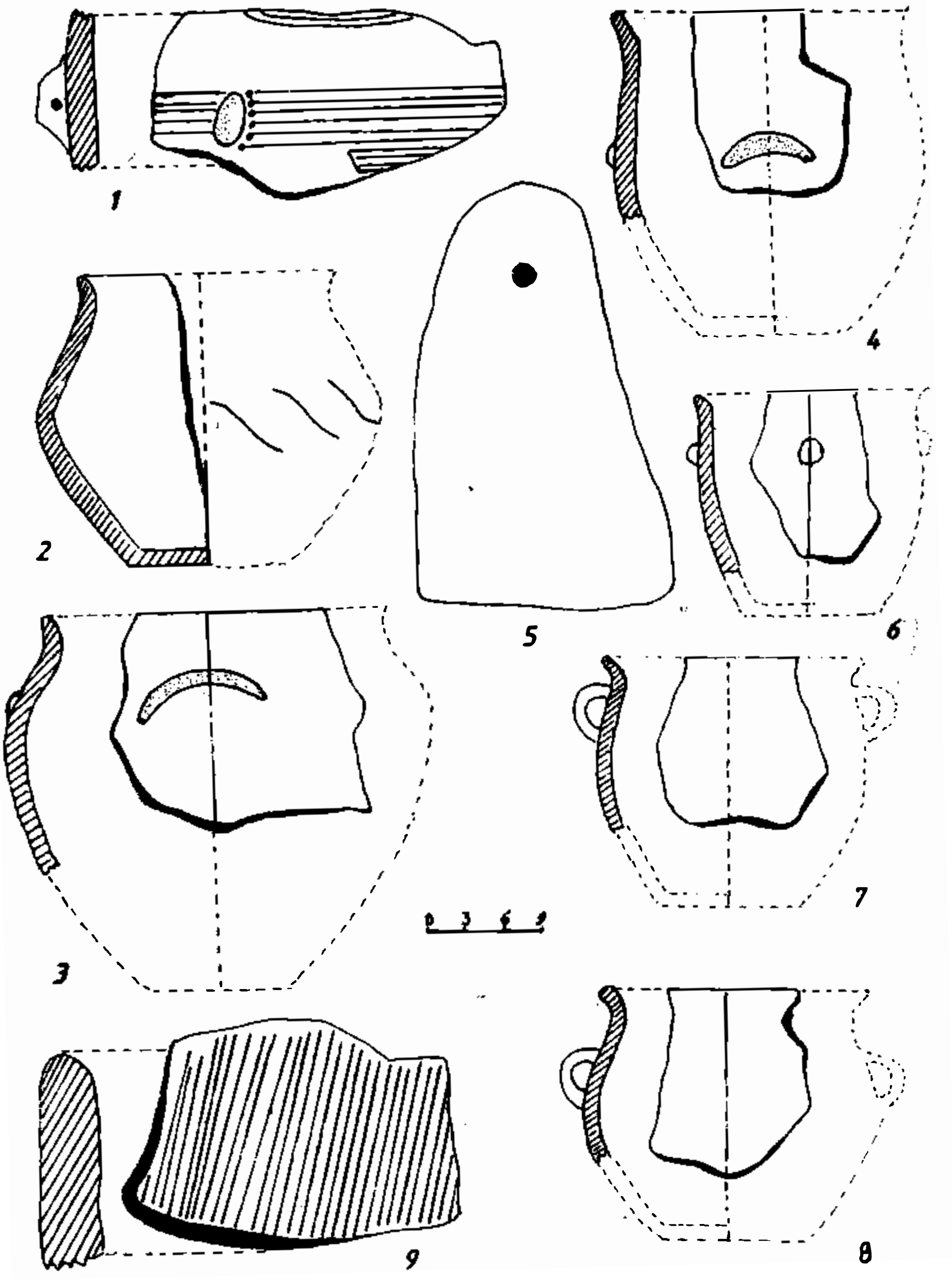

Fig. 7. Berveni — Ritul Caprei. Material adunat.

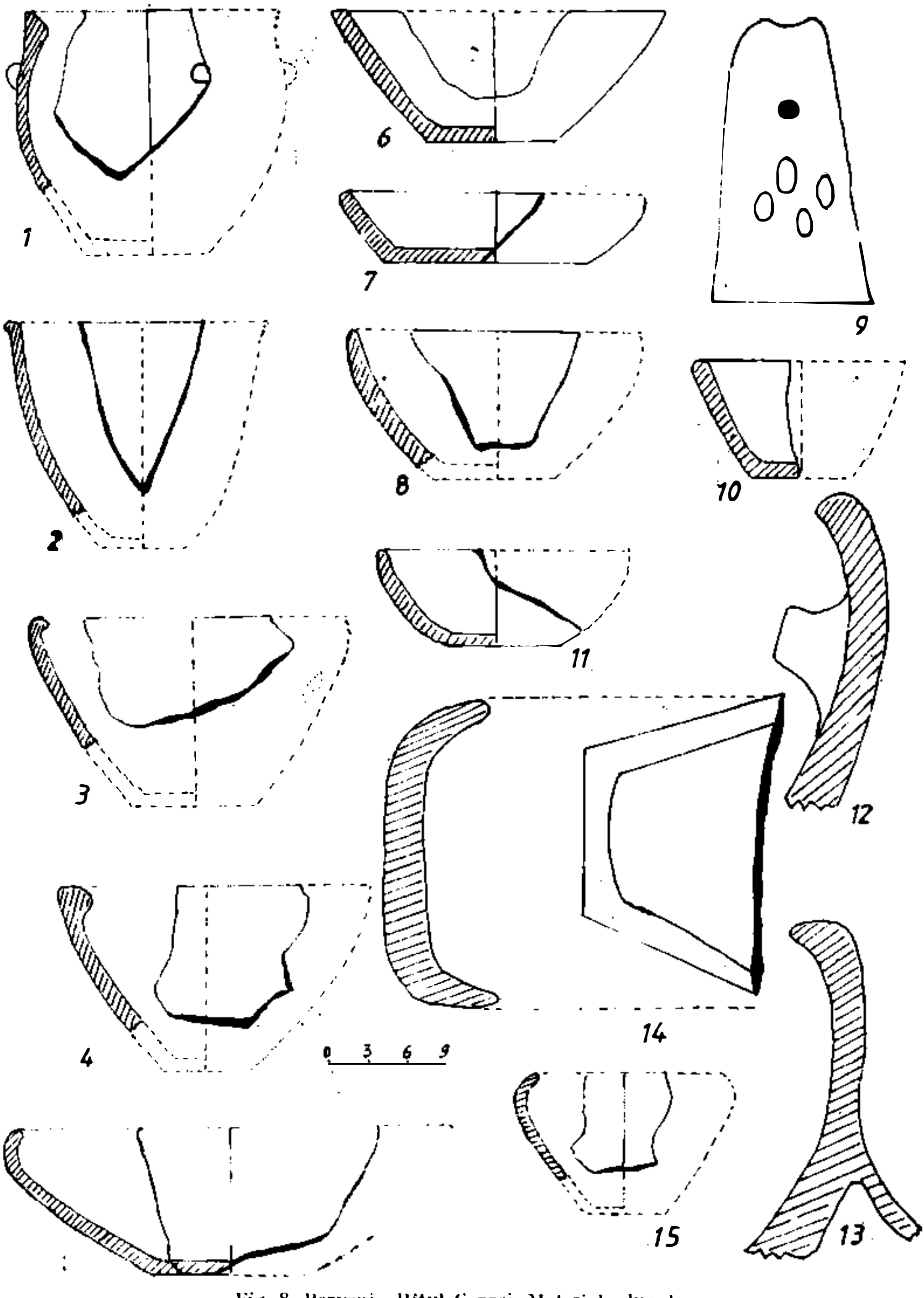

Fig. 8. Berveni – Ritul Caprei. Material adunat.

buza îngroșată și teșită în interior (fig. 8/1, 2); străchini cenușii sau negricioase cu buza trasă spre interior (fig. 6/10: 8/3, 4, 5, 8, 11, 15); vase ornamentate cu motive incizate în maniera culturii Suciu de Sus (fig. 6/7; 9/4); vase de tip borcan, cărămizii, ornamentate cu proeminență, brîu alveolat sau cu striuri neregulate (fig. 7/9); cazane-portative, cărămizii (fig. 8/13); cești bitronconice sau cu profil pîntecos, toartă supraînălțată, cu motive incizate sau cu caneluri oblice pe corp (fig. 6/11: 9/1); cești bitronconice, plate, cu toartă supraînălțată, ornamentate cu linii incizate iar pe circumferința maximă cu mici proeminențe (fig. 6/5, 6; 9/2, 3, 5, 8); cești bitronconice, cu ornamente specifice culturii Suciu de Sus (fig. 9/6, 7) : fragment de strecurătoare (fig. 6/9); fusaiolă (fig. 6/8); vas în formă de tipsie (fig. 8/14); greutăți de lut (fig. 7/5; 8/9).

d) MATERIAL ARHEOLOGIC ADUNAT DIN PERIMETRUL AȘEZĂRII

Din arătură provin următoarele forme ceramice: vase mari cu buza evazată, negre (fig 5/1); castroane adînci, cu buza îngroșată și teșită în interior (fig. 5/2); castron adînc, cenușiu cu buza ușor evazată și fațetată în interior (fig. 5/4); strachină cu buza dreaptă (fig. 5/3); strachină cu buza lobată (fig. 5/7); vase ornamentate cu striuri (fig. 5/6, 10); cești bitronconice ornamentate cu linii incizate și cu mici proeminențe (fig. 5/5, 8).

B. CAREI — FERMA I.A.S. MOFTIN (SPITZ)

În primăvara anului 1978, între pîrîul Mergheș și ferma I.A.S., respectiv între calea ferată Carei-Domănești și șoseaua națională Carei — Satu Mare, au fost executate lucrări de îmbunătățiri funciare, fiind săpate mai multe canale (fig. 10). Canalul central, paralel cu calea ferată, și cele opt canale perpendiculare (fig. 10) au deranjat mai multe complexe arheologice din diferite perioade istorice: neoliticul tîrziu (cultura Tisa II), eneolitic, perioada bronzului mijlociu și tîrziu, perioada dacilor liberi (sec. II—IV e.n.). Un alt șanț, săpat paralel cu șoseaua Carei — Satu Mare, a secționat malul pîrîului Mergheș, deranjînd alte complexe din epoca bronzului, Hallstatt-ul timpuriu, sec. III — IV e.n. și epoca prefeudală. În profilul canalului principal (XI) și ale canalelor notate cu cifre romane (III, IV, V — fig. 10) au fost observate mai multe complexe arheologice. Urmărind lucrările de hidroameliorații, am adunat un bogat material arheologic, iar printr-o săpătură — organizată prin Muzeul Orășenesc Carei — am degajat resturile mai multor gropi menajere deranjate de canale. În zonele mai ridicate, au fost identificate urmele unei așezări contemporane cu complexele deranjate. Această așezare, relativ întinsă, se concentrează în dreapta căii ferate Carei — Domănești (fig. 10/F), între bornele 756/2 — 756/8 km (limita nordică) și cca 1 km spre șoseaua Carei — Satu Mare (limita sudică).

Stratul de cultură se observă doar în zonele mai înalte, neinundabile. Într-o zonă mai joasă, pe canalul nr. IV, au fost observate gropi menajere umplute cu mari cantități de chirpic, resturile unei locuințe sau vetre de foc. Probabil că din această zonă se scotea lutul necesar la diferite construcții sau pentru modelarea vaselor. Tot acolo, lîngă groapa nr. 2, a apărut și un mic depozit de bronzuri, împrăștiat cu ocazia nivelării terenului [4].

Materialul arheologic colecționat se compune din ceramică, ustensile din os și piatră, precum și din cîteva piese de bronz. El provine din pămîntul excavat, din taluzarea canalelor și din gropile menajere.

[4] O parte din depozit în Muzeul Orășenesc Carei; vezi N. Iercoșan, Thraco-Dacica, 9, 1988, p. 127—129.

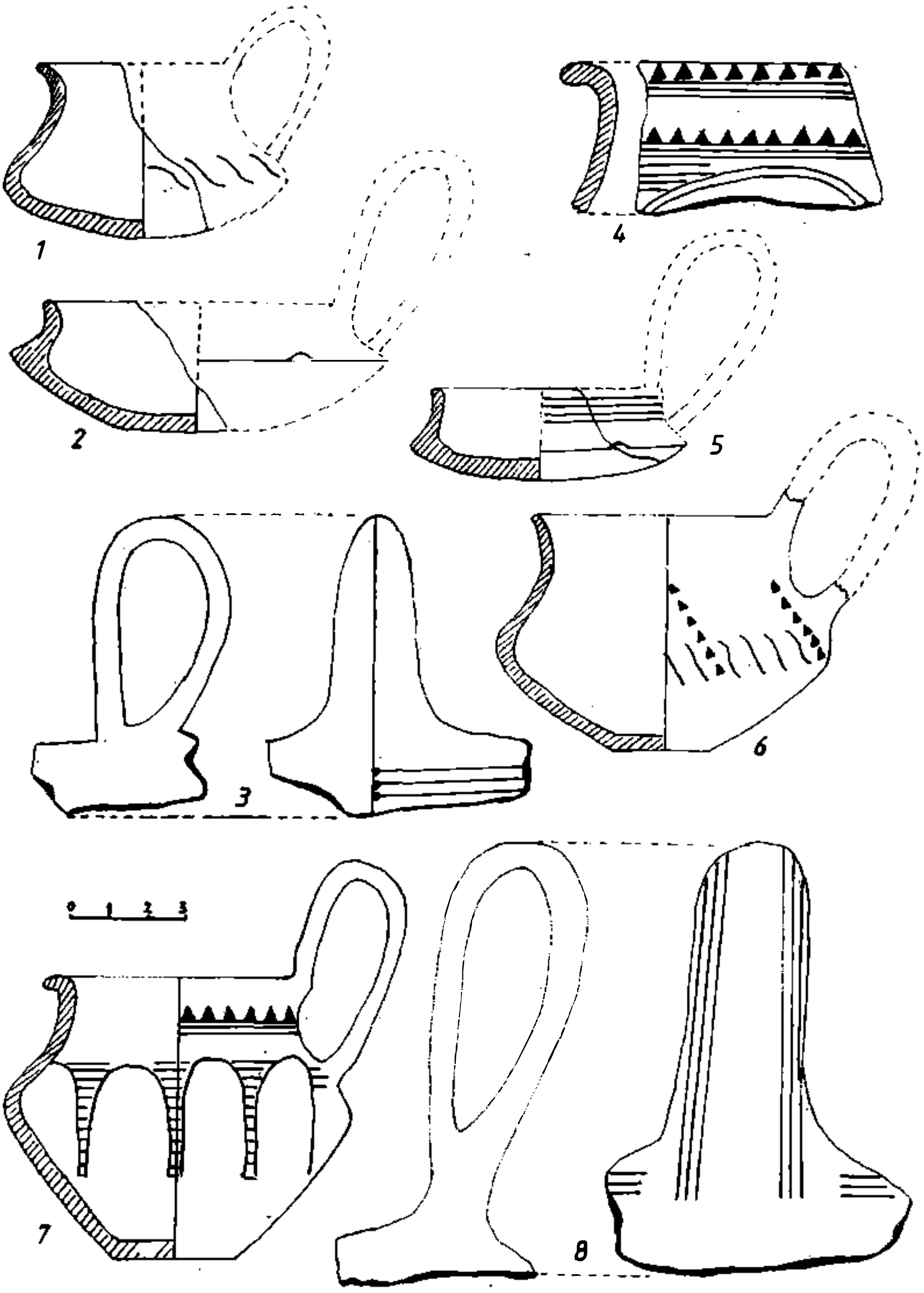

Fig. 9. Berveni—Ritul Caprei. Material adunat.

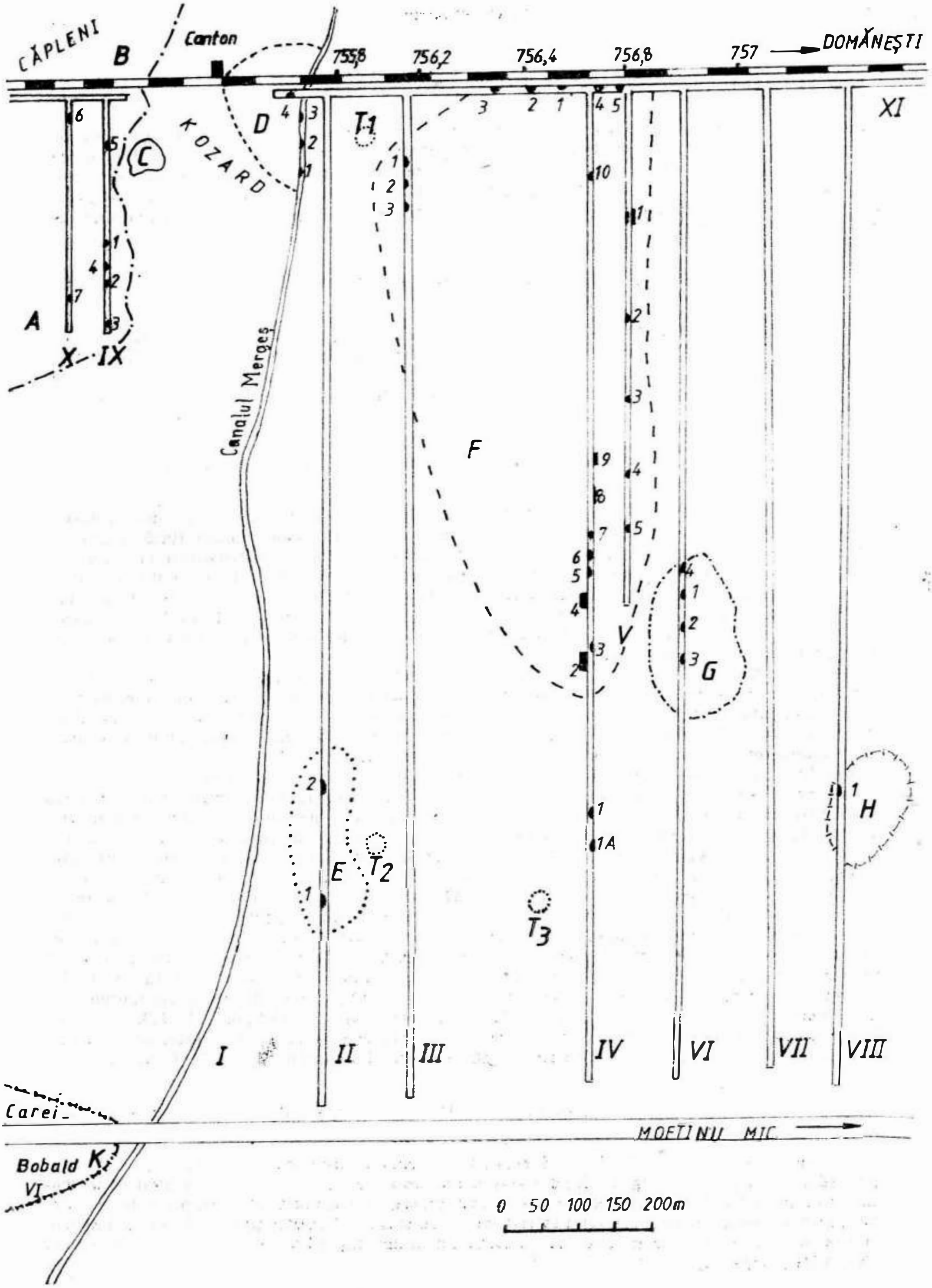

Fig. 10. Carei—Ferma I.A.S. (Spitz). Zona afectată de lucrările de hidroamelioraţii : A aşezare din neoliticul tîrziu (cultura Tisa II) ; B aşezare din eneoliticul tîrziu (cultura Bodrogkeresztúr) : C aşezare din eneoliticul mijlociu (cultura Tisa III—Tiszapolgár) ; D aşezare din epoca Latène : E aşezare eneolitică ? ; F aşezare din cultura Gáva—Holyhradi (faza I) ; G aşezare din epoca bronzului ; H aşezare din epoca dacilor liberi (sec. III—IV) ; K aşezare din cultura Gáva—Holyhradi (faza a II-a) ; T tumuli.

a) MATERIAL CERAMIC ADUNAT

Vase mari, negre sau cărămizii, ornamentate cu caneluri late, orizontale sau verticale (fig. 11/10); oale de diferite mărimi, negre sau roșietice, ornamentate uneori cu caneluri oblice (fig. 11/4, 5, 11); vase de tip borcan, cărămizii sau cenușii, ornamentate cu brîu alveolat (fig. 11/3 : 12/4); cești bitronconice plate, negre, cu toartă supraînălțată, ornamentate cu linii paralele adîncite, iar pe maxima circumferință cu proeminențe mici (fig. 11/2): fragmente ornamentate în maniera culturii Suciu de Sus (fig. 11/1).

b) MATERIALE PROVENITE DIN TALUZAREA CANALELOR

Vas mare, negricios în exterior și cărămiziu în interior, ornamentat cu caneluri orizontale și oblice (fig. 12/7); vas de tip borcan, ornamentat sub buză cu proeminență (fig. 12/1); ceașcă neagră, ornamentată cu linii incizate, iar pe circumferința maximă cu mici proeminențe (fig. 12/2); vas mare, cărămiziu, ornamentat cu striuri (fig. 12/3): vase mari, ornamentate cu caneluri (fig. 12/6,8).

c) MATERIALE ARHEOLOGICE PROVENITE DIN SĂPĂTURI

Groapa nr. 2 conținea foarte mult chirpic, puține fragmente ceramice și oase de animale. Remarcăm un fragment de ceașcă cărămizie, cu profil rotunjit, toartă ușor supraînălțată (fig.11/8).
Groapa nr. 4 conținea foarte multe fragmente ceramice din care am reconstituit următoarele forme: vas mare portocaliu, cu pete negre în exterior și cărămiziu în interior. Gîtul cilindric este ornamentat cu caneluri orizontale, iar pe corp cu proeminențe înconjurate cu caneluri semicirculare (dimensiuni : î. = 30 cm ; d.f. = 11 cm ; d.g. = 35 cm — fig. 13/2); vas mare, negru in exterior, brun în interior, ornamentat cu proeminențe conice înconjurate de caneluri semicirculare (fig. 13/1).
Groapa nr. 5, distrusă, în bună parte, de canalul nr. IV (fig. 10); doar o porțiune a fost dezvelită. Conținea o mare cantitate de fragmente ceramice din diferite forme de vase: vas mare de provizii, ornamentat cu brîu alveolat (fig. 13/5); vas mare, negru, ornamentat, pe gît, cu caneluri orizontale (fig. 13/6); ceașcă bitronconică, plată, cenușie închisă, ornamentată cu linii adîncite și cu proeminențe mici pe circumferința maximă a vasului (fig. 13/7).
Groapa nr. 6 conținea o mare cantitate de chirpic și cîteva fragmente ceramice.
Groapa nr. 8. S-a păstrat „in situ" doar un colț al ei. Conținea fragmente ceramice și o greutate de lut: strachină adîncă, cenușie în exterior și de o nuanță mai închisă in interior. Buza vasului este lobată și fațetată, avînd sub fiecare lob cîte o mică proeminență (dimensiuni : d.g. = 52 cm ; î. = 24 cm ; d.f. = 10 cm — fig. 13/3); vas tip borcan, ornamentat cu mici proeminențe (fig. 13/4); greutate de lut, tronconică, cu dimensiunile : î. = 17 cm ;d.m. = 8 cm (fig. 13/8).
Groapa nr. 9, perfect conturată în profilul canalului IV (fig. 14/1), avea dimensiunile, păstrate, de 3,50 × 1,20 × 1,60m. Conținea fragmente ceramice, oase de animale, chirpic, spărturi de piatră, cenușă și cărbuni. Forma gropii era neregulată, servind la scoaterea lutului și umplută, ulterior, cu resturi menajere. Descoperiri: vase mari ornamentate cu proeminențe (fig. 16/2); vase de tip borcan (fig. 14/4, 5); castron negru în exterior și cenușiu în interior, buza fațetată (fig. 16/1); castron cu buza dreaptă (fig. 16/3); cazan-portativ (fig. 15/8); oale de diferite mărimi, ornamentate cu proeminențe semicirculare, caneluri oblice sau verticale (fig. 14/2, 6, 7 ; 15/1,3, 5); ceașcă bitronconică ornamentată cu caneluri oblice (fig. 15/4); cești bitronconice plate, ornamentate cu linii adîncite și cu proeminențe pe circumferința maximă a vasului (fig. 14/3 ; 15/6, 7).

d) USTENSILE ȘI OBIECTE METALICE

Greutăți din lut (fig. 11/6, 7 ; 16/9); inel din sîrmă de bronz cu capetele ascuțite și suprapuse (diametru 1,8 cm — fig. 16/6); din apropierea gropii nr. 2, din pămîntul excavat pe traseul canalului nr. IV și împrăștiat pe margini au fost culese, în mai multe rînduri, piese de bronz ce fac parte dintr-un depozit, parțial publicat de N. Iercoșan [5]. Ulterior publicării, au mai apărut și piesele pe care le descriem mai jos: 2 turte din bronz (fig. 16/5, 7); 4 fragmente de seceră (fig. 16/4 ; 22/4—6).

[5] *Ibidem.*

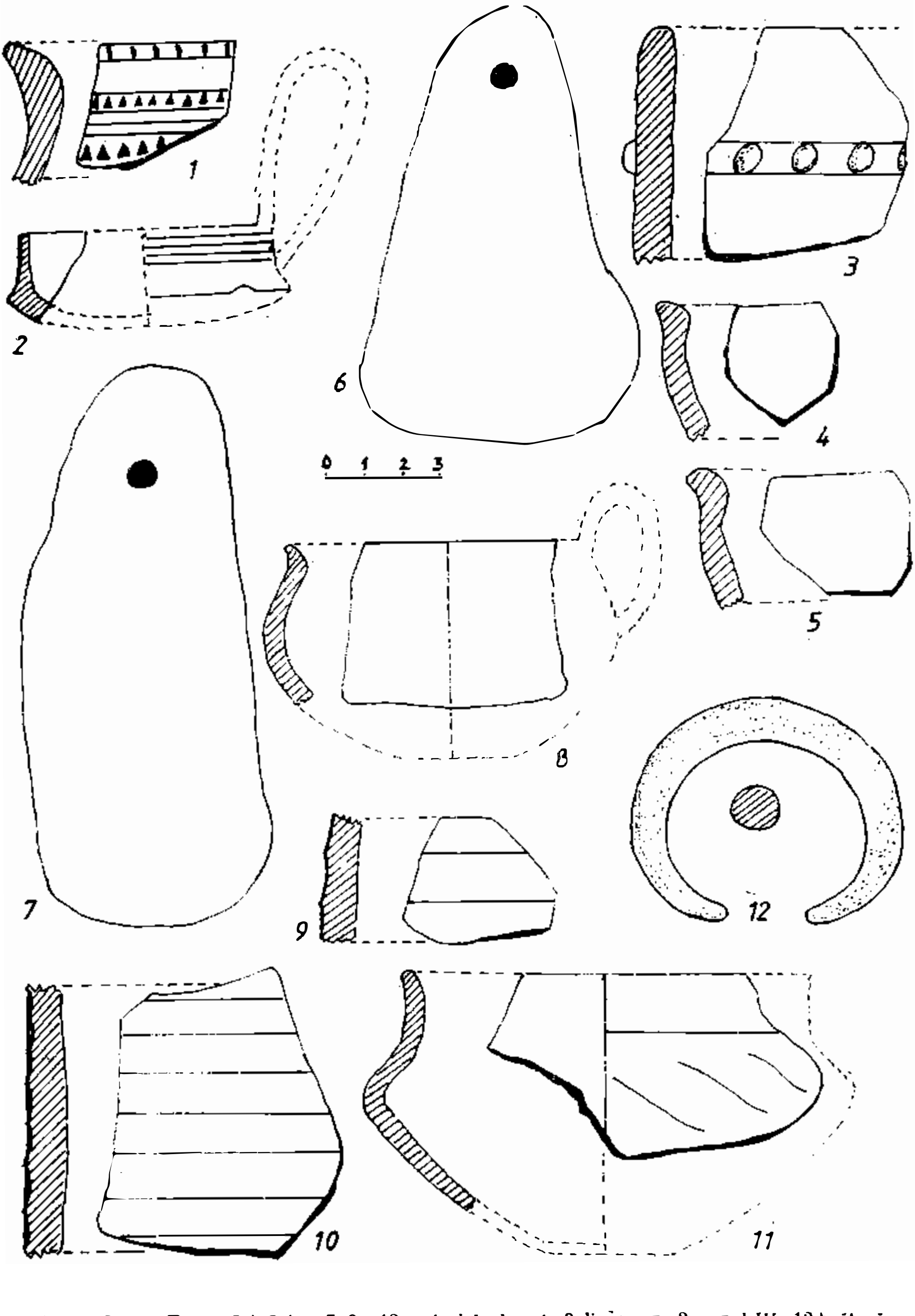

Fig. 11. Carei—Ferma I.A.S.1 — 7, 9—12 material adunat ; 8 din groapa 2, canal IV ; 12 brățară din bronz.

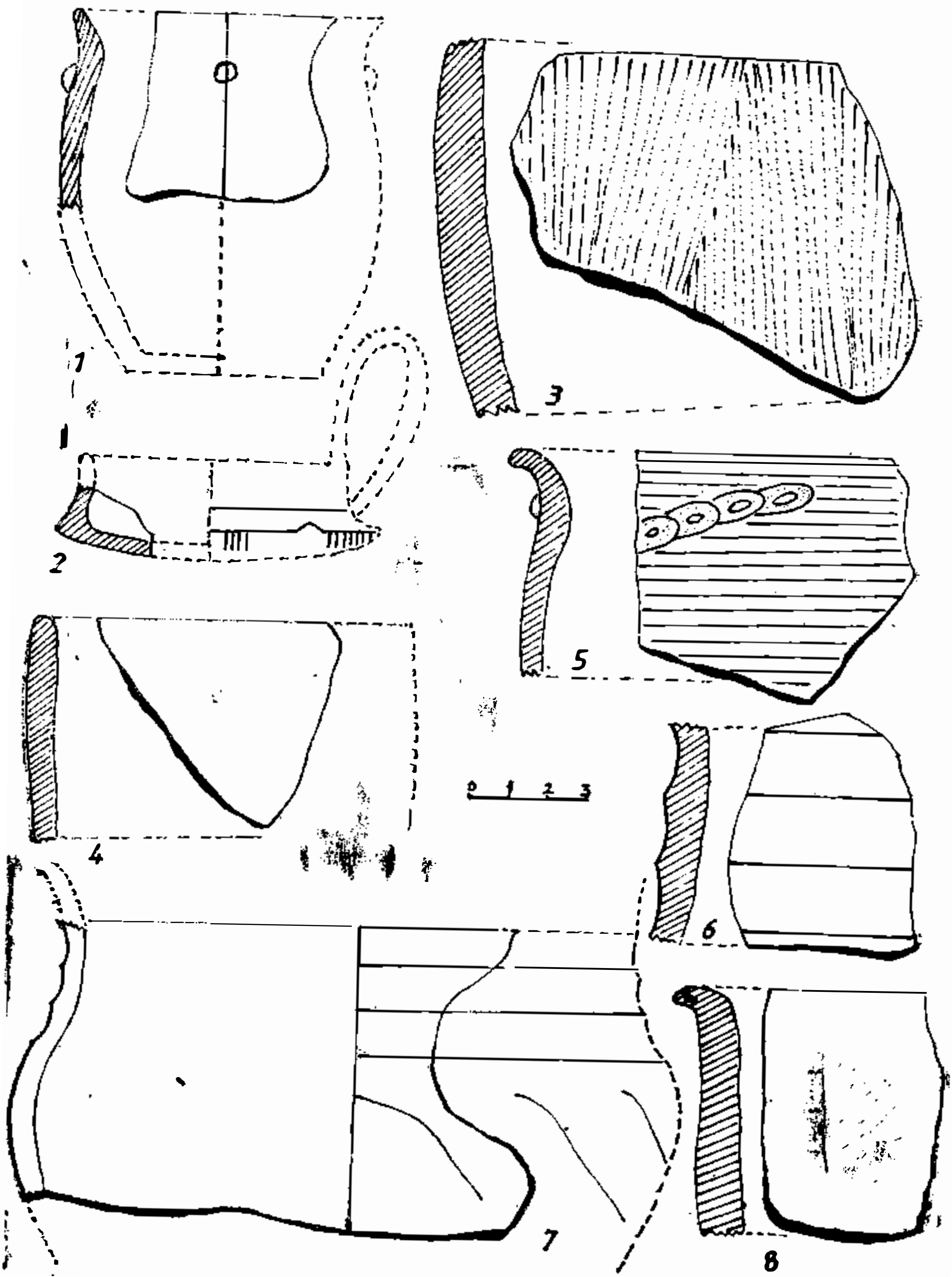

Fig. 12. Carei—Ferma I.A.S. 1—3, 6—8 din taluzarea malului canalelor ; 4—5 material adunat.

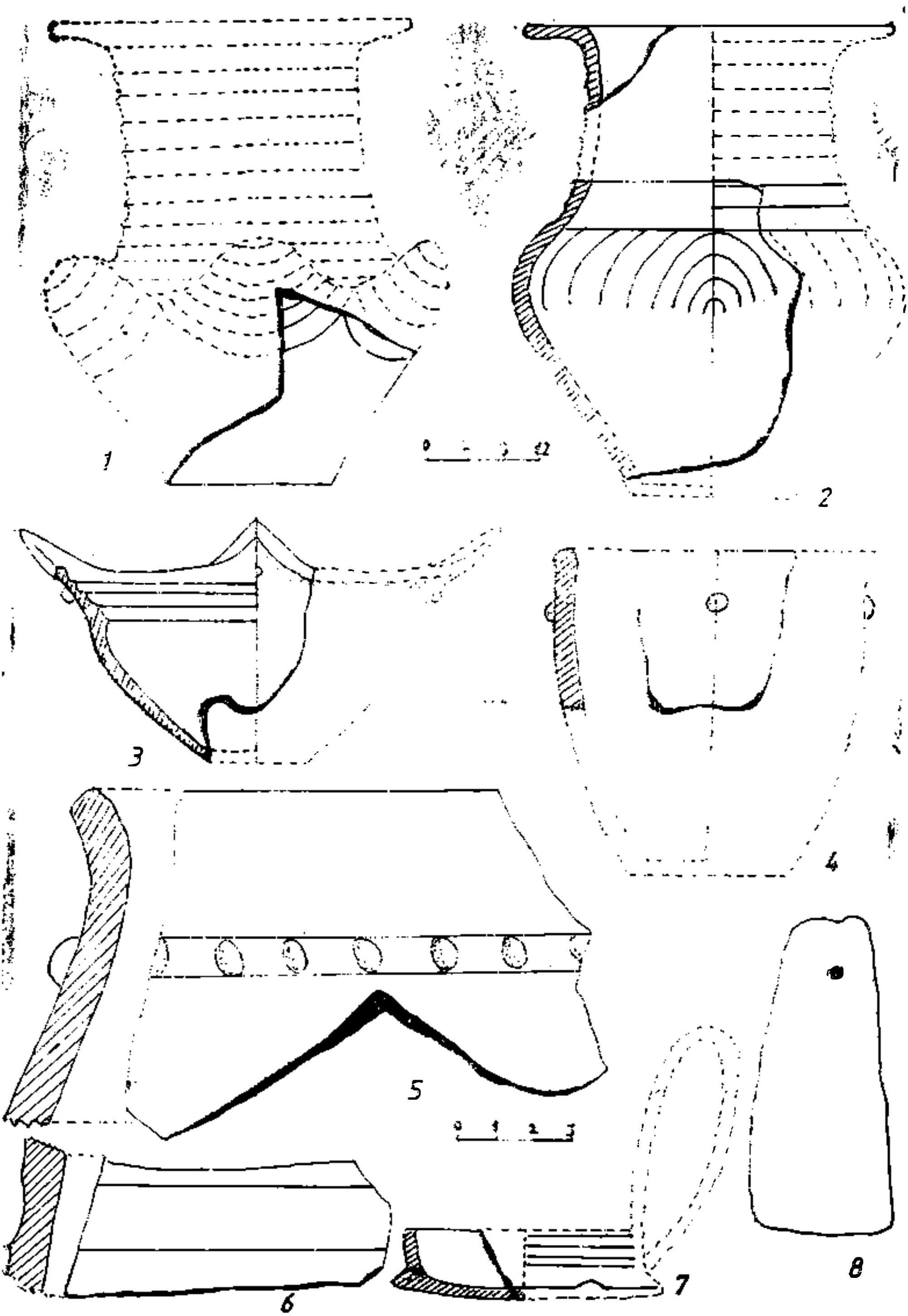

Fig. 13. Carei — Ferma I.A.S. 1—2 groapa 4, canal IV ; 5—7 groapa 5, canal IV ; 3, 4, 8 groapa 8, canal IV.

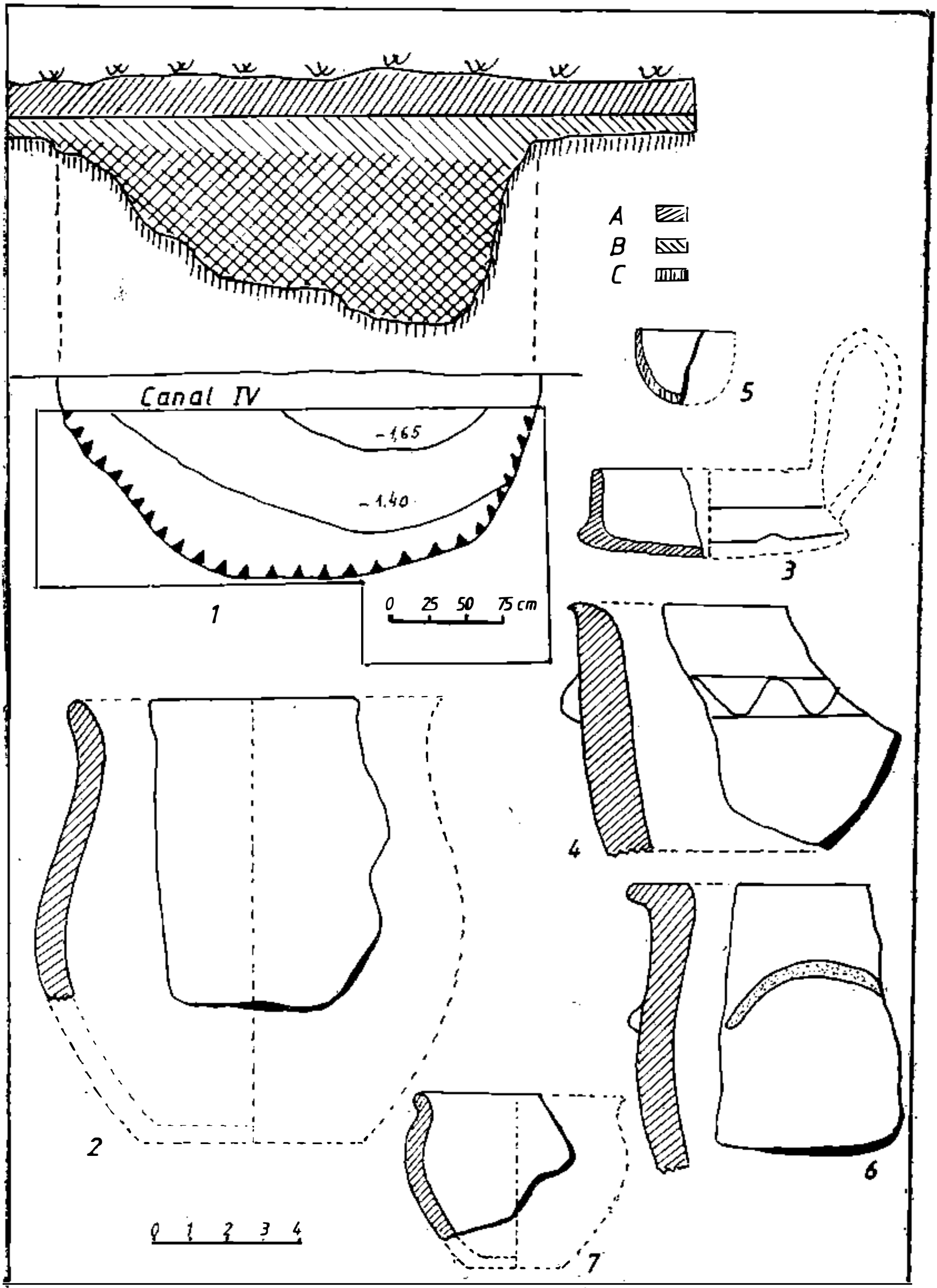

Fig. 14. Carei— Ferma I.A.S. 1—7 groapa 9 canal IV; A strat deranjat, B strat din epoca bronzului, C lut galben.

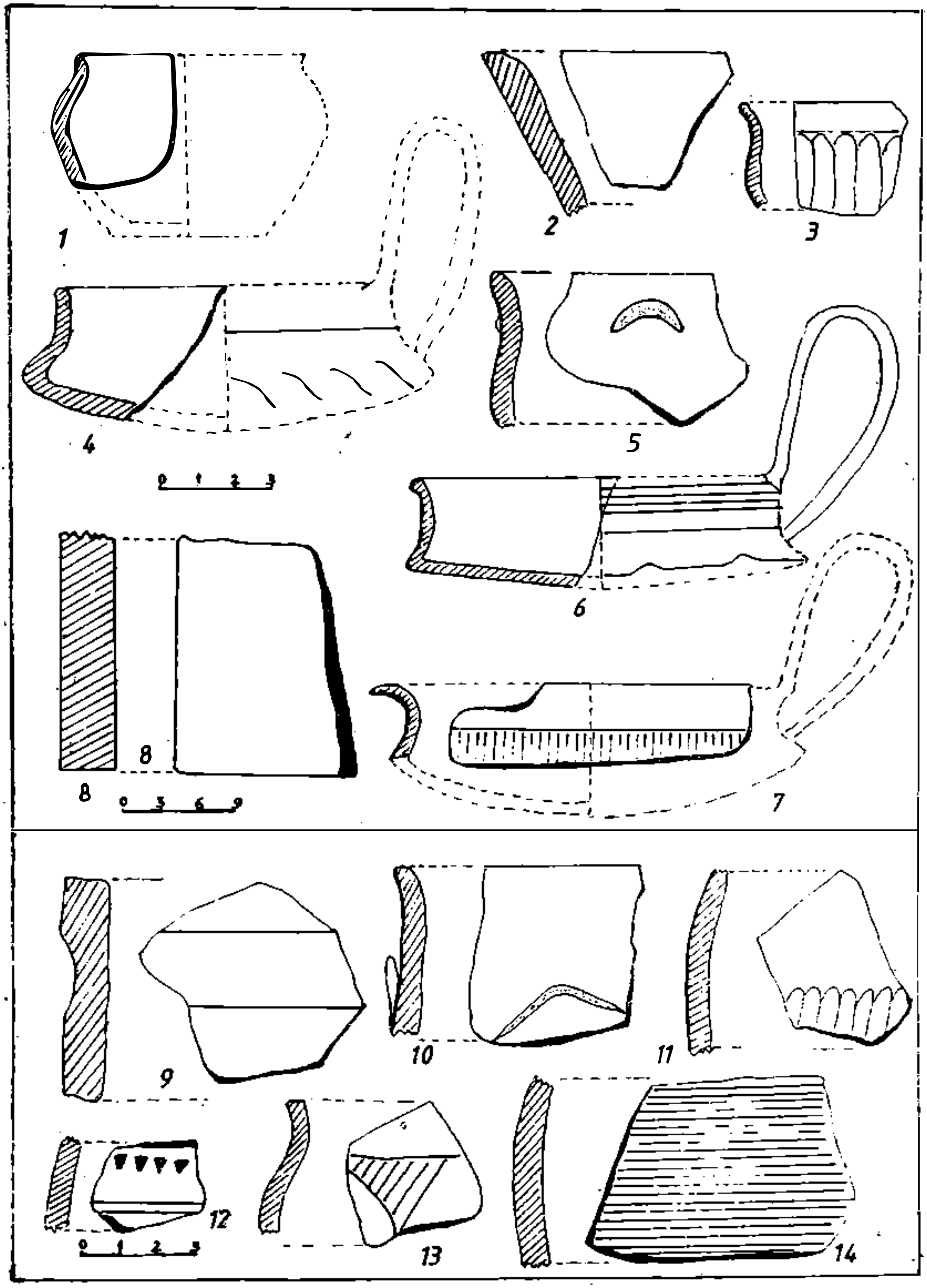

Fig. 15. Carei—Ferma I.A.S., groapa 9 : 1—8 ; Căpleni—Malul Crasnei : 9—14.

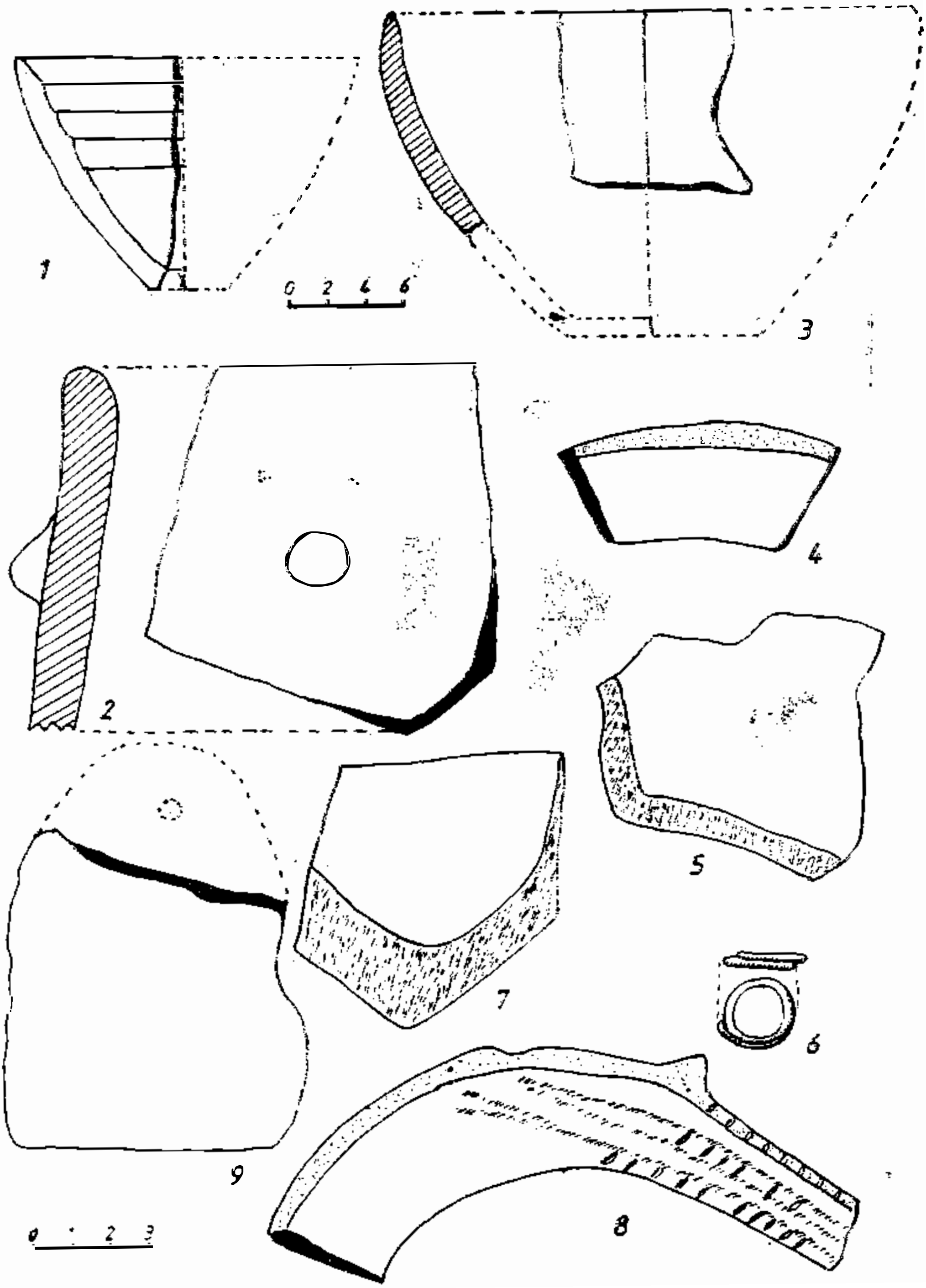

Fig. 16. Carei — Ferma I.A.S. 1—3, 9 groapa 9 din canal IV : 4—5, 7—8 obiecte din depozitul de bronzuri ; 6 inel din bronz, descoperire izolată.

C. CĂPLENI — MALUL CRASNEI (GRĂDINĂRIE)

În malul stîng al Crasnei, în interiorul digului, între bornele 6/3 — 6/8 au fost adunate fragmente ceramice aparţinînd unei așezări de la sfîrşitul epocii bronzului: vase mari, negre sau portocalii, ornamentate cu caneluri orizontale (fig. 15/9); vase de tip borcan, ornamentate cu striuri sau proeminențe (fig. 15/10, 14); oale ornamentate cu caneluri verticale sau cu linii incizate negre (fig. 15/11, 13); vase ornamentate în maniera culturii Suciu de Sud (fig. 15).

D. CIUMEȘTI (COMUNA SANISLĂU, JUD. SATU MARE)

În colecția „Kovács", achiziționată de Muzeul judeţean Satu Mare, se află trei cești fragmentare: a) la sud de „colina cu dovleci" (poate în hotarul Sanislăului) a fost descoperită, întîmplător, o ceașcă fragmentară, cenușie, plată, turtită, avînd mici proeminențe pe circumferința maximă (fig. 22/1). Dimensiuni: î. = 2,5 cm, d.g. = 9,5 cm, d.f. = 3 cm; b) la Ciumești — „fîntîna pășunii" s-a aflat un fragment de ceașcă portocalie, plată, ornamentată pe maxima circumferință cu mici proeminenţe, iar pe gîtul scund cu linii incizate (fig. 22/2). Dimensiuni: î. = 3 cm, d.g. = 9,5 cm, d.f. = 3 cm; c) la Ciumești — „cimitirul reformat" s-a găsit un fragment de ceașcă neagră lucioasă în exterior și cenușie în interior, ornamentată pe maxima circumferință cu proeminențe ascuțite. Fragmentul se încadrează, probabil, într-o fază mai evoluată a Hallstatt-ului timpuriu (fig. 22/3).

E. BEREA XIV (VIILE BEREI)

Un fragment de ceașcă cenușie de formă plată, ornamentată cu proeminenţe și linii crestate, pe gît cu linii paralele incizate (colecţia Kovács la Muzeul jud. Baia Mare, inedită).

ANALIZA MATERIALULUI ARHEOLOGIC

1. *Vase mari de tip „pseudovillanova"* (fig. 1/14; 2/2; 6/1,3,4)

a. Fragmentul descoperit la Berveni a fost ornamentat cu proeminenţe hipertrofiate îndreptate în sus, înconjurate cu caneluri circulare sau semirotunde. Culoarea acestor vase diferă: exemplarul de la Berveni este negru lucios, grafitat în exterior și roşiatic în interior. Asemenea vase apar la Lăpuș[6] în tumulul nr. 9, datate în faza II/b a necropolei[7]. Vasele similare de la Nagykálló-Telekoldal[8] fac parte din faza timpurie a culturii Gáva (Reinecke Br. D/Ha. A_1). Analogii mai putem menţiona de la Valea lui Mihai[9], Grănicești[10], Gáva[11].

[6] C. Kacsó, Dacia, N.S. 19, 1975, fig. 6; 13/3.
[7] *Ibidem*, p. 61—62.8
[8] T. Kemenczei. FolArch, 33, 1982, fig. 3/8; 10/1,2.
[9] *Repertoriul monumentelor din județul Bihor*, Oradea, 1974, p. 83.
[10] A. László, CerIst Iași, 7, 1976, fig. 2/1a-b; 3/1a, b; Idem, Thraco-Dacica, I, 1976, fig. 3/1a, b.
[11] Idem, *Centenar Muzeal Orădean*, 1972, Oradea, fig. 3/1.

b. Varianta vasului anterior (Carei — Ferma I.A.S.) are gîtul cilindric ornamentat cu caneluri orizontale, iar pe corp este decorat cu proeminenţe înconjurate cu caneluri semicirculare (fig. 13/2). Culoarea vasului este gălbuie-portocalie cu pete mai închise.

2. *Oale. a.* cu buza răsfrîntă avînd două toarte sub buză. Corpul vasului este uşor rotunjit, ornamentat uneori cu caneluri oblice (fig. 1/10 ; 4/5 ; 7/7,8).

b. Oale mici ornamentate cu linii incizate, caneluri oblice sau cu mici proeminenţe (fig. 4/8 ; 6/2, 12 ; 7/1, 2 ; 14/2).

c. Oale mari ornamentate cu semicercuri în relief, proeminenţe sau cu brîu alveolat. Corpul acestor vase mari este ornamentat, uneori, şi cu un decor striat (fig. 4/4 ; 7/3 ; 14/6). Analogii găsim în grupul cultural Igriţa, la Izbîndiş [12], Igriţa [13].

3. *Vase-borcan* ornamentate cu proeminenţe, brîu alveolat sau cu striuri. Este un vas de tip comun, des întîlnit în diferite grupe culturale din epoca bronzului tîrziu [14] şi din cultura Gáva (Mahala III) [15] (fig. 1/6 ; 7/6 ; 11/3 ; 12/1 ; 13/4.5).

4. *Castroane — străchini.* Apar trei tipuri principale:

a. Străchini tronconice cu buza dreaptă sau lobată, faţetată în interior (fig. 1/1 ; 4/9 ; 5/4 ; 8/2, 6, 7, 10 ; 13/13 ; 16/1,3).

b. Castroane adînci, tronconice, cu buza îngroşată şi teşită spre interior (fig. 1/2 ; 5/2 ; 8/4)

c. Castroane şi străchini cu buza trasă spre interior, ornamentate cu mici proeminenţe pe umăr (fig. 1/1, 3, 4, 7—9 ; 6/10 ; 8/3, 5, 8, 11, 15).

Străchinile şi castroanele tronconice, de diferite mărimi, se cunosc din mediul local de la Cehăluţ [16], Oradea — Salca [17], datate din prima fază a epocii bronzului tîrziu. Castroanele tronconice adînci, cu buza îngroşată şi teşită spre interior sînt des întîlnite în descoperirile de tip Gáva din nord-vestul României [18] (Carei-Bobald IV ; Dindeşti-Vatra satului ; Sanislău — Livada ; Văşad—Lutărie). Castronul cu buza lobată ca formă este des întîlnit în epoca bronzului tîrziu, dar faţetarea marginii vasului (în interior) apare ca un element decorativ nou, răspîndit numai în epoca hallstattiană. Vase similare sînt cunoscute la Pişcolt, Andrid [19] Oradea—Salca [20], Suplacul de Barcău—Lapiş [21], Biharia—Grădina C.A.P —Baraj [22], Debreţin—Str. Hámán Kató [23], Battonya [24]. Această formă

[12] N. Chidioşan, I. Emödi, Crisia, 13, 1983, fig. 2/4 ; 4/2 ; 5/1,3—5.
[13] I. Emödi, SCIVA, 31, 1980, 2, fig. 11/69.
[14] N. Chidioşan, I. Emödi, Crisia, 12, 1982, fig. 4/7 ; I. Németi, SCIVA, 29, 1978, 1, fig. 2/10 ; 4/3.
[15] G.I. Smirnova, SCIVA, 25, 1974, 3, fig. 2/1—2 ; 4/1, 3, 5 ; I. Németi, StCom Satu Mare, 5—6 (1981—1982), pl. XI/1—2 ; XIII/4—5 ; XVIII/5.
[16] Idem, SCIVA, 29, 1978, 1, fig. 2/3.
[17] I. Emödi, Crisia, 9, 1979, fig. 1/3.
[18] I. Németi, StCom Satu Mare, 5—6 (1981—1982), pl. XI/7—9, 11 ; XII/1 ; XVI/2. 4, 11.
[19] Idem, SCIVA, 29, 1978, 1, fig. 1/1 ; 9/1.
[20] I. Emödi, Crisia, 9, 1979, fig. 3.
[21] D. Ignat, Crisia, 14, 1974, pl. V/5, 6 ; VI/7 ; IX/2.
[22] S. Dumitraşcu, I. Emödi, ActaMP, 4, 1980, fig. 4/6, 10 ; 6/2 ; Idem, Ziridava, 13, 1981, pl. II/1 ; S. Dumitraşcu, Materiale, 14, 1980, fig. 2 (mormîntul nr. 6).
[23] I. Poroszlai, DMÉ, 1982 (1985), pl. II/3 : X/1—3.
[24] Sz. Kállay Agota, ArchÉrt, 109, 1983, 1, pl. 2/7, 9 ; 4/6 ; 10/3.

este caracteristică pentru cultura mormintelor tumulare. În nord-vestul României apare, odată cu sfîrşitul bronzului clasic, la Otomani—„Cetatea de pămînt" [25], probabil sub influenţa tumularilor şi se răspîndeşte larg în prima etapă a bronzului tîrziu în grupele specifice perioadei. Străchinile mai plate sau mai adînci, cu marginea buzei trasă spre interior, sînt vase obişnuite în epoca bronzului, fiind bine cunoscute din cultura Otomani [26]. La sfîrşitul epocii bronzului clasic pe lîngă strachina cu buza evazată şi lobată a apărut şi tipul numit „coif suedez" cunoscut de la Otomani—Cetatea de pămînt [27], Oradea—Salca [28], Valea lui Mihai [29], Brettyóújfalú—Herpály [30] etc. Străchinile cu buza invazată apar des în grupul cultural Igriţa [31], în descoperirile de la Biharia—Grădina C.A.P.—Baraj [32], dar lipsesc sau sînt foarte rare în culturile: Lăpuş — faza I, Siciu de Sus, Hajdubagos. Analogii mai putem menţiona din descoperirile aparţinînd culturii tumulare [33], sau de la Debreţin — Str. Hámán Kató [34] (depozit de vase). Această formă devine caracteristică (cu sau fără proeminenţă pe umăr) în nord-vestul ţării noastre pe tot parcursul epocii hallstattiene, menţinîndu-se pînă în Latène tîrziu.

5. *Ceştile* sînt numeroase şi variate. Majoritatea lor sînt fragmentare, dar se pot reconstitui în desen.

a. Ceşti cu profil înalt, gîtul bine detaşat, scund, cu toarta supraînălţată (fig. 2/3; 6/11).

b. Ceşti cu profil pîntecos, gîtul bine detaşat, cu toarta supraînălţată (fig. 3/7; 11/8).

c. Ceşti mici tronconice cu toarta supraînălţată (fig. 2/4).

d. Ceşti bitronconice caracteristice pentru cultura Suciu de Sus (fig. 9/6, 7).

e. Ceşti cu profil bitronconic, cu toarta uşor supraînălţată, ornamentate cu caneluri oblice (fig. 9/1; 15/4).

f. Ceşti bitronconice, scunde, ornamentate pe circumferinţa maximă cu mici proeminenţe (fig. 5/5; 9/2; 15/7; 22/1, 3).

g. Ceşti turtite cu gîtul scund, toarta mult supraînălţată, ornamentate pe gît cu linii incizate paralele, iar pe circumferinţa maximă cu proeminenţe mici (fig. 5/8; 6/5, 6; 9/5; 11/2; 12/2; 13/7; 14/3; 15/6; 22/2).

Variantele *a*, *b*, *c* sînt frecvente în descoperirile de tip Cehăluţ [35], în cultura Igriţa [36] şi în grupul Hajdubagos. Ceşti cunoscute din cultura Suciu de Sus, împreună cu alte fragmente de vase ornamentate în maniera culturii (faza Culciu Mare), provin probabil din Cîmpia Someşului cu care

[25] I. Ordentlich, Dacia, N.S., 7, 1963, fig. 15/3.
[26] T. Bader, *Epoca bronzului* ..., pl. XXXIII/32, 38.
[27] I. Ordentlich, Dacia, N.S., 7, 1963, fig. 15/5, 6; T. Bader, *op. cit.*, pl. XXXIII/62.
[28] I. Emödi, Crisia, 9, 1979, fig. 2/1,2.
[29] I. Németi, SCIVA, 29, 1978, 1, fig. 4/1.
[30] Márta Sz, Máthé, ActaArchHung, 26, 1984, fig. 3/6; Idem, BMÉ, 4—5, 1986, pl. III/6.
[31] N. Chidioşan, I. Emödi, Crisia, 13, 1983, fig. 5/6, 7; Idem, Crisia, 12, 1982, fig. 3/4; 4/1—4.
[32] S. Dumitraşcu, I. Emödi, ActaMP, 4, 1980, fig. 3/12; 4/4, 15.
[33] Sz. Kállay, ArchÉrt, 109, 1983, 1, pl. 3/2—6; 10/4—6.
[34] I. Poroszlai, DMÉ, 1982, pl. III/1,3.
[35] I. Németi, SCIVA, 29, 1978, 1, fig. 2/4; 8/4, 6, 10; 9/3; 11/4; D. Ignat, Crisia, 14, 1984, pl. VI/5; X/2.
[36] N. Chidioşan, I. Emödi, Crisia, 13, 1983, fig. 6/6—9; 8/1—2.

descoperirile noastre sînt învecinate, separate prin zona mlăştinoasă a văii Crasnei [37]. Variantele *e*, *f* apar mai des în descoperirile din epoca bronzului tîrziu de la Biharia Grădina C.A.P.—Baraj [38], Suplacul de Barcău [39], Lăpuş [40], Igriţa [41], Debreţin— Str. Hámán Kató [42], Jászberény-Cserohalom [43].

Varianta *g* este foarte frecventă la Berveni şi la Carei—Ferma I.A.S. avînd analogii la Culciu Mare [44], Oarţa de Jos (nivel superior), Oarţa de Sus — Oul Făgetului (nivel superior), Lăpuş faza a II-a [45]. Vasele similare descoperite la Debreţin-Haláppuszta [46]. au fost încadrate de T. Kemenczei în cultura Gáva, faza de început (faza I [47]).

6. *Vas portativ.* Vasul proriu-zis are forma căldării cu marginea mult răsfrîntă în exterior, care se sprijină pe două picioare late pornite aproximativ de la mijlocul înălţimii vasului, unite în partea de sus sub forma unei arcade. Acest tip de vas este cunoscut din cultura Otomani de la Valea lui Mihai [48], Carei-Bobald I, Dindeşti-Cetate, găsite în nivelul superior [49]. Forma se menţine neschimbată şi în bronzul tîrziu, fiind foarte frecventă în descoperirile de tip Cehăluţ [50] (Hajdubagos), Suciu de Sus [51], Lăpuş [52], Biharia [53] şi de la Roşiori [54].
7. *Alte forme de vase.* Din această categorie menţionăm fragmentele de strecurătoare (fig. 6/9).
8. *Obiecte de piatră, de lut şi de bronz.* Din aşezările sus menţionate au fost recuperate numeroase fragmente de rîşniţe, cute din piatră, greutăţi şi fusaiole din lut, o verigă din bronz şi un depozit de bronzuri (Carei—Ferma I.A.S.), fig. 4/12 ; 5/9 ; 6/8 ; 7/5 ; 8/9 ; 11/6, 7, 12 ; 12/9 ; 13/8. După compoziţie, piesele recuperate din depozitul de bronzuri descoperit incidental, au analogii la Curtuiuşeni—Dimbul Ars [55] (des-

[37] T. Bader, SCIV, 23, 1972, 4, p. 509—532 ; Idem, PZ, 54, 1979, p. 3—31 ; Idem, *Epoca bronzului ...*, p. 62—77 ; N. Chidioşan, SCIV, 21, 1970, 2, p. 287—292 (pentru zona Cîmpiei Someşului).

[38] S. Dumitraşcu, I. Emödi, Acta MP, 4, 1980, fig. 1/3, 5 : 3/2, 3, 5, 6 ; S. Dumitraşcu, Materiale, 14, 1980, p. 295—302, fig. 2.

[39] D. Ignat, Crisia, 14, 1984, pl. VI/6.

[40] C. Kacsó, Dacia, N.S., 19, 1975, fig. 10/1 (M. 9), 3,5.

[41] N. Chidioşan, I. Emödi, Crisia, 12, 1982, fig. 5/1—4 ; Idem, Crisia, 13, 1983, fig. 8/3—5.

[42] I. Poroszlay, DMÉ, 1982, pl. 1/1 ; 4/5,6 ; DMÉ, 1941, fig. 17.

[43] T. Kemenczei, ArchÉrt, 93, 1966, 1, fig. 14/5, 6, 11—13.

[44] Material inedit in Muzeul Judeţean Satu Mare.

[45] Informaţii de la C. Kacsó.

[46] Pliantul Muzeului Déri, Debreţin, 1939, fig. 23 ; T. Kemenczei, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, Budapesta, 1984, pl. CXXV/11—19.

[47] *Ibidem*, p. 154.

[48] T. Bader, *op. cit.* pl. XXXIII/45.

[49] Materiale în Muzeul din Carei, săpăturile lui I. Németi.

[50] I. Németi, SCIVA, 29, 1978, 1, 5/1 (Foieni).

[51] T. Bader, SCIV, 23, 1972, 4, pl. 12/7 ; Idem, *op. cit.* pl. LIII/1—2 (Culciu Mare) ; LIII/3 (Medieşul Aurit) ; LVIII/6—7 (Culciu Mare).

[52] C. Kacsó, Marmaţia, 2, 1971, fig. 2a, b, c, d, e ; Idem, Dacia, N.S., 19, 1975, fig. 9/1—3.

[53] S. Dumitraşcu, I. Emödi, ActaMP, fig. 1/6 ; 2/4 (Biharia).

[54] *Ibidem*, fig. 11/5 (Roşiori).

[55] Z. Nánási, Crisia, 4, 1974, p. 179—180 ; fig. 2/1—6.

coperire din zona unei aşezări din Ha.A_1), Domăneşti I şi II [56] (la o distanţă de cca 4 — 5 km). Căpleni II [57], (la o distanţă de cca 2 km), încadrate cronologic în Reinecke Br. D—Ha. A_1. În cadrul depozitului Căpleni II a fost descoperită şi o fibulă de tip Unter—Radl, care întăreşte încadrarea depozitului în sec. XIII — XII î.e.n. [58]. Din zonele limitrofe putem menţiona analogii din depozitele de bronzuri de la Berkesz—Csonkásdülö, Nyiregyháza—Bujtos [59]. Inelul de bronz cu capetele suprapuse, găsit incidental pe malul canalului nr. IV din Carei — Ferma I.A.S. (Spitz) are analogii la Igriţa [60], precum şi în depozitele de bronzuri din zonele limitrofe Gegeny, Nyiregyháza-Bujtos [61]. Aceste depozite de bronzuri sînt datate de T. Kemenczei în Br. D-Ha. A_3, iar mai recent depozitul de la Berkesz — Csonkásdülö este încadrat de A. Mozsolics în orizontul Kurd [62], atribuit purtătorilor Gáva-Holyhradi.

ÎNCADRAREA CRONOLOGICĂ ŞI CULTURALĂ

Descoperirile de la Berveni—Rîtul Caprei, Carei—Ferma I.A.S (Spitz) Căpleni—Malul Crasnei se încadrează cronologic, pe baza ceramicii şi a obiectelor de bronz, în perioada finală a epocii bronzului tîrziu şi la începutul epocii hallstattiene (Br. D/Ha.A). Prezenţa vasului de tip „pseudo-villanova" şi în general a canelurii ca motiv ornamental, faţetarea gurii vaselor mari, castroanelor şi străchinilor, prezenţa ceramicii de culoare neagră pe suprafaţa exterioară şi de culoare gălbuie—argiloasă, cărămizie sau roşiatică pe suprafaţa interioară, apariţia sporadică a proeminenţelor hipertrofiate pe un vas „tip Gáva" de culoare neagră, lucioasă, grafitată, credem că justifică această încadrare cronologică. Vase bitronconice cu proeminenţe accentuate, modelate prin împingerea peretelui vasului din interior, ornamentate cu caneluri largi, paralele concentrice, apar în faza Babadag I şi la începutul fazei II [63]. Asemenea vase, descoperite la Hisarlîk (Buckelkeramik), aparţin nivelului Troia VII, faza b_2 [64].

Trebuie să menţionăm însă că tehnica specifică — culoarea roşie în interior şi suprafaţa exterioară neagră, lucioasă — nu este o trăsătură exclusivă a culturii Gáva [65], ci se întîlneşte şi în culturile Lăpuş — faza

[56] T. Bader, StCom Satu Mare, 1, 1969, pl. XXIV/5, 6 ; Idem, *Sesiunea de comunicări ştiinţifice a muzeelor de istorie, decembrie, 1964*, Bucureşti (1971), *1*, p. 191—207 ; fig. 2/1, 3, 4 ; Idem, Inventaria Arhaeologica, Roumanie, fasc. 6, Bucureşti, 1971, 224 f/20—25 ; Idem, *Epoca bronzului* ..., pl. LXIX (Domăneşti I) ; pl. LXXI/1—11 (Domăneşti II).

[57] I. Németi, SCIVA, 29, 1978, 1 fig. 12/1—4 ; 11/6,7 ; T. Bader, *Die Fibeln in Rumänien*, PBF, XIV, München, 1983, p. 17.

[58] *Ibidem*, pl. 1/7A ; Idem, Thraco-Dacica, 4, 1983, p. 16.

[59] T. Kemenczei, NyJAMÉ, 6—7 (1963—1966), pl. XII/42—44 ; XIII/51, 54 ; XLIV/5—10.

[60] N. Chidioşan, I. Emödi, Crisia, 13, 1983, fig. 9/2 (Izbîndiş).

[61] T. Kemenczei, NyJAMÉ, 6—7 (1963—1966), pl. XXIV/3 ; XLIV/45.

[62] A. Mozsolics, *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*, Budapesta, 1985, pl. 186 ; Idem, Ber RGK, 65, 1984, p. 48 (Tabel nr. 1—cronologie).

[63] S. Morintz, Thraco-Dacica, 8, 1987, p. 48, fig. 8/3, 5.

[64] H. Schliemann, *Pe urmele lui Homer*, Bucureşti, 1979, vol. II.

[65] A. László, SCIV, 24, 1973, 4, p. 586 ; K. Horedt, StComSibiu, 13, 1967, p. 151 ; T. Kemenczei, ArchÉrt, 93, 1966, 1, p. 87—88 ; Idem, *Die Spätbronzezeit*..., p. 13—29 ; p. 96 (tabel cronologic).

a II-a [66], Igrița [67], Piliny [68], apoi s-a răspîndit larg în cultura Gáva—Holyhradi. Asupra ornamentului canelat este necesar să facem o distincție [69] între canelurile largi cu bordură oblică sau verticală executate pe umerii vaselor, pe gîtul cilindric sau tronconic, pe de o parte, iar pe de o altă parte, canelurile fine, subțiri, asemănătoare unor pliuri trasate în pasta moale a vaselor cu un instrument bont. Uneori acestea apar sub forma unor linii lustruite, puțin adîncite. Canelurile înguste, semicirculare, dispuse deasupra sau dedesubtul proeminențelor, fac parte din repertoriul motivistic de origine tumulară. Acest motiv a fost preluat relativ repede de populațiile care au intrat în contact nemijlocit cu „tumularii" sau au fost influențați de aceștia [70].

În analiza ceramicii culturii Otomani s-a remarcat că în „faza a III-a" inventarul ceramic, atît ca formă cît și în decor, se schimbă radical față de faza anterioară. Apar forme noi, în ornamentație domină canelura clasică, datorită influenței culturii tumulare [71]. La această observație importantă trebuie să adăugăm apariția pe lîngă ritul de înmormîntare tradițional, înhumația (Tiream—Movila Cînepii, Berea—Măcriș), a mormintelor de incinerație în urnă (Ciumești—Colina cu dovleci [72]). Momentul este marcat prin apariția străchinilor cu buza lobată și de tipul „coif suedez", a vaselor cu corpul sferic, precum și prin încetarea așezărilor de tip „tell", de lungă durată, de la Otomani—Cetate, Sălacea — Dealul Vida, Săcuieni — Cetatea taurului, Carei—Bobald, Dindești—Cetate și apariția așezărilor bine fortificate natural ca Otomani — Cetatea de pămînt, din albia mlăștinoasă a Ieriului (datată din faza Otomani III după I. Ordentlich). Singura așezare din această zonă care se continuă pe același loc și în faza „Otomani III" (ultima fază a bronzului clasic) este acea de la Tiream—Movila Cînepii, care de la început s-a format pe un grind al văii Ieriului [73].

În ultimul timp, au fost publicate o serie de descoperiri care oglindesc pe de o parte o puternică tradiție locală, moștenită din fondul bronzului clasic, iar pe de altă parte prezintă multe elemente noi în ceramică, atît ca formă cît și motivistică, la care se adaugă noi produse din bronz, rezultatul unei simbioze a elementelor locale și a influențelor tumulare. Aceste descoperiri din zona Careiului [74] au fost încadrate cronologic în faza a IV-a a culturii Otomani [75]. Așezările de la Pișcolt-Nisipărie, Cehăluț—Telek, Suplacul de Barcău—Lapiș (unde au fost efectuate cercetări sistematice) au un singur nivel, foarte subțire, de locuire; materialul arheologic provine în bună parte din diferite gropi sau „îngrămădiri" de vase sparte (considerate de unii cercetători complexe rituale-morminte ?). Ceea ce este demn de menționat este că aceste așezări nu se suprapun

[66] C. Kacsó, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 61—62 (M.9). fig. 13/3.
[67] I. Emödi, SCIVA, 31, 1980, p. 257 ; N. Chidioșan, I. Emödi, Crisia, 12, 1982, p. 77—78.
[68] T. Kemenczei, *op. cit.* p. 13—26.
[69] N. Chidioșan, I. Emödi, Crisia, 12, 1982, p. 77.
[70] I. Poroszlai, DMÉ, 1982, p. 94.
[71] T. Bader, *Epoca bronzului* ..., p. 52.
[72] I. Németi, StCom Satu Mare, 1, 1969, pl. XVIII/1—9 (Tiream M. 2); pl. XII/1—7 (Berea M.1—M.2) ; XIII/1—5 ; XV/1—8 ; XIV/1—8 (Ciumești M. 3, M.6)
[73] Materiale în Muzeul din Carei, săpăturile arheologice conduse de I. Németi.
[74] I. Németi, SCIVA, 29, 1978, 1, p. 99—122.
[75] T. Bader, *op. cit.* București, 1978, p. 56—57.

celor specifice fazei evoluate a culturii Otomani (fazei a III-a). Prin cercetările mai recente au fost semnalate noi descoperiri ca : Acîş-Crasna veche ; Andrid—Grajdurile C.A.P. ; Carei—Bobald VIII, Ciumeşti—Colina cu dovleci (M. nr. 6—incineraţie în urnă), Foieni-Grajdurile C.A.P. Crasna, Doh [76], Supurul de Jos—Dealul Sentiului, Tăşnad—Ştrandul Nou

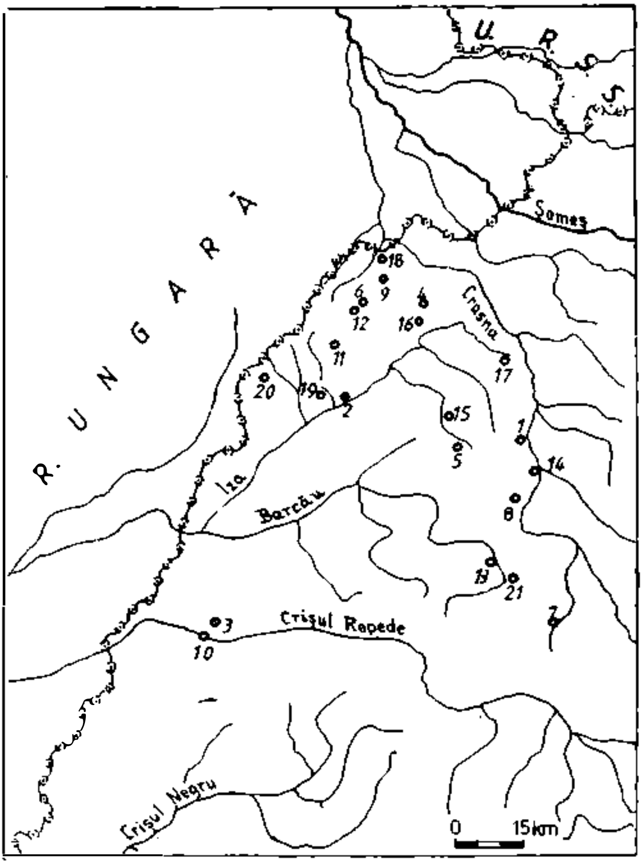

Fig. 17. Harta cu aria de răspîndire a grupului Cehăluţ în nord-vestul României (1 Acîş, 2 Andrid, 3 Biharia, 4 Carei—Bobald VIII, 5 Cehăluţ, 6 Ciumeşti, 7 Crasna, 8 Doh, 9 Foieni, 10 Oradea—Salca, 11 Pişcolt, 12 Sanislău, 13 Suplacul de Barcău, 14 Supurul de Jos, 15 Tăşnad—Strandul Nou, 16 Tiream, 17 Unimăt, 18 Urziceni (lîngă drumul Careiului), 19 Văşad, 20 Valea lui Mihai, 21 Zăuani).

Tiream—Malul Barnodului („La solarii"), Oradea—Salca [77], Urziceni—Drumul Careiului, Valea lui Mihai—Groapa cu lut, Văşad—Dîmbul ţiganilor, Zăuani [78] (fig. 17). În repertoriul ceramic apar des şi forme de vase şi motive ornamentale specifice culturii Suciu de Sus, faza evoluată (Culciu

[76] É. Lakó, ArtaMP, 7 , 1983, p. 73—75.
[77] I. Emödi, Crisia, 9, 1979. fig. 2/1—5; 4/1—11.
[78] É. Lakó, ArtaMP, 7, 1983, pl. XV/3—7 ; XVI/1—5 (Zăuani).

Mare)[79]. Din punct de vedere cultural descoperirile menționate se apropie de grupul Hajdubagos[80]. Acest grup cultural din nord-vestul României este numit de C. Kacsó grupul Cehăluț[81], iar cronologic credem că se încadrează la sfîrșitul Br. C—prima perioadă a Br. D—Reinecke.

În ultimul timp, în Crișana a fost identificat un grup cultural numit Igrița, încadrat în a doua parte a bronzului tîrziu — Br. D—Reinecke[82]. Obiectele de bronz descoperite în aceste peșteri se grupează în orizontu depozitelor de bronzuri Uriu—Domănești din bronzul tîrziu, fapt care întărește această încadrare cronologică a grupului Igrița. Elementele acestui grup pătrund pe cursul Mureșului și în sud-vestul Transilvaniei, fapt constatat prin descoperirile de la Deva Viile-Noi, Simeria[83], unde se întîlnesc cu cultura Noua, continuîndu-și evoluția pînă spre mijlocul sec. XII î.e.n.

În apropierea orașului Oradea a fost semnalată o „nouă cultură arheologică" ne-Otomani, pre-Gáva, în sens proto-Gàva, definită de S. Dumitrașcu, cultura Biharia, încadrată cronologic în Br. C/D—Ha.A_1[84] De fapt, ne referim la „pachetele de vase sparte" (morminte?) la care se pot adăuga locuințe de suprafață, vetre de cult distruse, descoperite la Biharia—Grădina C.A.P.—Baraj și Insula[85]. În aceste descoperiri apar doar sporadic fragmente ceramice de culoare neagră la exterior și gălbuie-argiloasă pe suprafața interioară, iar ornamentul canelat și proeminențele hipertrofiate lipsesc. Dar aceste „îngrămădiri de cioburi" (morminte ?) se deosebesc net de urnele de tip Egyek descoperite la Oradea —Zona cimitirului municipal, sau de vasul de la Cociuba Mare[86]. Aceste complexe (morminte?) se apropie atît cronologic cît și cultural de grupul Cehăluț (cu excepția complexului nr. 4) avînd elemente pregnant tradiționale din fondul bronzului clasic, contaminate de numeroase trăsături (forme și ornamente) tumulare. De aceea, credem că ar fi prematur să vorbim despre o nouă cultură (cultura Biharia), fără o arie de răspîndire și un conținut bine conturat[87].

Încadrarea culturală a descoperirilor de la Berveni — Rîtul Caprei, Carei — Ferma I.A.S., Căpleni — Malul Crasnei, Ciumești a, b, c, Berea XIV și poate Biharia complex nr. 4, Moftinu Mic — Rîtul Negru (o descoperire recentă din toamna anului 1988) întîmpină anumite greutăți datorită caracterului sumar al cercetărilor. Din analiza ceramicii s-a constatat prezența elementelor tradiționale ale grupului cultural Cehăluț, iar pe de altă parte, apar pregnant forme de vase, motive ornamentale specifice

[79] I. Németi, SCIVA, 29, 1978, 1, fig 7/1—11; 6/1.

[80] T. Kovács, FolArch, 21, 1970, p. 37—44.

[81] C. Kacsó, Dacia, N.S., 31, 1987, p. 72.

[82] I. Emödi, SCIVA, 31, 1980, 2, p. 270—271 : N. Chidioșan. I. Emödi, Crisia, 12, 1982, p. 82—85, fig. 9 (harta de răspîndire).

[83] I. Andrițoiu, *Epoca bronzului în sud-vestul Transilvaniei*, 1981 (rezumatul tezei de doctorat), p. 16—19.

[84] S. Dumitrașcu, Carpica, 15, p. 111, fig. 5.

[85] S. Dumitrașcu, I. Emödi, ActaMP, 4, 1980, fig. 1/1—7 : 2/1—6 : 3/1—12 ; 4/1—18 ; Idem, Materiale 14, 1980, p. 137—139, fig. 1—2.

[86] S. Dumitrașcu, I. Emödi, ActaMP, 4, 1980, fig. 9/1 (Cociuba Mare) ; fig. 10/1—2 ; 12/5 (Oradea—Cimitirul Rulikovszky).

[87] S. Dumitrașcu, Symposia Thracologica, Oradea, 1986, p. 40 (Aici datarea culturii Biharia ? este mai strînsă, fiind stabilită între Br. D-Ha.A_1) ; Idem Crișia, 17, 1987, p. 307—308.

orizontului ceramicii canelate, regăsite în cultura Gáva—Holyhradi. Din punct de vedere cultural aceste descoperiri, menţionate de noi, nu se încadrează în nici una din grupele culturale cunoscute din epoca bronzului tîrziu: Lăpuş, Suciu de Sus, Igriţa, Berkesz—Demecser, Piliny [88], din zonele vecine sau mai îndepărtate. Prezenţa ceramicii ornamentate în maniera culturii Suciu de Sus, faza finală sau mai degrabă Lăpuş II, probabil ca olărie de import, care însă dispare definitiv într-o fază mai evoluată a Hallstattului timpuriu (cunoscută în această microzonă la Carei—Bobald VI, Carei—Bobald IX, Carei—Valea Mare, Cămin—Malul Crasnei, Berveni—Malul Crasnei) [89] (fig. 18) ne sugerează prezenţa unei faze de început a culturii Gáva—Holyhradi. Prin elementele caracteristice orizontului ceramicii canelate, aceste descoperiri, atît cronologic cît şi cultural, se leagă de cele mai timpurii manifestări ale culturii Gáva—Holyhradi atestate la Grăniceşti [90], Mahala III [91] Nagykálló—Telekoldal [92], descoperiri care se disting prin elemente arhaice ale culturii, datate în a doua parte a Br. D—începutul Ha. A_1. Depozitul de bronzuri găsit în aşezarea de la Nagykálló—Telekoldal (situaţie similară la Carei—Ferma I.A.S., Curtuiuşeni—Dîmbul Ars) a fost încadrat în orizontul depozitelor de tip Kurd [93], considerate ca aparţinătoare purtătorilor culturii Gáva, nedepăşind limita Ha. A_1-Reinecke sau Br. V/b-Mozsolics [94]. În concluzie: descoperirile sus menţionate se leagă în mod organic de cultura Gáva—Holyhradi, de perioada sa de formare (Gáva I).

În acest fel, aceste descoperiri se disting de materialele arheologice specifice pentru faza mai evoluată a culturii (Gáva II) cunoscute chiar din zona descoperirilor noastre [95] (fig. 18): Căuaş—Sighetiu, Dindeşti—Vatra satului, Andrid—Corlat, Pişcolt—Via veche, Sanislău—Livada, Văşad—Lutărie, Oradea—Salca [96], Biharia [97], Şuncuiuş [98], Tăşad [99], Tiream—Via veche (fig. 19—21).

Aceste descoperiri formează un orizont cultural bine conturat, ce urmează, cronologic, după grupul Cehăluţ. În tabelul sinoptic întocmit pentru bronzul tîrziu din nord-vestul României, C. Kacsó fixează, în zona Careiului, înaintea culturii Gáva, grupul cultural Berkesz [100]. Întrucît acest grup cultural nu este documentat cu certitudine în această zonă,

[88] T. Kovács, FolArch, 21, 1970, p. 37—44; T. Kemenczei, ArchÉrt, 95, 1968, 1: Idem, ActaHung, 19, 1967 (Grupul Zagyvapálfalva din cultura Piliny); Idem, *Die Spätbronzezeit* ... p. 13—19: 28—39; Idem, FolArch, 32, 1981, p. 61—92.

[89] I. Németi, StCom Satu Mare, 5—6 (1981—1982) p. 45—57.

[90] A. László, *Hallstatt-ul timpuriu şi mijlociu pe teritoriul Moldovei*, (Rezumatul tezei de doctorat), Iaşi, 1985, p. 7—8.

[91] G.I. Smirnova, SCIV, 25, 1974, 3, fig. 2/2—9.

[92] T. Kemenczei, FolArch, 33, 1982, p. 95.

[93] *Ibidem*, pl. 10/8—10, 12—15.

[94] A. Mozsolics, *Bronzefunde* ..., pl. 180; Idem, BerRGK, 65, 1984 (tabel nr. 1); Idem, Alba Regia, 22, 1985, p. 175—178.

[95] I. Németi, StCom Satu Mare, 5—6, pl. 21/1.

[96] I. Emödi, Crisia, 11, 1981, p. 321—328; N. Chidioşan, Crisia, 11, 1981, p. 69—75.

[97] S. Dumitraşcu, I. Emödi, ActaMP, 4, 1980, fig. 7—9; Idem, Ziridava, 1981, pl. IX—X.

[98] I. Emödi, A. Hadnagy, Crisia, 12, 1982, p. 383—392.

[99] N. Chidioşan, Materiale, 13, 1979, p. 85—89; Idem, Materiale, 15, 1981, p. 129—142.

[100] C. Kacsó, Dacia, N.S., 31, 1987, 1—2, p. 75.

credem că este mai normal să admitem existența aici a fazelor I și II ale culturii Gáva — Holyhradi, care definesc, atît cronologic cît și cultural procesul istoric petrecut în etapa de trecere de la bronzul tîrziu la prima epocă a fierului. Prin urmare, faza Lăpuș II devine contemporană cu descoperirile menționate de noi (Lăpuș II — Gáva I), respectiv se încadrează în bronz D/Hallstatt A_1.

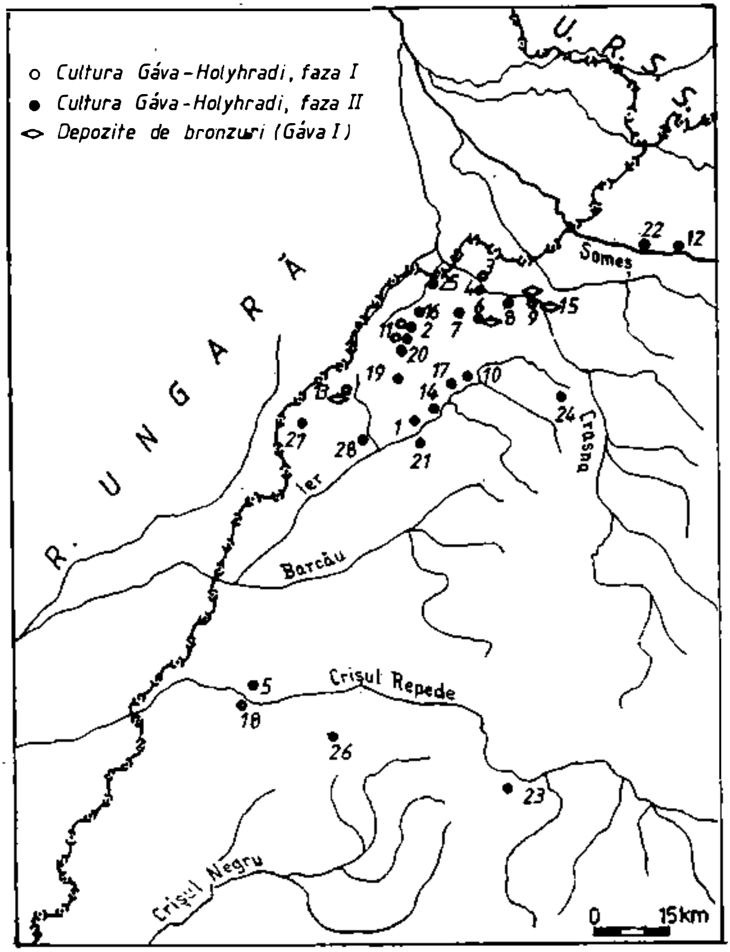

Fig. 18. Harta de răspîndire a culturii Gáva — Holyhradi din nord-vestul Romîniei (1 Andrid, 2 Berea, 3 Berveni — Ritul Caprei, 4 Berveni — Malul Crasnei, 5 Biharia, 6 Carei — Ferma I.A.S., 7 Carei — Bobald VI, IX și Valea Mare, 8 Cămin — Malul Crasnei, 9 Căpleni — Malul Crasnei, 10 Căuași — Sighetiu, 11 Ciumești — Curtea C.A.P., 12 Culciu Mare, 13 Curtuiușeni, 14 Dindești — Vatra satului, 15 Domănești — depozit de bronzuri, 16 Foieni — Nisipăria Veche, 17 Hotoan — Grajduri C.A.P., 18 Oradea — Salca, 19 Pișcolt — Via veche, 20 Sanislău — Livada, 21 Sălacea, 22 Satu Mare, 23 Suncuiuș, 24 Unimăt, 25 Urziceni — lîngă drumul spre Urzicenii de Pădure, 26 Tășad, 27 Valea lui Mihai — Groapa de lut, 27 Vîșad — Lutărie).

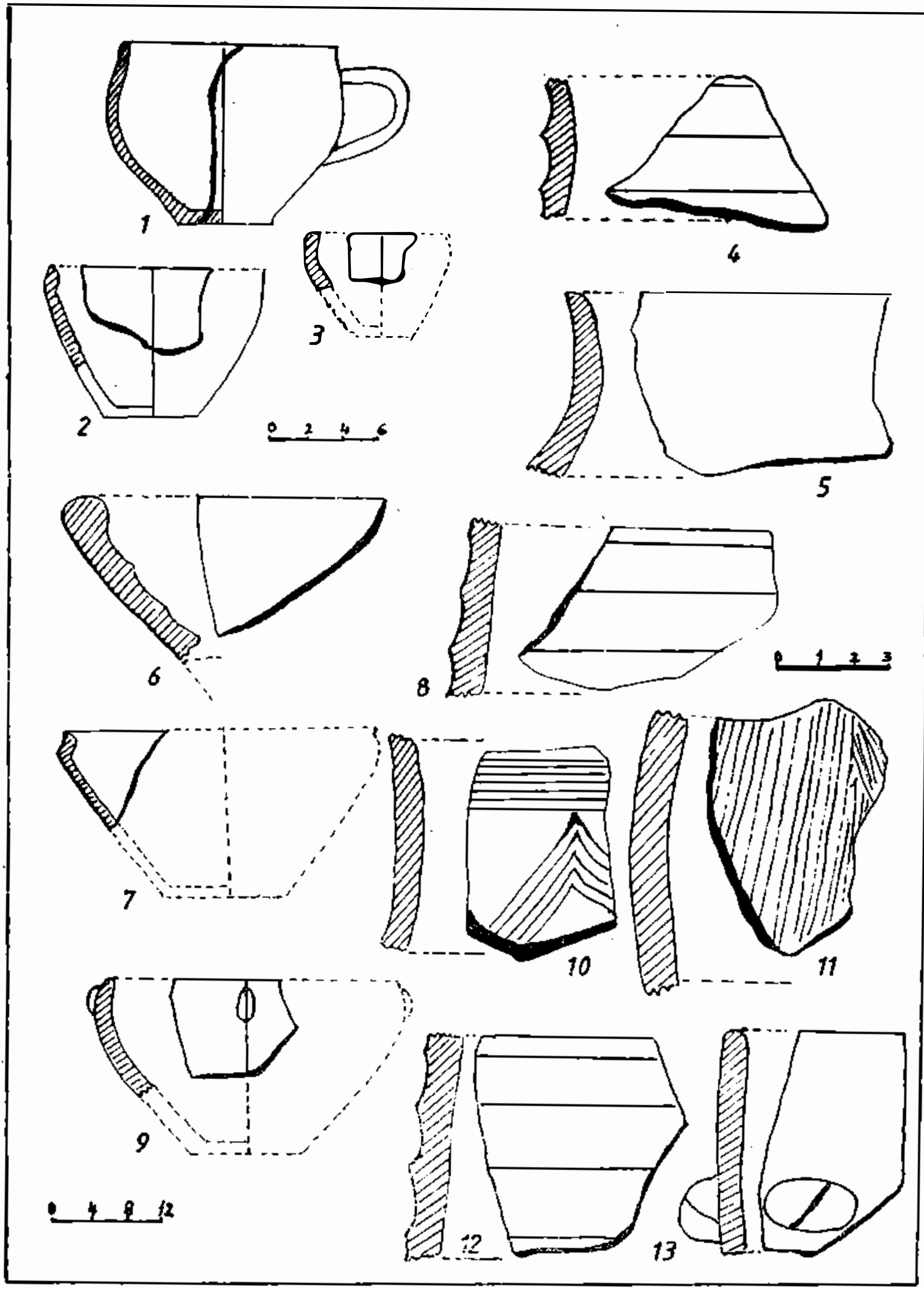

Fig. 19. Cultura Gáva—Holyhradi, faza a II-a. 1—6 Carci—Bobald VI, 7—8 Carci—Bobald IX, 9—13 Foieni—Nisipăria veche.

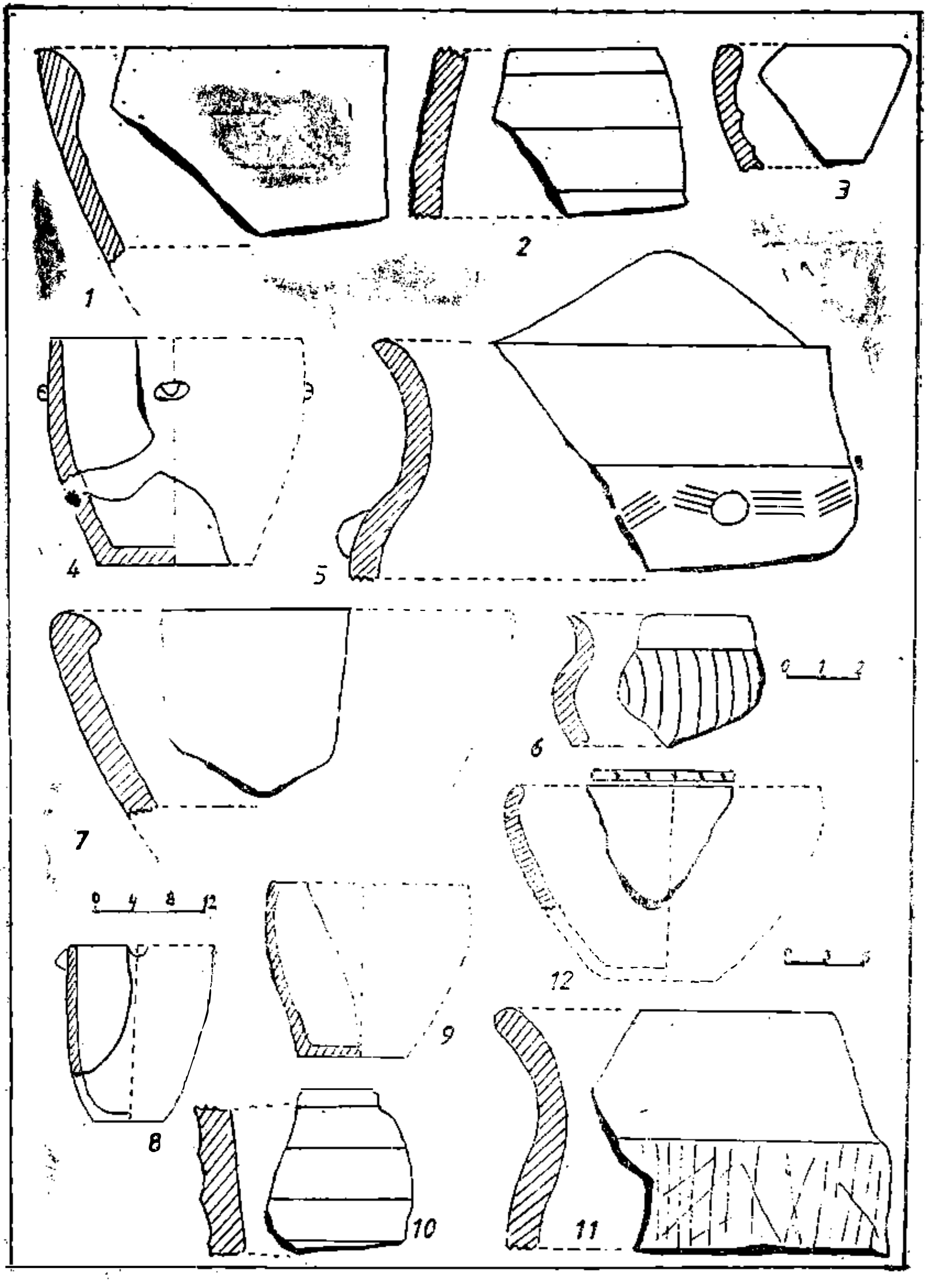

Fig. 20. Cultura Gáva—Holyhradi, faza a II-a. 1—3 Berveni—Malul Crasnei, 4—11 Cămin—Malul Crasnei.

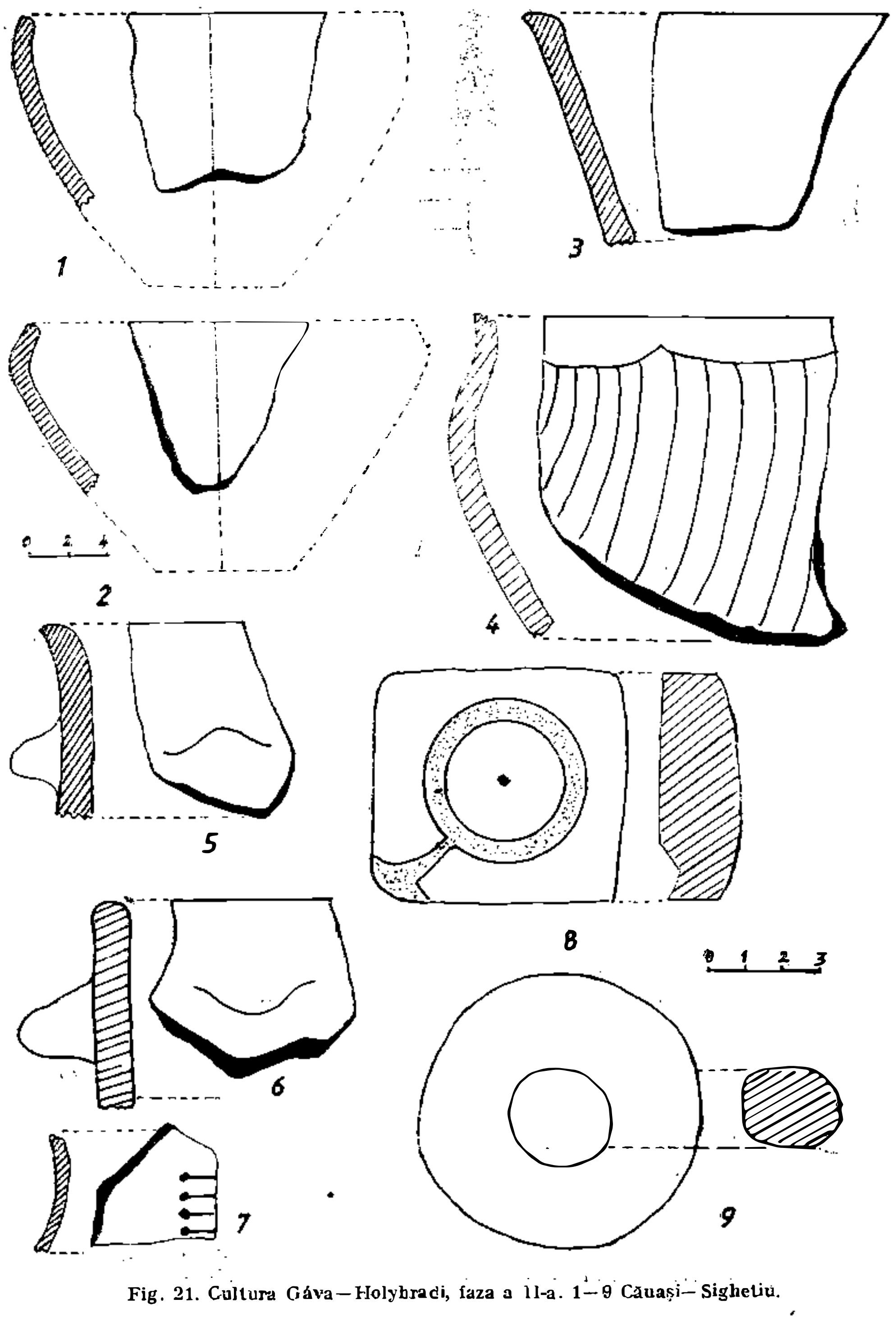

Fig. 21. Cultura Gáva—Holyhradi, faza a II-a. 1—9 Căuași—Sighetiu.

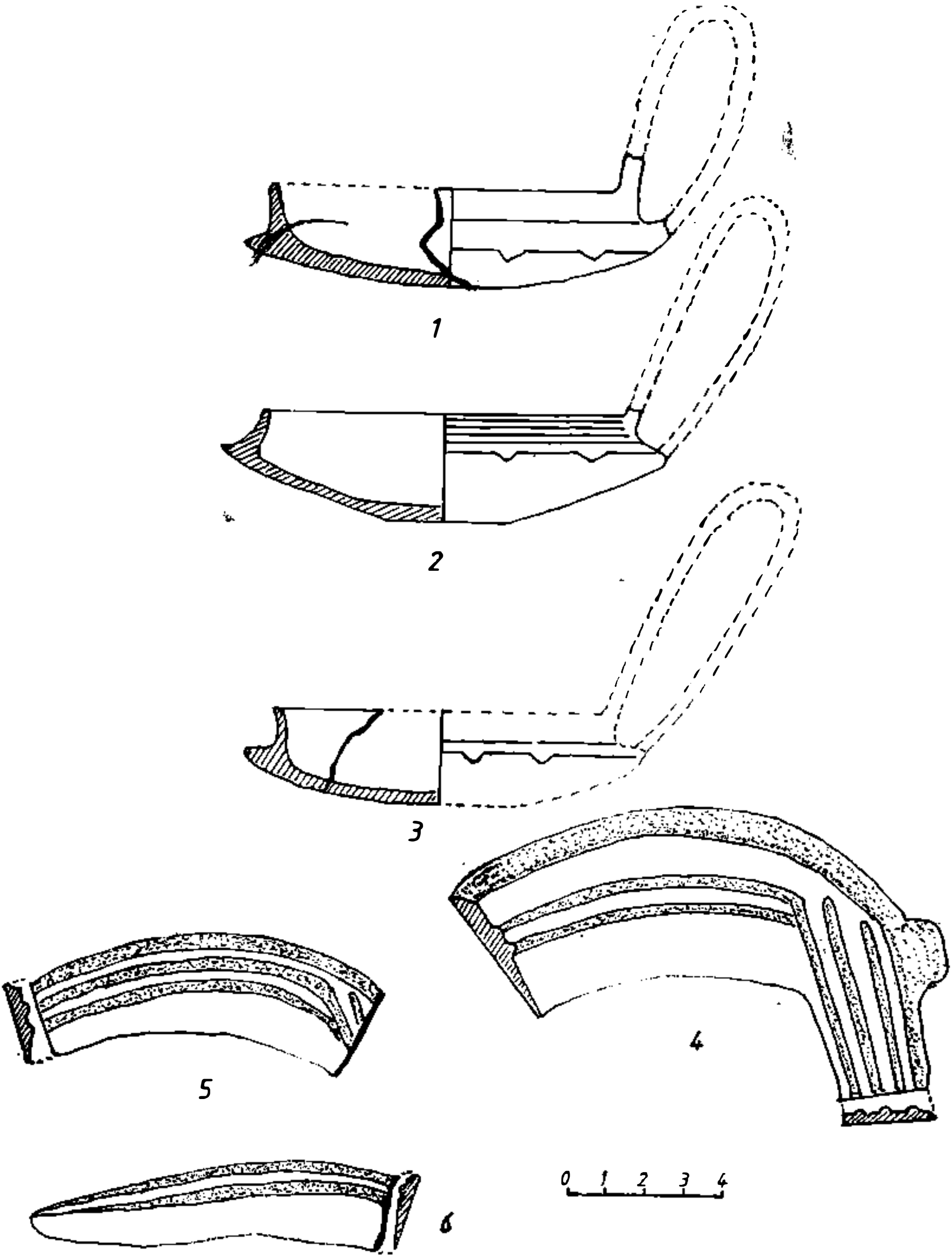

Fig. 22. 1 Ciumeşti (Sanislău ?), la sud de Colina cu dovleci ; 2 Ciumeşti—Fîntîna păşunii ; 3 Cium eşti—Cimitirul reformat ; 4—5 Carei—I.A.S., canal nr. IV, depozit de bronzuri.

Din nord-vestul României provin mai multe depozite de bronzuri [101] încadrate în bronz D — Hallstatt A_1 (25 depozite din bronz D și 11 din Hallstatt A_1). Din microzona Careiului, așa cum s-a mai menționat, cunoaștem cinci depozite : Căpleni I și II, Domănești I și II, Carei — Ferma I.A.S. Presupunem că aceste depozite au o legătură strînsă cu descoperirile menționate mai sus și, ipotetic, pot fi legate de aceste așezări, atribuite, în acest fel, purtătorilor culturii Gáva — Holyhradi.

BEITRÄGE ZUR ERFORSCHUNG DER SPÄTBRONZEZEIT IN NORDWESTRUMÄNIEN

ZUSAMMENFASSUNG

Ein großer Teil Nordwesten Rumäniens war während der eigentlichen Bronzezeit von einer zur Otomani—Kultur gehörenden Bevölkerung besiedelt. Auf Grund der Forschungen in der Gegend von Carei konnte man eine Kulturgruppe feststellen, Cehăluț, die sich am Ende der Periode C und zu Beginn der Periode D (nach Reinecke) einordnen läßt. Dieser Gruppe schlßeien sich auch die Funde aus der Umgebung von Oradea an, die der sogenannten „Biharia—Kultur" zugeschrieben wurden. Die Cehăluț—Gruppe steht in mancher Hinsicht der aus dem Nordosten Ungarns stammenden Hajdúbagos—Gruppe nahe. Kürzlich wurden neue Siedlungen in Carei „Ferma I.A.S. (Spitz)", Berveni „Rîtul Caprei" und Căpleni „Malul Crasnei" entdeckt, die einerseits Überlieferungselemente aus dem keramischen Cehăluț—Grund und, andererseits, mit Kannelurmuster verzierte Gefäß formen, welche für die Gáva—Holyhradi —Kultur spezifisch sind aufweisen.

Die einer frühen Phase der Gáva—Kultur entsprechenden Funde (analogisch mit Grănicești—Mahala III, Nágykállo—Telekoldal) wurden von T. Kemenczei als erste Periode (Gáva I) bezeichnet und am Ende der Bronzezeit D und Beginn von Hallstatt A datiert. Diese Festlegung des Zeitabschnittes wird auch durch die Bronzehortfunde bestätigt, welche in der Siedlung von Carei „Ferma I.A.S. (Spitz)" zufällig gefunden wurden und die sich zu dem Uriu—Domănești—Typ (der Horizont Kurd nach A. Mozsolics) einordnen, ohne Periode Ha A_1 zu überschreiten.

In einer Mikrozone der Umgebung von Carei wurden fünf Hortfunde entdeckt : Căpleni I und II, Domănești I und II und Carei „Ferma I.A.S. (Spitz)". Diese gehören, meiner Meinung nach, zu den erwähnten Siedlungen und schließen sich chronologisch der Anfangsphase der Gáva—Holyhradi (Gáva I) Kultur an.

ABBILDUNGSERLÄUTERUNG

Abb. 1. Berveni—Rîtul Caprei. 1, 5—7, 9—11, 13—15 aus der Kulturschicht ; 2—4, 8, 12 aus der Grube 1/1982.

Abb. 2. Berveni—Rîtul Caprei. 1—4 Grube 1/1982. 1 Profil : A Ackerboden Frühmittelalter, Latènezeit), B Schicht der Spätbronzezeit, C äneolithische Schicht, D gelbe Lehmschicht.

Abb. 3. Berveni—Rîtul Caprei. 1—6 Grube 2/1984, 7 Grube 3/1984. A Ackerboden (Frühmittelalter, Latènezeit), B Bronzezeit, C äneolithische Schicht, D gelbe Schicht.

[101] T. Bader, *Epoca bronzului* ..., pl. XCIV, p. 108 (grupa Uriu—Domănești).

Abb. 4. Berveni—Rîtul Caprei. 1—13 Grube 3/1984.

Abb. 5. Berveni—Rîtul Caprei. 1—11 gesammeltes Material der Siedlungsfläche.

Abb. 6—9 Berveni—Rîtul Caprei. Gesammeltes Material.

Abb. 10 Carei—Ferma I.A.S. (Spitz). Zone in der Entwässerungsarbeiten vorgenommen wurden.

Abb. 11. Carei—Ferma I.A.S. (Spitz). 1—7, 9—12 gesammeltes Material; 8 Grupe 2, Kanal IV; 12 Bronzearmring.

Fig. 12. Carei—Ferma I.A.S. (Spitz). 1—3, 6—8 aus dem Kanalprofil; 4—5 gesammeltes Material.

Abb. 13. Carei—Ferma I.A.S. (Spitz). 1—2 Grube 4, Kanal IV; 5—7 Grube 5, Kanal IV; 3—4, 8 Grube 8, Kanal IV.

Abb. 14. Carei—Ferma I.A.S. (Spitz). 1—7 Grube 9, Kanal IV: A zerstörte Schicht; B bronzezeitliche Schicht; C gelbe Lehmschicht.

Abb. 15. Carei—Ferma I.A.S. (Spitz), Grube 9 : 1—8 : Căpleni—Malul Crasnei : 9—14.

Abb. 16. Carei—Ferma I.A.S. (Spitz). 1—3, 9 Grube 9, Kanal IV; 4—5, 7—8 Gegenstände aus den Bronzehortfunde; 6 einzelne Bronzering.

Abb. 17. Verbreitungskarte der Cehăluț—Gruppe im Nordwesten Rumäniens (1 Acîș, 2 Andrid, 3 Biharia, 4 Carei—Bobald, VIII, 5 Cehăluț, 6 Ciumești, 7 Crasna, 8 Doh, 9 Foieni, 10 Oradea—Salca, 11 Pișcolt, 12 Sanislău, 13 Suplacul de Barcău, 14 Supurul de Jos, 15 Tășnad—Strandul Nou, 16 Tireaem, 17 Unimăt, 18 Urziceni — neben dem Weg nach Carei —, 19 Vășad, 20 Valea lui Mihai, 21 Zăuani)

Abb. 18. Verbreitungskarte der Gáva—Holyhradi—Kultur im Nordwesten Rumäniens (1 Andrid, 2 Berea, 3 Berveni—Rîtul Caprei, 4 Berveni—Malul Crasnei, 5 Biharia, 6 Carei—Ferma I.A.S., 7 Carei—Bobald VI, IX und Valea Mare, 8 Cămin—Malul Crasnei, 9 Căpleni—Malul Crasnei, 10 Căuași—Sighetiu, 11 Ciumești—Curtea C.A.P., 12 Culciu Mare, 14 Curtuiușeni, 14 Dindești—Vatra satului, 15 Domănești—Bronzehortfunde, 16 Foieni—Nisipăria veche, 17 Hotoan—Grajduri C.A.P., 18 Oradea—Salca, 19 Pișcolt—Via veche, 20 Sanislău—Livada, 21 Sălacea, 22 Satu Mare, 23 Suncuiuș, 24 Unimăt, 25 Urziceni neben dem Weg nach Urzicenii de Pădure, 25 Tășad, 27 Valea lui Mihai—Groapa de lut, 27 Vășad—Lutărie).

Fig. 19. Gáva—Holyhradi—Kultur, II. Phase. 1—6 Carei—Bobald VI, 7—8 Carei—Bobald IX, 9—13 Foieni—Nisipăria veche.

Abb. 20. Gáva—Holyhradi—Kultur, II. Phase. 1—3 Berveni—Malul Crasnei, 4—11 Cămin—Malul Crasnei.

Abb. 21. Gáva—Holyhradi—Kultur, II. Phase. 1—9 Căuași—Sighetiu.

Abb. 22. Ciumești (Sanislău?), südlich von „Colina cu dovleci"; 2 Ciumești—Fîntîna pășunii; Ciumești—Cimitirul reformat; 4—5 Carei—I.A.S., Kanal IV, Bronzehortfunde.

O CARTE DESPRE ARTA RUPESTRĂ, CU MULTE PROBLEME

de PETRE DIACONU

Cu vreo doi ani în urmă, Marin Cârciumaru, palinolog la Institutul de Arheologie din București, a scos de sub teasc în Editura Sport-Turism o carte rezervată *artei rupestre preistorice* din România [1].

Economia lucrării se însumează în următoarele capitole: „Scurtă incursiune în preistorie"; „Din istoria descoperirilor artei rupestre"; „Unde, cînd și cum s-a descoperit arta rupestră din România"; „Semnificația artei rupestre preistorice". Urmează, în ordine, un scurt cuvînt de încheiere, o listă *selectivă* a lucrărilor folosite de autor și un rezumat, destul de larg, în limba franceză [2].

Ocupîndu-se de reprezentările parietale, M. C. le-a socotit, mai mult sau mai puțin, pe toate opere de artă, ceea ce, evident, este o exagerare. O creație „artistică" lipsită de virtuți estetice nu poate fi considerată o operă de artă. Ca rezultat al creației umane și al conștiinței sociale, opera „de artă" trebuie să beneficieze neapărat de atributele frumosului; altfel, ea nu poate stîrni în om emoția artistică. Or, multe dintre reprezentările din peșterile noastre n-au nimic comun cu arta în sine [3].

De aceea, opinăm noi, autorul trebuia să-și intituleze cartea, mai degrabă, „Mărturii ale reprezentărilor rupestre din România". Am eludat din titlu, cu bună știință, și adjectivul „preistoric" fiindcă — după cum vom vedea — majoritatea reprezentărilor invocate de semnatarul cărții nu datează din timpurile preistorice.

Firește, figurile pictate din peștera Cuciulat (jud. Sălaj) sînt dintr-o epocă preistorică (probabil, paleoliticul superior) [4], dar cele din peșterile Gaura Chindiei II (jud. Caraș-Severin) și Limanu (jud. Constanța) aparțin evului mediu (exceptînd, desigur, intrusiunile moderne sub formă de semnături, date calendaristice, litere și alte cîteva semne).

Nu încape îndoială că din aceeași vreme datează și majoritatea figurilor (gravate ori pictate) din peșterile Pîrcălabu, Muierilor, Oilor, de pe fețele stîncilor de la Polovragi și Ruucu. Dealtfel. ele își găsesc cele mai apropiate analogii în reprezentările „medievale" din peșterile

[1] Marin Cârciumaru, *Mărturii ale artei rupestre preistorice în România*, București, 1987

[2] Rezumatul privește numai reprezentările din țara noastră.

[3] De exemplu, majoritatea reprezentărilor din peșterile gorjene.

[4] La p. 142 a operei sale M.C. este inclinat să dateze picturile de la Cuciulat în gravettian.

de pe valea Dunării de Jos [5] și nu în cele din Franța sau de aiurea, unde ne trimite M. C. [6].

Autorul le-a datat în epoca metalelor, iar pe unele dintre ele în vremurile și de mai înainte încă. De pildă, picturile din peștera Gaura Chindiei sînt, după opinia Dsale, „din epoca metalelor" fără a se „exclude posibilitatea existenței [și] a unui ciclu [...] epipaleolitic [...] " (p. 176). O atare încheiere i-a fost sugerată de asemănarea dintre „silueta umană", „figurile antropomorfe", „păsările" etc. din amintita peșteră și anume simboluri din Franța, Spania, Turcia etc. Însă, analogiile operate de M. C. (p. 172—173) sînt neavenite [7]. Oricum, ele n-au valoare probatorie; ce-i drept, două-trei dintre semnele „medievale" de la Gaura Chindiei se întîlnesc și în epoca „preistorică", dar tocmai acest fapt trebuia să-l oprească pe M. C. de a conchide că *toate* reprezentările de aici datează din timpurile preistorice.

În cazul de față cele două-trei „simboluri" se încadrează, cronologic, în epoca din care datează majoritatea simbolurilor din peștera Gaura Chindiei. Or, acestea din urmă se plasează în epoca medievală timpurie. Spre o asemenea datare ne conduce și mulțimea crucilor, unele simple, altele de tip Malta, iar o a treia grupă cu capetele barate, cum și cîteva inscripții în caractere chirilice din sec. X [8], neluate în seamă de M. C.[9]

Faptul că reprezentările de la Gaura Chindiei nu-și găsesc locul în cadrul cronologic oferit de M. C. este dovedit de următoarea constatare: silueta păsării (este vorba de un vultur) cu „gîtul în formă de semn de întrebare", *cercul tăiat de o linie*, *scara cu treptele* dintre cele două haste dispuse oblic ș.a. nu apar niciodată în arta reprezentărilor preistorice. Dacă s-ar fi străduit ceva mai mult, autorul ar fi aflat că vulturul „cu gîtul în formă de semn de întrebare" își găsește cea mai bună analogie pe o amforă din sec. XI—XII de la Dinogetia—Garvăn (jud. Tulcea)[10], că și „cercul barat" își are analogiile sale sub forma așa-ziselor mărci de olar din sec. X—XI [11] că, în sfîrșit, „motivul scării" se întîlnește ca semn alfabetiform în scrierea runică din preajma mileniului II e.n. [12].

[5] D. Ovčearov, *Bŭlgarski srednovekovni risunki—grafiti*, Sofia, 1982; în special, planșele XLVIII și LXXVII pentru reprezentările falice de la Sohodol, nesesizate de M.C. (pl. I), atunci cînd le-a publicat. O analogie în acest sens, și mai apropiată încă, vezi la M. Asparuhov, *Srednovekovni grafiti ot severozapadna Bŭlgaria*, Sofia, 1984, pl. VIII/196 care, din motive ce țin de inexperiența lui vede în figura de aici (realizată, ca și cele de la Sohodol, în stil geometric) „un cuțit". Pentru grilele de la Sohodol (M. C., *op. cit.*, pl. II) vezi, M. Asparuhov, *op. cit.*, pl. XVII a și b, p. 246—247. Pentru plugurile de la Polovragi (M.C. *op. cit*,. p. 69, fig. 25/k, m) vezi D. Ovčearov, *op. cit.*, pl. LXXIV, LXXVIII, CXXVI. De notat că lucrările celor doi cercetători bulgari sînt tendențioase în unele locuri. Linii vălurite ca acelea din peștera Gaura Chindiei sau de la Polovragi, care semnifică nu numai imaginea șarpelui ci și apele curgătoare sau apa, în general, se întîlnesc peste tot în adăposturile rupestre de la Dunărea de Jos. Semnul de sub fig. 25/v din cartea lui M.C., reprezentat de două cercuri concentrice, legate printr-un fel de „spițe", se întîlnește frecvent ca „marcă de olar" în sec. X—XII (vezi M. Comșa, în *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 210, fig. 134/21, 22, 26).

[6] M. Cârciumaru, *op. cit.*, p. 177—186.

[7] Vezi, spre exemplificare, *infra*, nota 17.

[8] M. Comșa, RMM—MIA, 46, 1977, 1, p. 35—36.

[9] În schimb, M.C. se oprește asupra aspectului exterior al scriiturii susținînd că „elementele de alfabet (de la Gaura Chindiei n.n.) includ caractere slavone (sic) chirilice și latine".

[10] I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 255, fig. 156/8. O analogie apropiată în ceea ce privește gîtul „în formă de semn de întrebare" la Tîrnovo (v. și D. Ovčearov, *op. cit.*, pl. VI/4 și p. 75, fig. 28).

[11] M. Comșa, în *Dinogetia*, I, p. 210, fig. 134, 26.

[12] Liudmila Dončeva-Petkova, *Znaţi vurhu bŭlgarskata keramika*, Sofia, 1980.

Oricum ar fi, sigur este că din totalul simbolurilor de la Gaura Chindiei nu există decît două (fig. 1, c) care să nu-și aibă corespondent în „simbolistica" medievală. Ne grăbim să adăugăm că aceste semne nu-și găsesc analogii nici în reprezentările din preistorie, fapt care ne face să credem, firește, cu rezervele de rigoare, că ele sînt o creație a timpurilor noastre [13].

În schimb, majoritatea „semnelor" (suprafețele dreptunghiulare acoperite cu nouă puncte dispuse în șiruri de cîte trei, crucile de Malta, pentagrama [14], vulturul cu „gîtul în formă de semn de întrebare" etc.) lipsește din repertoriul reprezentărilor parietale preistorice.

Pe de altă parte, multe din „semnele" din peștera Gaura Chindiei nu sînt ceea ce-și închipuie M. C. că sînt. De pildă, simbolul din fig. 1, k, este nu o „pasăre stilizată" ci litera *psi* din alfabetul grecesc [15], reprodusă chiar în această formă de zeci și zeci de ori pe pietrele fasonate ale cetăților și pe ceramica din sec. IX—X de la Dunărea de Jos, iar „silueta umană" din fig. 1, c, stînga, dacă nu e din timpurile moderne, reprezintă, probabil, o asociere a două semne, dintre care unul, cel de jos, apare și ca „marcă de olar", ușor modificat, în sec. X—XI [16]. Aceeași este situația și cu așa-zisele figuri antropomorfe [17].

Că M. C. n-a observat aceste lucruri nu trebuie să ne mire, de vreme ce Dsa n-a observat altele mult mai elocvente prin naturalismul (sau chiar realismul) reprezentării lor. Referindu-se la pasărea reprodusă în planșa IV sus și în fig. 28, a, sus (pe care o reproducem și noi în fig. 1a), M. C. susține că „îi lipsește capul" (p. 73 și 206). Această afirmație este făcută în pofida faptului că artistul i-a zugrăvit un cap de o expresivitate rar întîlnită în reprezentările parietale.

Altă dată vede lucruri care nu există. Vorbind despre vulturul „cu gîtul în formă de semn de întrebare", Dsa îi distinge „și picioarele [... care ne fac] să ne gîndim la o pasăre ce vrea să-și ia zborul sau *înaintea aterizării pe sol*" (s.n.) (p. 73). Ceea ce i se pare că-s „picioare" sînt resturile liniilor laterale ale trupului redat — și aici ca și la Dinogetia—Garvăn — sub forma unui dreptunghi. Stînca are în acest loc o știrbitură (lucru neobservat de specialistul în problemele de peșteră) datorită căreia partea inferioară a trupului și picioarele păsării nu se mai păstrează.

Uneori nu-și dă seama că are de-a face cu o pentagramă (fig. 1, g.) și o descrie ca pe o imagine formată din „triunghiuri simple (sic !) sau unite cîte două la vîrf sau chiar grupate cîte trei" (sic !) [18].

[13] M.C. a fost într-atît de încredințat că semnul de sub figura 28/c dreapta este din epoca preistorică și că el ar reprezenta figura unui om, încît l-a ilustrat și pe infracopertă.

[14] Pentagrama apare cel mai devreme în ceramica neolitică din Orientul apropiat (cf. Gordon Childe, *L'Orient préhistorique*, Paris, f.a., pl. XIV, a). Acest semn, cu învederată semnificație talismanică, se va răspîndi in Europa prin mijlocirea pitagorienilor.

[15] Vezi, de ex., această literă, în această formă, la A. Rădulescu, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 31—323, în special, p. 413, fig. 2 b. La Gaura Chindiei apar ca semne și alte litere grecești precum γ, ε, θ, ϰ.

[16] M. Comșa, *op. cit.*, p. 216, fig. 158/28.

[17] M.C., p. 172, ne trimite pentru aceste „antropomorfe", la fig. 63/64 din cartea Dsale unde este publicat un cu totul alt semn. Era mai nimerit dacă autorul ar fi apelat la analogia cu semnele foarte asemănătoare de la Dunărea de Jos (vezi, D. Ovčcarov, *op. cit.* pl. XCV/2) dar care n-au nimic comun cu „antropomorfele".

[18] M. Cârciumaru, *op. cit.*, p. 74.

Fig. 1. Reprezentări parietale din peștera Gura Chindici (după M. Cârciumaru, *Mărturii* ..., p. 79, fig. 28).

În planșa VIII/e (conținînd reprezentări de la Limanu) M.C. vede silueta unui om (p. 79). Nici vorbă de așa ceva ! Acolo este redat un simbol al fertilității. Nici figura din pl. VIII/d n-are nimic de-a face cu reprezentarea unui om. Acolo sînt trei suprafețe dreptunghiulare (unele umplute cu șiruri de puncte) și un animal cu capul în jos.

Referitor la cei doi călăreți din peștera Limanu (pl. VII) pentru a demonstra existența unei „maniere asemănătoare de redare în arta rupestră din epoca fierului ... ", M.C. „reproduce doar călărețul de la Seradina (Val Camonica) (fig. 79) menționînd că „nu este singurul de acest fel din arta parietală preistorică europeană" (p. 185).

Și noi vom reproduce aceste imagini în fig. 2, c—e. În ce scop? Le vom reproduce spre a reliefa exact contrariul spuselor lui M.C. și anume : discordanța dintre „maniera [...] de redare" a cailor de la Limanu, pe de o parte, și a calului de la Seradina, pe de altă parte. Orice om, cu puțin efort, ar fi remarcat tușa viguroasă a „pictorului" care a realizat caii de la Limanu. Apoi el ar mai fi observat că acești cai sînt în galop, spre deosebire de cel de la Seradina care „merge" la pas și că primii au frîie, iar ultimul nu. În plus, ar mai fi observat că schematizarea este mai pronunțată în cazul calului de la Seradina. Numai M. C. n-a văzut nimic din toate aceste lucruri.

Fig. 2. Reproduceri de animale și călăreți (după M. Cârciumaru, *Mărturii ...*); a fig. 16 b fig. 27; c—d pl. VII; e fig. 79.

Pentru analogii privind caii de la Limanu nu era nevoie ca M.C. să ne trimită tocmai în vestul Europei unde, evident, n-a găsit mai nimic; era suficient să-și arunce privirea în jur și ar fi găsit peste o sută de reprezentări „asemănătoare", într-adevăr, cu acelea din peștera Limanu. Cu acest prilej ar mai fi aflat ceva și anume: *imaginile din spațiul carpato-balcanic datează, grosso-modo, din sec. IX—XI.*

Exemplele pe care le-am dat caracterizează aproape toate analogiile operate de M.C. Şi atunci, de ce să ne mai mirăm că nişte documente de „artă rupestră" zămislite în evul mediu au fost mutate în epocile preistorice?

Dar M.C. manifestă confuzie și în cronologia paleoliticului superior, epocă în care este implicat direct prin preocupările sale de zi cu zi. La p. 14 notează că aurignacianul se datează între 33000 și 26000 î.e.n., ca la p. 17 să susţină că el încetează în jur de 17000 î.e.n. Autorul, din motive pe care cititorul le va afla la p. 63, a evitat să atragă atenţia că această cronologie este valabilă pentru Franţa și nu pentru teritoriul ţării noastre.

Trecerea în revistă a artei rupestre, mai ales din afara ţării noastre, se prezintă — în cartea lui M.C. — sub forma unor tablouri statice, lipsite de orice freamăt artistic, colorate, în schimb, de regretabile erori de ordin geografic, geologic, istoric, zoologic etc.

Toate neîmplinirile semnalate pînă aici sînt grevate, la rîndu-le, de dificultăţile pe care M.C. le întîmpină în înfăţişarea fenomenului de artă. Dsa operează cu o serie de clişee verbale : *artă realistă*, *artă naturalistă*, *schematism*, *abstractizare și stilizare pînă la abstractizare*. Autorul n-are o imagine clară asupra conţinutului noţiunilor „realist", naturalism", „stil", „manieră"; altfel n-ar scrie despre pictura de la Cuciulat că-i „în stil naturalist şi în maniera realismului paleolitic . . . " (p. 83). La p. 84 notează : „galeriile acestei peşteri (Cuciulat, n.n.) ce mai tîrziu avea să servească omului ca adăpost, loc de manifestare a primelor senzaţii şi simţăminte artistice . . . ", de unde se vede că Dsa nu știe care-i înţelesul cuvîntului „senzaţie".

Cînd te ocupi de artă preistorică rupestră nu ţi-e permis să tălmăceşti formula *perspectivă răsucită* în următorul chip : „[. . .] animalul privit din profil [care] are capul (mai ales coarnele) și picioarele (de obicei copitele) desenate ca şi cum ar fi văzute din faţă [. . .]" (p. 114). Nu, nu-i aşa ! În „perspectiva răsucită" nu numai capul, dar și capul animalului sînt văzute din profil, spre deosebire de coarnele și, uneori, copitele, care-s văzute din faţă. Dacă formula respectivă este extinsă de M.C. și alţi cercetători la animalele care au capul văzut din faţă, aceasta nu-i vina lui Breuil — creatorul expresiei „la perspective tordue".

M.C., întîlnind în lucrările pe care le-a consultat termenul „ciclu", l-a identificat, uneori, cu „fază" în înţelesul lui strict cronologic. În fapt, autorii din care s-a inspirat Dsa au desemnat prin „ciclu" nu o anume fază cronologică, ci un curent (= școală) de artă. Evident, orice curent artistic se desfăşoară în limitele unui timp bine precizat. Numai că aceste lucruri nu-i sînt bine precizate lui M.C. Drept urmare, atunci cînd se referă la arta din regiunea scandinavă (p. 158—159) o denumește „artă arctică", susţinînd în continuare că ea a parcurs două faze cronologice : prima, mai apropiată de arta perigordianului aquitano-cantabric, plasată în regiunile de nord ale Scandinaviei", iar a doua, „structurată pe elemente figurative și estetice, plasată în „regiunile din sudul Scandinaviei". O confuzie în plus și nimic mai mult ! Anati, unul dintre autorii pe care M.C. i-a „consultat", susţine altceva și anume : în Scandinavia au existat două „cicluri", adică două școli (curente) de artă preistorică, unul arctic care cuprindea nu toată Scandinavia, ci numai nordul ei, și celălalt ciclu, „sud-scandinav" care cuprindea, aşa cum reiese din numele lui, partea

de miazăzi a peninsulei [19]. Ambele cicluri (sau *faze*, cum le numește M.C.) sînt contemporane.

La p. 187 M.C. declară sentențios că „arta rupestră preistorică [...] nu este un atlas zoologic exhaustiv al timpurilor trecute". Sîntem întru totul de acord cu colegul nostru cu condiția, însă, ca și Dsa să fie de acord cu noi atunci cînd pretindem că orice specialist în „arta rupestră preistorică" să aibă cunoștințe solide în domeniul zoologiei.

Din păcate, nu-i cazul lui M.C., care într-un loc vine cu precizarea că unele animale erau vînate „pentru pielea, fildeșul sau *osul cornului* (s.n.)" [20], iar în alt loc transformă imaginea unor pluguri în animale [21], [ca să nu mai vorbim de faptul că Dsa nu știe ce fel de animal este oppos-sum-ul] [22]. Oprindu-se asupra reprezentării unui animal de la Val Camonica (p. 54, fig. 16 ,a), nu-și dă seama că e un cerb și-l compară (p. 177—178) cu un alt animal din peștera Oilor (jud. Gorj) care, de fapt, este o capră (p. 71, fig. 27). Arta preistorică, mai ales cea din perioadele perigordiano-aurignaciană și solutreano-magdaleniană se identifică, în esență, cu arta reprezentării animalelor. De aceea, cînd te conectezi la priza studierii ei nu ți-e îngăduit să comiți asemenea greșeli. Nu vrem să credem că M.C. merge pînă într-acolo încît să-și închipuie că peștii, păsările și reptilele sînt mamifere, așa cum reiese dintr-un pasaj al operei sale. S-ar putea ca în fraza respectivă să avem de-a face cu o traducere dificitară din opera lui Nougier [23], ceea ce, însă, nu poate fi o scuză.

Lucrarea lui M.C. este cadențată la tot pasul de neîmpliniri, fie de ordin istoric ori geografic, fie de ordin geologic ori zoologic și de stîngăcii în mînuirea conceptelor de artă, ca să nu mai vorbim de dificultățile în examinare. [24]

Exceptînd lista bibliografică, rezumatul și legenda figurilor (ultimele două în l. franceză), cartea lui M.C. totalizează 186 p., dintre care numai 59 sînt rezervate „mărturiilor" despre arta rupestră din România. Restul de 2/3 este dedicat istoricului descoperirii monumentelor de artă rupestră din Europa, Asia și Africa și „discutării" cîtorva probleme în legătură cu ele.

Puținătatea părții referitoare la arta rupestră din România se datorează nu faptului că M.C. n-a avut ce scrie despre ea, ci nepriceperii Dsale în acest domeniu. Dealtfel, aceeași dificultate l-a apăsat și în capitolele privitoare la arta din restul lumii.

Dacă am judeca după lista selectivă a lucrărilor, ar trebui să admitem că Dsa a citit operele a cel puțin 42 de specialiști. În fapt, M.C. a răsfoit operele numai a 10—11 autori. Atunci cum se explică numărul

[19] Em. Anati, Bulletin de la société préhistorique française, 57, 1960, 11—12, p. 701 și urm.

[20] M. Cârciumaru, *op. cit.*, p. 109.

[21] *Ibidem*, p. 185 și p. 69, fig. 25/k, m.

[22] *Infra*, p. 65.

[23] M. Cârciumaru, *op. cit.*, p. 42. Vezi și L.R. Nougier, *L'art préhistorique française*, Paris, 1966, p. 49.

[24] Pentru a ilustra bizareria limbii folosite de M.C., vom da cîteva exemple din p. 95, luate la întîmplare : „ ... cu tot exotismul corpurilor umane, dansînd și cîntînd (sic) sub negrul, roșul sau albul priceputilor machiori (sic)" ; „Amprentele corpului omului pe nisipul plajelor ..." (de unde trebuie să deducem că omul cavernelor își petrecea vacanța de vară pe țărmurile însorite ale mărilor) ; „ ... în formele sale cele mai incipiente ... " ; „ ... Introducea (sic) și dezvolta în inimile semenilor creatorilor ei, sentimentele (sic), visările (sic), tendințele (sic) și credințele (sic) comunității ... ".

mare de autori ale căror articole, studii sau cărţi sînt marcate în lista selectivă? Cum să se explice altfel decît că M.C. a înghesuit în cuprinsul acestei liste, la întîmplare, nume de autori şi titluri de lucrări „împrumutate" din bibliografia şi trimiterile indicate de cei 10—11 autori „consultaţi".

Există vreo dovadă în acest sens? Da, există! De exemplu, părerile lui Durkheim, Luquet, Bégouen, Lhotte, Piette etc. despre arta rupestră sînt înfăţişate în cartea lui M.C. cuvînt cu cuvînt, prin frazele lui Nougier, Laming-Emperaire, Anati etc. Într-o atare situaţie drept era ca în lista selectivă să figureze numai numele lui Nougier, Laming-Emperaire etc. şi nu cele ale lui Durkheim, Luquet etc. ale căror opere n-au fost nici măcar văzute, necum citite de M.C.

Cîteodată se întîmplă ca M.C. să intre în conflict cu unul sau altul dintre savanţii străini, iar opera acestora să nu fie trecută în lista bibliografică. Este cazul cărţii lui H. Kühn, *The Rock Picture of Empire*. Essential Books, inc. Fair Town, New York, 1956, pe care M.C. a „discutat-o" la p. 158—161. Aici avem de-a face cu o omisiune involuntară, dar binevenită, deoarece nici cartea lui Kühn n-a fost văzută vreodată de M.C. Dsa a luat cunoştinţă de conţinutul ei prin mijlocirea unui studiu al lui Em. Anati pe care l-a copiat fără nici o remuşcare şi aici ca şi în alte locuri.

Alteori, în lista selectivă figurează cărţi care n-au fost folosite în volumul „Mărturii ..." (vezi lista bibliografică). De ce? Aşa ..., ca să se vadă cît de larg este repertoriul operelor studiate de către M.C. în vederea plămădirii propriei sale opere.

Grav este nu atît faptul că în redactarea cărţii sale M.C. s-a folosit de contribuţiile a numai 10—11 autori, cît mai ales felul în care s-a folosit de aceste contribuţii. Dsa s-a slujit de două „metode". Prima constă din compilarea spuselor altora, ceea ce n-ar fi de condamnat dacă, de fiecare dată, s-ar fi precizat numele autorului „rezumat". Or, M.C. n-a procedat ca atare decît în cazuri izolate. În rest, Dsa a modificat propoziţiunile, într-atît şi în aşa fel, încît cititorii să capete convingerea că descrierile, ideile şi teoriile enunţate sînt rodul meditaţiei sale ştiinţifice. Din nepricepere, a preluat *tale quale* afirmaţiile autorilor „folosiţi". De aceea, dacă aceştia au greşit, a greşit şi Dsa; dacă ei n-au greşit, n-a greşit nici Dsa.

Şi totuşi, în graba redactării, M.C. a viciat, nu de puţine ori, afirmaţiile altora cu greşelile sale, chiar în paginile strict narative, unde nu i se cerea altceva decît să redea cu exactitate ceea ce au spus alţii [25].

A doua metodă constă din copierea *cuvînt cu cuvînt* a zeci de pagini din operele unor cercetători mai ales străini (de această „onoare" s-au bucurat şi operele unor cercetători români ca C.S. Nicolăescu—Plopşor sau V. Boroneanţ). Cu alte cuvinte, Dsa a *plagiat*. De notat că partea *plagiată* se centrează, cu deosebire, în capitolul „Semnificaţia artei preistorice", adică în capitolul cel mai dezvoltat. Folosindu-se de asemenea procedee, ne-am fi aşteptat ca opul său să fie cel puţin clar, adică pe înţelesul tuturor. Dimpotrivă, însă, totul este încîlcit. De ce? Pentru simplul motiv că în operaţiile de colaj M.C. a amestecat părţile compilate cu cele

[25] Vezi, de pildă, M. Cârciumaru, *op. cit.*, p. 35, pasajul despre fraţii Bégouen şi compară cu A. Laming—Emperaire, *La signification de l'art ...*, p. 99, nota 1.

plagiate și apoi le-a așezat, cap la cap, într-o manieră dadaistă, în așa fel încît cititorul să nu mai înțeleagă nimic din ceea ce s-a vrut a se spune.

În cele ce urmează, vom da spre exemplificare numai o foarte mică parte din totalul paginilor plagiate.

Henry de Lumley, Histoire et archéologie, n 87, octobre, 1984, Dijon, p. 8:

„Entre 34 000 et 30 000 ans av. J.C. pendant une période tempérée (interstade bottés) puis très rigoureuse, se développe le Châtelperronien, industrie de transition entre Moustérien et le Paléolithyque supérieur ... le Châtelperronien est plutôt consideré aujourd'hui comme un facies tardif des civilisations moustériennes".

M. Cârciumaru, *Mărturii* . . . , p. 14:

„În Franța, între 34000 și 30000 î.e.n. la început într-un climat temperat, apoi foarte friguros, se dezvoltă chatelperonianul, cu o industrie de tranziție între musterian și paleoliticul superior, de fapt el constituind un facies tîrziu al culturii musteriene [...]",

p. 9:

„Entre 33000 et 26000 ans av. J.C., pendant les deux premières stades froids du Würmien récent et pendant les interstades tempérés d'Arcy (29000 ans) et de Kesselt (26000 ans), s'est développé la première grande civilisation du Paléolithyque supérieur, l'Aurignacien. Cette civilisation parait dériver aussi de certains facies moustériens".

p. 14:

„Între 33000 și 26000 î.e.n. în timpul a două stadii glaciare reci ale ultimei perioade glaciare și în timpul a două interstadii temperate (Arcy — în jurul datei de 29000 — și Kesselt — datat cam la 26000 î.e.n.) se desfășoară prima mare cultură a paleoliticului superior — *aurignacianul* — care pare a deriva de asemenea din anumite faciesuri musteriene".

Marie—Antoinette de Lumley, Histoire et archéologie, n 87, octobre 1984, Dijon, p. 25:

„Vue de profil, cette face [...] présente une nette projection en avant de la portion sous-nasale appelée prognathisme alvéolaire".

M. Cîrciumaru *Mărturii* . . . , p. 13:

„Privit din profil, fața omului de Cro-Magnon prezenta o proiecție evidentă înspre înainte de la (sic) porțiunea subnazală, numită prognatism alveolar".

Louis—René Nougier, *L'art préhistorique française*, Paris, 1966, p. 3

„Le passé de l'humanité, aussi lointain soit-il, ne disparaît jamais complètement".

M. Cârciumaru, *Mărturii* ..., p. 7:

„Și totuși, trecutul umanității, cît ar fi el de îndepărtat, nu a dispărut niciodată complet".

p. 44—45:

„Récement, J. Leclant signale à Tinari, sur la rive gauche du Nil, dans le secteur de Kosha, un magnifique ensemble rupestre, avec bovidés, mouflons, ruminants dont les cornes, parfois en forme de lyre, sont représentées de face, selon la graphie périgordienne".

p. 48:

„J. Leclant descrie imaginile întîlnite la Tinari, în sectorul Kosha, pe stînga Nilului: un magnific ansamblu rupestru cuprinzînd bovine, mufloni, rumegătoare cu coarne, uneori în formă de liră, reprezentate cu corpul din profil și capul din față, adică în perspectiva răsucită [...]".

p. 49:

„En Carelie, sur la rive orientale du lac Onéga, des gravures rupestres furent signalés dès 1840, alors que l'Europe occidentale faisait connaissance avec les deux ou trois premières oeuvres d'art mobilier. Ces gravures sur d'énormes rochers polis par les anciens glaciers ne posaient d'ailleurs aucun problème.

p. 42:

„[...] încă din 1840 cînd în Europa Occidentală abia fuseseră descoperite cîteva obiecte de artă mobilieră, în Karelia, în jurul lacului Onega, erau semnalate primele gravuri rupestre efectuate pe enorme roci lustruite de ghețarii pleistoceni (sic). Este o artă animalieră care cuprinde marile ma-

C'était des gravures de grands mammifères du Nord, des élans, des rennes, des baleines, accompagnés de poissons, de réptiles et d'oiseaux".

mifere ale acestei regiuni : elan, ren (fig. 7/c), balenă, adesea peşti, reptile şi păsări".

A. Laming—Emperaire, *La signification de l'art rupestre paléolithyque*, Paris, 1962.

M. Cârciumaru. *Mărturii ...*, p. 96 :

p. 65 :

,,Lartet est un naturaliste. Ce qu'il cherche, c'est a démontrer la contemporanéité de l'homme des cavernes et des mammouths et des rennes de la fin du Quaternaire ... Ce qui l'intéresse dans la découverte des premières œuvres d'art, et en particulier des gravures de mammouths et de rennes, c'est la preuve de cette contemporanéité".

,,... Edouard Lartet, un naturalist care urmărea în primul rînd să demonstreze contemporaneitatea dintre omul peşterilor şi animalele quaternare, unele din ele dispărute. Astfel, el era interesat în stabilirea unei contemporaneităţi între gravurile şi picturile din peşteri, cum ar fi mamutul, renul etc. şi omul preistoric".

p. 102 :

,,[...] les partisans de l'art pour l'art et Luquet en particulier, lui opposent un objection qui n'est pas sans fondement. En effet, pour que le chasseur puisse effectuer ses rites d'envoûtement il faut deja qu'il ait l'idée de l'image, qu'il sache qu'il est possible de figurer un objet ou un être. Logiquement, et probablement historiquement, l'image est antérieure a l'envoûtement. Et si l'image préexiste au rite qui l'utilise, c'est que l'art est antérieure a la magie [...]".

p. 101 :

,,Partizanii artei pentru artă cum era, de exemplu, G.H. Luquet, încercau totuşi să aducă argumente care, uneori, nu erau cu totul lipsite de temei. Astfel se afirma că vînătorul preistoric, pentru a putea săvîrşi riturile de vrăjitorie, farmecele, trebuia să aibă ideea imaginii obiectului sau [a] fiinţei respective. Prin urmare, logic şi probabil, istoric, imaginea ar preceda vrăjitoria, iar dacă imaginea este anterioară ritului respectiv, înseamnă că arta preexistă magiei".

p. 115 :

,,Pour Durkheim, le totémisme est la forme la plus ancienne de la vie religieuse, celle d'ou ont plus tard découlé d'autres formes de croyance comme l'animisme, le culte des âmes des ancêtres ou des esprits résidant dans les choses, le naturisme ou culte des forces de la nature".

p. 102 ;

,,E. Durkheim considera că forma primară a vieţii religioase este totemismul din care au derivat alte forme de credinţă ca animismul, cultul sufletelor strămoşilor sau spiritelor cuprinse în lucruri, cultul forţelor naturii".

p. 117 :

,,[...] dans une société totémique, chaque clan possède son totem exclusif. Si les sociétés paléolithyques avait eu une structure totémique, l'art paléolithyque serait caracterisé par une très grande variété de représentations et chaque caverne contiendrait des représentations d'une seule espèce predominante pour chaque période On aurait alors la caverne du clan du Brison, celle du clan du Mammouth etc. Certes il y a dans les grottes paléolithyques une certain spécialisation : les bovidés de Lascaux, les bisons de Font de Gaume, les chevaux de Combarelles l'emportent sur les autres espèces, mais cette prédominance n'est pas exclusive de la représentation d'autres espèces, toujours les mêmes [...]".

p. 103 :

,,În plus, în societăţile totemice fiecare clan posedă exclusiv un totem. Or dacă aceste comunităţi paleolitice ar fi avut o structură totemică, arta paleolitică trebuia să se caracterizeze printr-o foarte mare varietate de la o peşteră la altă, iar în cadrul fiecărei peşteri să fie reprezentată în exclusivitate o singură specie, cel puţin într-o anumită perioadă. Există peşteri cu pictură paleolitică care dovedesc o anumită specializare, cum ar fi bovideele la Lascaux, bizonii la Font-de-Gaume, caii la Les Combarelles, specii care predomină (sic) celelalte animale reprezentate, fără a fi însă exclusive (sic) în nici una din peşteri".

„En Australie, par exemple, rapèlle Th. Mainage, certains clans ont pour totem «la queue l'estomaque de l'opossum, la graisse du kangourou etc»".

„[. . .] ca să nu mai amintim situația relevată de Th. Mainage la aborigenii din Australia, unde la anumite clanuri totem erau considerate coada, stomacul unui animal [sic], grăsimea cangurului etc".

p. 135 :

„[. . .] les hypothèses qui expliquent l'art des grottes par des rites d'envoûtement ne tiennent pas compte du fait que 80 à 90 des animaux figurés ne sont percés d'aucune flèche et ne portent aucune marque de blessure. Même si l'on admet que les pratiques d'envoûtement ne laissaient pas forcement une trace matérielle sur les images qui leur servaient de support, ces hypothèses n'apportent aucune explication à des aspects importants de l'art préhistorique. Elles n'expliquent ni les animaux composites, ni certaines figures anthropomorphes, ni les scènes composées ou figurent plusieurs espèces d'animaux, ni un certain nombre de signes de signification obscure".

p. 105 :

„Ipoteza care explică arta preistorică din peșteri prin riturile de vrăjitorie de exemplu, neglija faptul că 80—90% din animalele reprezentate nu sînt străpunse de nici o săgeată și nu păstrează nici o urmă de rănire. Admițînd totuși că practicile vrăjitorești nu lasă neapărat urme materiale asupra imaginilor care au constituit suportul farmecelor respective, trebuie să spunem că această teorie nu explică o serie de aspecte ale artei parietale, cum sînt animalele composite, unele figuri antropomorfe, scenele de ansamblu cuprinzînd anumite specii de animale precum și o serie de semne, oarecum obscure, întîlnite pe pereții grotelor".

Em. Anati în Bulletin de la Société préhistorique française, tom. 57, 1960 fasc. 11—12, p. 695 :

M. Cărciumaru, *Mărturii . . .*,

p. 156 :

„Kühn voit dans l'art de Levant et du Sud Espagnol trois phases principales : 1) Figures animales de grande taille, naturalistes : 2) Silhouettes d'animaux et de personnages courants ; 3) Figures stylisées et géometriques où tout naturalisme a disparu".

„H. Kühn distinge în Levantul spaniol trei faze picturale preistorice : 1) figuri animale de talie mare, naturaliste ; 2) siluete de animale și personaje alergînd ; 3) figuri stilizate și geometrice la care a dispărut cu desăvîrșire naturalismul".

p. 706 :

„L'art schématique d'Espagne est l'œuvre de bandes de chasseurs-bergers seminomades. L'art rupestre du Mont Bego est celui d'un groupe de bergers agriculteurs qui pratiquent la transhumance, mais qui ont cependant des maisons sédentaires et des villages fixes dont on connaît bien les figurations".

p. 161—163 :

„Dacă arta schematică din Peninsula Iberică este opera cetelor de păstori-vînători seminomazi, arta rupestră de la Mont Bego este a unui grup de ciobani-agricultori care practicau transhumanța, dar care aveau totuși locuințe sedentare și sate stabile, ce se pot vedea în figurații".

Lăsăm la latitudinea cititorului să aprecieze maniera de lucru a colegului nostru. Noi ne vom rezuma doar la atenționare asupra faptului că în puținele locuri în care M. C. a încercat modificarea textului francez, Dsa a schimbat sensul frazei respective.

„Scriind" o carte în care n-a făcut decît să compileze sau să *copieze* afirmațiile altora, M.C. a simțit nevoia să o împodobească măcar în două sau trei locuri cu propriile-i idei.

Drept urmare, la p. 177 notează că în reprezentările din Gaura Chindiei se întrezărește cultul unei trinități divine, ilustrate de pasărea — stăpînul cerului, omul — stăpînul pămîntului și șarpele — stăpînul „subteranului" iar toți aceștia — subordonați „soarelui atotstăpînitor". Neavînd nici o pregătire în domeniul istoriei religiilor și al teogoniei nu se putea ca M.C. să ajungă la o idee mai năzdrăvană decît aceasta.

Într-alt loc (p. 90), susține că la Boroșteni Dsa a descoperit 6 vase de piatră, folosite la păstrarea ocrului. Concavitatea lor ar fi fost realizată prin excavare. Vasele ar fi creația omului de Neanderthal, din epoca musteriană [26]. Iar această absurditate, dezvoltată pe parcursul cîtorva pagini, ne este prezentată drept o realitate istorică. După cum se vede, cîteodată, realitatea este mai crudă decît absurditatea.

La capătul intervenției noastre, nu vom adăuga decît că volumul *Mărturii ale artei rupestre preistorice din România* nu poate fi îmbunătățit nici măcar printr-o reparație generală.

De aceea, el trebuie scris, din nou, de ... altcineva.

UN OUVRAGE SUR L'ART RUPESTRE QUI POSE CERTAINS PROBLÈMES

RÉSUMÉ

Dans son livre récent *Mărturii ale artei rupestre preistorice din România*, Bucarest, 1987, M. Cârciumaru publie une série de représentations rupestres, connues par lui même : Cuciulat, Gaura Chindiei, Limanu et celles du dép. de Gorj en Olténie. Les représentations de Cuciulat seraient, selon l'opinion de M.C., du paléolithique supérieur, tandis que toutes les autres devraient être attribuées soit à l'Hallstatt, soit au néolithique acéramique, soit, enfin, à l'épipaléolithique.

Quant à nous, tout en acceptant la chronologie proposée pour la première, nous considérons toutes les autres comme tenant d'une époque de beaucoup plus récente, c'est dire des IXe — Xe s. de notre ère.

Nous indiquons ensuite les lacunes d'ordre historiques, géographiques, géologiques et zoologiques ressortissant de cet ouvrage, et qui ont mené M.C. non seulement à des conclusions erronées, mais aussi à certaines affirmations tout simplement bizarres. Ainsi donc à la page 90 M.C. écrit que l'homme de Neandertal „fabriquait des vases en pierre", et à la page 177 que l'oiseau, le personnage humain et le serpent figurés à Gaura Chindiei seraient une trinité subordonnée „au soleil tout puissant".

Nous indiquons enfin un nombre-échantillon de pages de ce livre plagiées d'après différents auteurs étrangers.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Représentations pariétales de la grotte Gura Chindiei (d'après M. Cârciumaru, *Mărturii* ..., p. 79, fig. 28).

Fig. 2. Reproductions d'animaux et cavaliers (d'après M. Cârciumaru, *Mărturii* ...); a fig. 16 ; b fig. 27 ; c—d pl. VII ; e fig. 79.

[26] Oare M.C., „specialist în problemele paleoliticului", să nu fi știut, la data redactării cărții sale, că „excavarea" presupune în tehnica cioplirii pietrei — lovituri pe un plan concav și că aceasta este o imposibilitate în paleoliticul mijlociu? Oricum, Dsa nu și-a dat seama că aceste „vase" sînt niște formațiuni stalagmitice din seria „teancurilor de farfurii", numite de unii specialiști speleoteme, iar de alții speoteme (vezi, M. Bleahu, *Relieful carstic*, București, 1982, p. 146—192).

MONUMENTE EPIGRAFICE DIN AMPELVM II)*

de ION T. LIPOVAN

Continuarea lucrărilor de sistematizare şi amplificări industriale în vatra actualului oraş Zlatna (jud. Alba), precum şi în fostul perimetru al anticului *municipium Ampelum*, au prilejuit din nou, descoperirea fortuită, pe lîngă alte materiale de interes arheologic, a mai multor monumente romane cu caracter votiv sau funerar, epigrafe sau anepigrafe, care în continuare fac obiectul notei noastre.

1. Altar votiv (fig. 1, 1) de calcar organogen alb-gălbui, dimensiuni 107 × 57 × 40 cm [1]. Descoperit întîmplător în luna ianuarie 1988 în str. Tudor Vladimirescu, peste drum de casa cu nr. 77, cu ocazia executării mecanice a unui şanţ pentru o conductă de apă industrială. Starea de conservare este destul de bună, puţin afectat capitelul, pe latura stîngă, precum şi soclul cu ocazia scoaterii lui la suprafaţă. O profilatură elegantă face legătura între cîmpul inscripţiei şi capitel, iar legătura cu baza se face printr-un simplu plan înclinat. Capitelul este ornamentat, cu acuratetă, pe trei laturi, iar latura din spate şi partea superioară sînt plate şi tratate sumar. Pe latura din faţă poartă o frunză mare de ferigă încadrată într-un timpan, pe acea din partea stîngă se află la centru un medalion încadrat de două frunze mai mici tot de ferigă într-un timpan (fig. 1, 2). Pe latura dreaptă, tot într-un timpan, se află, executate în altorelief, două capete de lup adosate (fig. 1, 3), ornament mai puţin întîlnit pe acest gen de monumente. Cele două capete de lup sînt date cu o vopsea cenuşie [2]. Pe cele patru colţuri poartă acrotere. Se păstrează în Muz. Zlatna. Incizia literelor din text este corectă, putem spune artistică, înălţimea celor din primul rînd este de 7 cm, iar a celor din rîndurile următoare de 6 cm, ligatură în rîndul 4 *B* + *F*.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / T(itus) A V R E L I V S / D I O C L E S B(ene)F(iciarius) PROC(uratoris).

Demnă de remarcat este lipsa din text a cunoscutei formule consacrate — *V S L M* — aspect întîlnit şi pe alte monumente votive, de asemenea tratarea sumară a părţii superioare şi a laturei din spate, ne determină să postulăm că monumentul nostru nu a fost terminat.

* Un lot de monumente epigrafice şi sculpturale romane din aceeaşi zonă arheologică a fost publicat în SCIVA, 39, 1988, 1, p. 59–71.

[1] Ordinea dimensiunilor este : înălţimea × lăţimea × grosimea.

[2] I. Mărghitan, I. Andriţoiu, SCIVA, 27, 1976, 1, p. 50. Cele două capete de lup sînt colorate cu o vopsea cenuşie, aspect care ne relevă din nou că, în provincia Dacia, unele detalii sculpturale erau evidenţiate cu anumite culori. În cazul nostru culoarea cenuşie este, foarte probabil, rezultatul degradării sub influenţa agenţilor chimici din sol şi din atmosferă, în decursul secolelor, a miniumului de plumb şi transformarea lui în carbonat bazic de plumb.

Fig. 1. Altar votiv (1); detalii capitel (2—3); detalii text (4—5).

Dedicantul ne este cunoscut din textul unui alt monument votiv, de marmură, descoperit la Zlatna în sec. XVII și transportat la Viena de către G. Ariosti, unde se păstrează în Nationalbibliothek [3].

La Ampelum sînt atestați trei *beneficiarii* și anume: Aurelius Gaius [4] *beneficiarius consularis*; Satriux Felix [5] *beneficiarius procuratoris* și T. Aurelius Diocles [6] *beneficiarius procuratoris*, verosimil cu sarcini speciale privind activitatea de exploatare a aurului din zona montană Ampelum.

Acești *beneficiari* consulari sau ai procuratorului sînt atestați epigrafic și în alte zone cu profil minier din provincia Dacia sau în provinciile limitrofe [7].

2. Altar votiv (fig. 2, 1) fragmentar, de calcar organogen alb-gălbui, dimensiuni 29 × 45 × 26 cm. Descoperit odată cu altarul precedent, în același context și scos la suprafață cu aceleași mijloace mecanice. Starea de conservare precară, din vechime, păstrîndu-se doar treimea inferioară a cîmpului inscripției. Se păstrază la Muz. Zlatna.

Din inscripție s-au păstrat doar ultimele două rînduri. Incizia este corectă, mult asemănătoare, putem spune identică, cu aceea de pe altarul prezentat anterior, avînd o înălțime de 5 cm. În lacună intră primele trei rînduri întregi, respectiv numele zeului căruia i se dedică acest altar (de dimensiuni mult mai mici ca cel precedent) și numele dedicantului, din rîndul 4 lipsește numai *B* + *F* în ligatură — abrevierea funcției —, iar din ultimul rînd (5) lipsește litera *M*.

Contextul în care a fost surprins fragmentul de monument în discuție, grafia literelor, precum și poziția în cîmpul inscripției a cuvîntului *P R O C* similară celui de pe monumentul precedent, ne îndeamnă să propunem restituirea textului, cu rezerva de rigoare, după cum urmează: *[I(ovi) O(ptimo) M(aximo)]/[T(itus) A V R E L I V S]/[D I O C L E S/ [B(ene) F(iciarius)] PROC(uratoris)/ (5) V(otum) S(olvit) L(ibens) [M(erito)]*

Cele de mai sus ne îndeamnă să presupunem că și acest monument a fost dedicat lui *IOM* de către *T. Aurelius Diocles*. Se cunosc și alte cazuri cînd unii credincioși dedică lui *IOM* mai multe altare cu același text [8].–

3. Altar votiv (fig. 3, 1) de calcar arganogen alb-gălbui, dimensiuni 110 × 55 × 43 cm. Descoperit fortuit în primăvara anului 1988 cu ocazia excavării noii albii a pîrîului Valea Rudelor (str. T. Vladimirescu) în aval de I.T.A. — Zlatna. Starea de conservare precară, lipsește capitelul și o mică porțiune din partea superioară a cîmpului inscripției, iar părțile laterale și spatele sînt puternic afectate. Monumentul a fost executat îngrijit, artistic, cu o nuanțată eleganță. O profilatură face legătura între

[3] IDR, III/3, p. 312.

[4] IDR, III/3, 297; Al. Popa, I. Berciu, R. Pop, Apulum, 7, 1968, 1, p. 401–403; I. I. Russu, ActaMN, 6, 1969, p. 182.

[5] IDR, III/3, 300.

[6] IDR, III/3, 310.

[7] Într-o comunicare recentă, V. Wollman, AIIA Cluj-Napoca, 27, 1985–1986, p. 2[illegible]–295, tratează [illegible] larg aspectele privind *beneficiarii* consulari și ai procuratorului, semnalați pînă în prez[illegible] [illegible]n zona minieră a provinciei Dacia și alte provincii ale imperiului.

[8] M. B[illegible]lescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1981, p. 152–165 (nr. 8, 30, [illegible] Wollmann, *op. cit.*, p. 276, 292.

Fig. 2. Altar votiv (1); altar funerar (2); detaliu capitel (3); con de pin funerar (4).

Fig. 3. Altar votiv (1); fața laterală dreapta (2); detalii text (3–4).

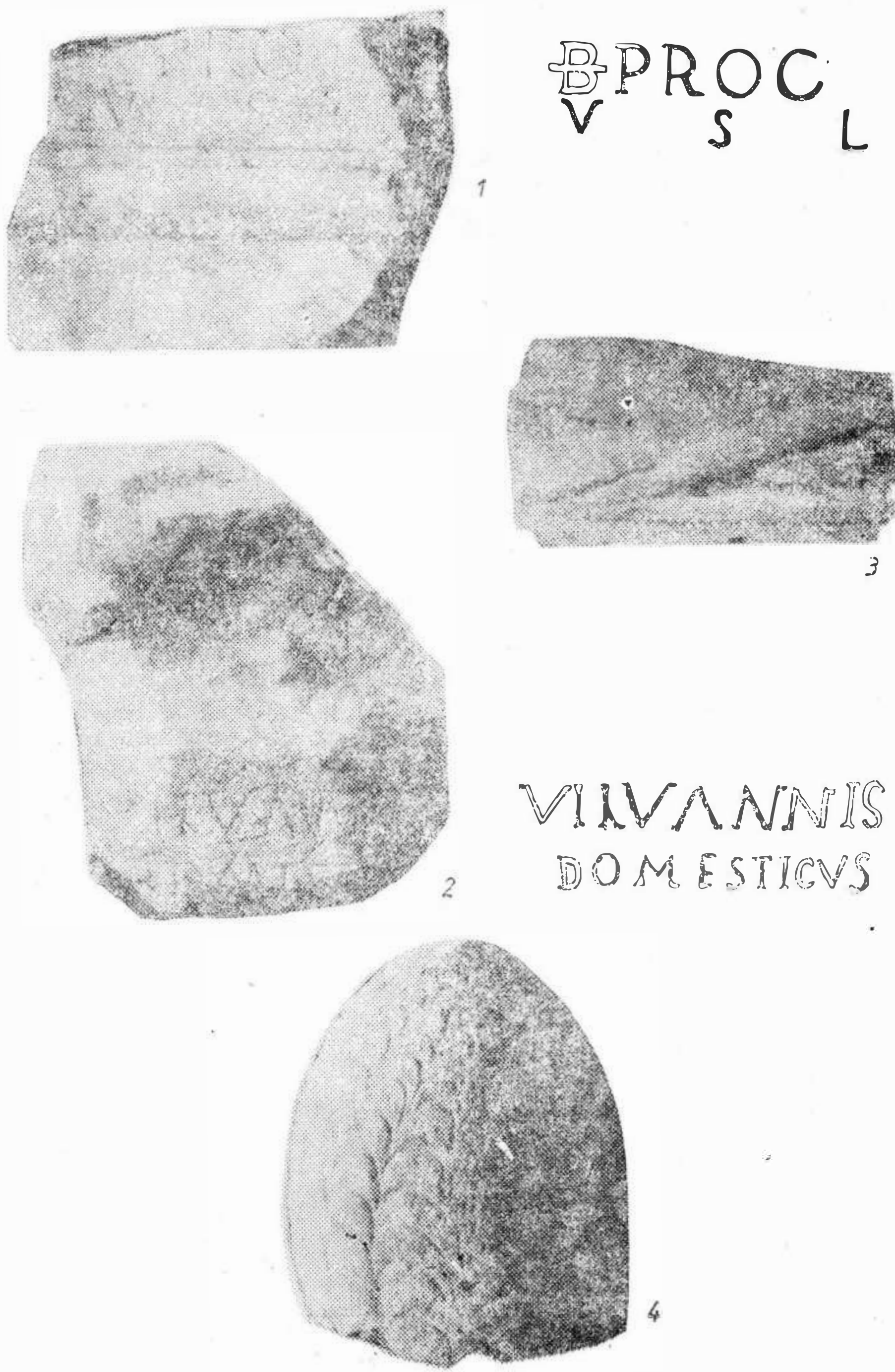

Fig. 2. Altar votiv (1); altar funerar (2); detaliu capitel (3); con de pin funerar (4).

cîmpul inscripției și bază. Cîmpul inscripției este încadrat într-un chenar simetric căruia îi lipsește latura superioară. Chenarul se repetă și pe cele două fețe laterale, încadrînd un ornament mutilat, foarte probabil o *patera* (fig. 3, 2). Se păstrează la Muz. Zlatna.

Textul este corect incizat, iar cele cîteva litere care lipsesc sau sînt puțin afectate nu creează dificultăți la întregirea și descifrarea lui. Literele din rîndul unu au o înălțime de 8 cm, cele din următoarele 6 rînduri de 5 cm, iar cele din ultimul rînd (7) de 3 cm. Ligatură în rîndul nr. 2 *V* + *T* și în rîndul nr. 3 *A* + *E*.

[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo)/[P]RO SALVT(e)/STATIA(e) FESTAE/[C(?)] RESTITV / (5) [TI]VS IVSTVS/ ET C. IVLIVS/ PRISCINVS/ V(otum) S(olverunt) L(ibenter) M(eritis).

Cultul zeiței-mame *Statia Mater*, în cazul nostru *Statia Vesta*, cu scriere eronată *Festa*, este pentru prima dată atestat epigrafic în provincia Dacia [9]. Între atributele sale se numără și *patera*, reprezentată pe fețele laterale ale monumentului nostru. În rîndul nr. 4, o spărtură în suprafața scrisă păstrează în lacună o majusculă care, verosimil, indica *praenomenul* primului dedicant, care putea să fie Caius, Marcus, Publius sau Titus etc. O succintă analiză a grafiei literelor componente ale epigrafei prezentate ne relevă că litera *C* este mai deosebită, mai lată, ocupînd spațiul rezervat la două litere obișnuite. Acest aspect ne determină să propunem întregirea textului, la începutul rîndului nr. 4 cu litera *C*, care ar putea să abrevieze praenomenul *Caius* (?).

În rîndul nr. 5, la fel, spărtura amintită mai sus afectează primele două majuscule din text, păstrîndu-se jumătatea inferioară a două haste verticale care se pot întregi *TI*, nomenul fiind *RESTITVTIVS*. *Restitutius* (derivat din cunoscutul adjectiv „Restitutus") e un gentiliciu mai rar întîlnit în Dacia [10], dar, în apropierea provinciei, în Noricum ne este semnalat pe trei inscripții [11].

Cu privire la funcția celor doi dedicanți nu deținem nici o informație, foarte probabil ei făceau parte din aparatul coordonator al exploatărilor de aur. Este posibil ca *C. IVLIVS PRISCINVS* să fi fost un *beneficiarius procuratoris*, acel *collega* atestat pe un altar votiv la Micia [12]. Un *beneficiarius consularis* avînd cognomenul *P R I S C I N V S*, dar cu alt *nomen* și *praenomen* este semnalat recent pe două altare votive la Alburnus Maior [13].

Faptul că litera *A* din text apare fără hasta transversală ne îndeamnă să propunem datarea monumentului în prima jumătate a sec. III e.n.

4. Altar funerar (fig. 2, 2) fragmentar, de calcar organogen, dimensiuni 40 × 30 × 28 cm. A fost descoperit în ianuarie 1988 în aceleași condiții și context ca și monumentele prezentate la nr. 1 și 2, fragmentat și mutilat cu ocazia scoaterii mecanice la suprafață, păstrîndu-se numai fragmente din capitel (fig. 2, 3) și cîmpul inscripției. Se păstrează la Muz. Zlatna.

[9] Din numeroasele analogii semnalate în alte provincii ale imperiului cităm cîteva mai semnificative: CIL, VI, 761 (Statiae Fortunae); CIL, VI, 762 (Statiae Matri); CIL, VI, 763 (Statiae Matri Sacr.).

[10] CIL, III, 14 474; IDR, III/2, 448; Al. Popa, *Alba Iulia 2000*, Alba Iulia, 1975, p. 44.

[11] CIL, III 5 582, 5 612, 11 482.

[12] IDR, III/3, 86.

[13] V. Wollmann, *op. cit.* p 261, 275, 292.

Capitelul de formă rectangulară are o înălţime de 10 cm, ornamentat pe trei laturi. Latura din spate este tratată sumar, iar pe faţa superioară are o adîncitură ovală pentru libaţii şi acrotere la cele patru colţuri. Legătura cu cîmpul inscripţiei se face printr-o profilatură corect executată. Faţa exterioară poartă un ornament înscris într-un timpan avînd în colţul stîng, care s-a păstrat, o pasăre, probabil un porumbel (fig. 2, 3), un străvechi simbol al sufletului [14]. Mijlocul timpanului fiind mutilat nu se poate preciza ce fel de ornament a purtat, o rozetă sau un mic con de pin (?). Pe suprafeţele laterale au fost executate cîte o ghirlandă suspendată la mijloc.

Cîmpul inscripţiei este de asemenea fragmentat şi mutilat, păstrîndu-se doar fragmente de cuvinte, foarte probabil din penultimele două rînduri ale epitafului. În lacună intră cel puţin trei rînduri din partea superioară a inscripţiei şi utlimul rînd. Literele sînt corect incizate, avînd o înălţime de 5 cm.

/....../....../....../[V]I(xit) LV AN[NIS]/(5) [D]●MEST[ICVS]/.........

Litera *L* este incizată ca „lambda grecesc". Inscripţia păstrată ne relevă doar vîrsta decedatului şi cognomenul dedicantului D O M E S T I C V S, foarte probabil un sclav sau un libert al defunctului.

5. *Bază de monument funerar* (fig. 4, 1), din gresie cenuşie-g lbuie, de formă paralelipipedică, cu dimensiunile 75×88×60 cm. Monumentul a fost descoperit în poziţie secundară, în actualul perimetru a oraşului Zlatna, în toamna anului 1986 cu ocazia demolării locuinţei cetăţeanului Nicolae Roff din str. V. Alecsandri nr. 4. Originea lui este necunoscută, nu s-a putut identifica locul de provenienţă. Verosimil ca să fi fost adus din una din necropolele romane semnalate în partea de vest [15] şi sud-est [16] a municipiului Ampelum. Se păstrează la Muz. Zlatna.

Execuţia este îngrijită, putem spune artistică, dar starea de conservare este precară. Pe trei laturi poartă motive ornamentale distincte, latura din spate este tratată sumar, iar partea superioară este plată şi nu a fost prevăzută cu orificiul de fixare a părţii superioare a monumentului. Pe faţa principală (fig. 4, 1) a fost realizată în altorelief o mască umană, în prezent mutilată, păstrîndu-se urme vagi ale conturului figurii unui personaj (?), ipotetic, cu rezerva cuvenită, masca lui Iupiter Ammon, frecvent întîlnită pe monumente similare. Capul divinităţii este flancat de către capetele, cu botul ascuţit, orientate înainte, a doi lei executaţi pe feţele laterale ale bazei în altorelief, pe o plintă groasă de 8 cm, avînd coama redată prin incizii rare de daltă. Leul din partea dreaptă (fig. 4,2) este spart în zona capului şi a părţii superioare, iar cel din stînga (fig. 4, 3) este de asemenea afectat în zona capului, a picioarelor anterioare şi a celor posterioare. Labele anterioare sînt întinse înainte, cele din poziţie exterioară sprijinindu-se pe cîte un cap de ovină cu botul orientat înapoi. Labele posterioare sînt adunate sub pîntece, iar coada este încolăcită pe coapsă.

[14] M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 192—193.

[15] R. Pop şi colab., ActaMN, 15, 178, p. 213—214.

[16] I.T. Lipovan, ActaMN, 22—23, 1985—1986, p. 503—519. În această zonă, Grui—Suseni, a fost descoperit, în anul 1983, cu ocazia împrejmuirii unei incinte industriale, un sarcofag de cărămidă romană răvăşit din vechime.

În contrast cu restul monumentului, cei doi lei au o culoare mai închisă, ruginie-roşcată, aspect care ne determină să postulăm că cele două feline au fost colorate în vechime, aspecte similare fiind semnalate şi pe alte monumente de acest gen, descoperite în Dacia romană [17].

Monumente cu reprezentări sculpturale ce-l înfăţişează pe Iupiter Ammon în asociaţie cu lei funerari, anepigrafe, au mai fost semnalate şi în alte aşezări din Dacia romană, totalizînd în prezent un număr de 22 exemplare, constituind subiectul unor studii valoroase [18].

Descoperirea la Ampelum, pe lîngă monumentul prezentat de către noi mai sus şi a mai multor fragmente de arhitrave [19] purtînd obişnuita mască umană cu coarne de berbec a lui Ammon, relevă, foarte probabila existenţă şi în această aşezare a unor adoratori ai zeului egiptean (?), precum şi o posibilă existenţă a unui lăcaş de cult — templu — închinat acestei divinităţi. Dar lipsa unor epigrafe cu caracter votiv sau funerar, lipsă semnalată dealtfel în întreaga provincie [20], care să însoţească reprezentările sculpturale ale lui Iupiter Ammon, ne pun în imposibilitatea de a preciza numele şi categoria socială a dedicanţilor. În ceea ce priveşte etnicul adoratorilor, el poate să fie de natură orientală, aspect relevat de prezenţa în localitate a unui *Numerus Maurorum Hispanorum* sau *Hispalensis* (?) [21], sau ale altor unităţi de origine orientală, de mare mobilitate, staţionate în garnizoana de la Ampelum în primele decenii ale sec. II e.n. [22], precum şi de un număr însemnat de orientali atestaţi epigrafic la Ampelum [23]. La fel de bine ar putea aparţine unor neorientali „contaminaţi" de credinţe în divinităţi orientale [24], atraşi în această zonă de „mirajul aurului".

Rămîne ca viitoarele descoperiri arheologice din zona Ampelum, precum şi din alte aşezări din Dacia romană, să ne ofere un plus de informaţii care să faciliteze elucidarea problemelor pe care le ridică în prezent cultul (?) lui Iupiter Ammon pe aceste meleaguri.

Cu privire la mutilarea figurii divinităţii, se pare că a fost intenţionată, făcîndu-se cu ajutorul unei dălţi, fără a se putea preciza în ce perioadă şi de ce s-a efectuat.

6. *Perete de aedicula* (fig. 5, 1) fragmentar, din calcar organogen alb-gălbui, dimensiuni 49 × 72 × 20 cm. A fost descoperit întîmplător în toamna anului 1986 în necropola romană situată în partea de sud-est (Grui — Suseni) [25] a municipiului Ampelum, cu ocazia excavării mecanice a unei gropi de împrumut. Se păstrează în gospodăria cetăţeanului Moise Jitt din cartierul „Suseni" nr. 37.

[17] Vezi nota 2.

[18] A. Buday, DolgSzeged, 7, 1916, 1, p. 50. fig. 11 ; Gr. Florescu, ED, 6, 1930, p. 104 ; Al. Popa, Latomus, 24, 1965, 3, p. 551—564 ; Idem, Apulum, 6, 1967, p. 149—161 ; C.C. Petolescu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 79—80, fig. 1 ; Idem, Apulum, 11, 1973, p. 737—741, fig. 1—2 ; L. Mărghitan, I. Andriţoiu, *op. cit.*, p. 45—54 ; A. Popa, *op. cit.*, p. 94 ; Idem, *Cultele egiptene şi microasiatice în Dacia romană* (Rezumatul tezei de doctorat), Cluj-Napoca, 1979, p. 8 ; M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 81—82, 111, 136—137, 189 ; M.C. Budischovsky, Apulum, 23, 1986, p. 95—105.

[19] V. Wollmann, R. Grecu, Apulum, 14, 1976, p. 112—113, fig. 12, notele 36—37.

[20] L. Mărghitan, I. Andriţoiu, *op. cit.*, p. 53.

[21] IDR, III/3, p. 281 ; I. Berciu, Al. Popa, R. Pop, *op. cit.*, p. 406—411.

[22] I.T. Lipovan, SCIVA, 39, 1988, 1, p. 70—71.

[23] I. I. Russu, ActaMN, 6, 1969, p. 177—179, 182.

[24] L. Mărghitan, I. Andriţoiu, *op. cit.*, p. 52.

[25] I.T. Lipovan, ActaMN, 22—23, 1985—1986, p. 503—519.

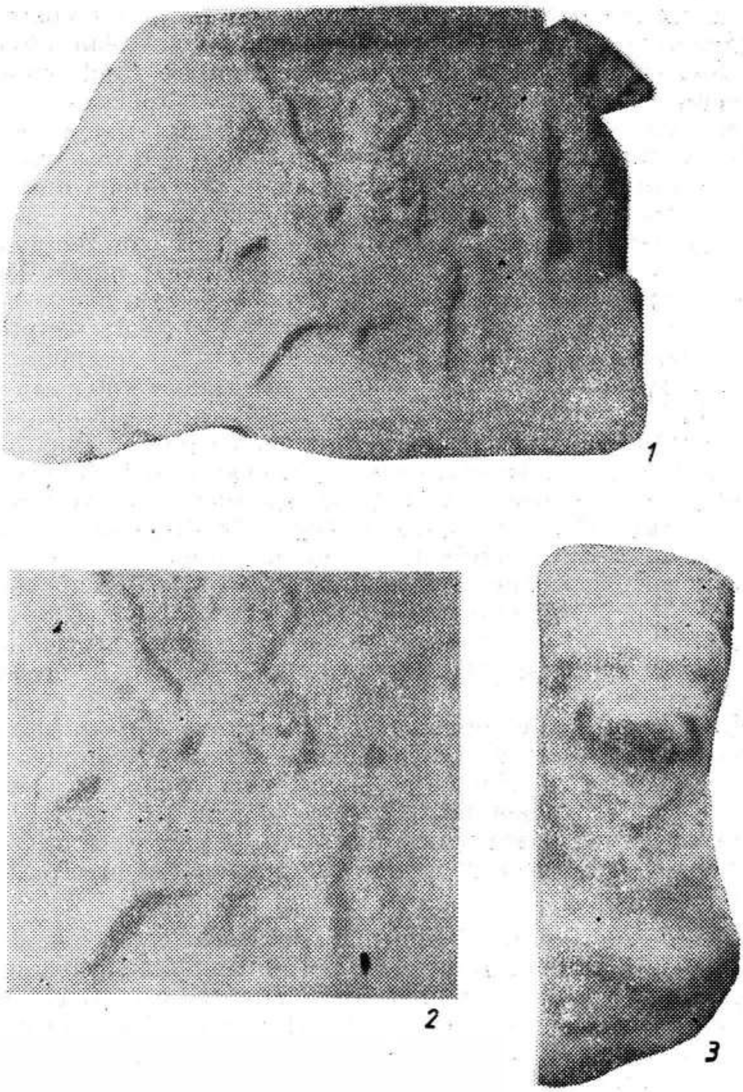

Fig. 5. Perete de *aedicula* (1); detaliu călăreț (2); detaliu cant (3).

Starea de conservare precară. Pe cantul lespezii a fost executat, în altorelief (fig. 5, 3) partea anterioară a unui leu funerar, respectiv capul cu gura larg deschisă, privind înainte, pieptul, iar labele încrucișate se sprijină pe un cap de animal, probabil ovină. Coama este realizată prin incizii rare de daltă. Pe perete a fost executat un călăreț, încadrat într-o ramă cu profilatura simplă, avînd latura stîngă erodată, dimensiuni 36 × 34 × 5 cm. Călărețul apare într-o poziție corectă în șa, la pas spre stînga, cu fața spre privitor, cu părul abundent și capul descoperit. Este îmbrăcat în *chiton* (?), cu mîna dreaptă ridicată ține o suliță dar nu în poziție de

atac, iar cu mîna stîngă ține frîul. Starea de conservare precară a monumentului, cauzată de către o eroziune lentă și îndelungată, rezultat al acțiunii agenților externi și ai acizilor organici din sol, nu ne permite să precizăm dacă personajul nostru purta o armură — *lorica* — și dacă micile incizii care se observă la umărul stîng sînt realizate intenționat pentru a materializa *umerarii* sau sînt provocate de degradarea rocii. Calul este realizat schițînd o mișcare dinamică, de paradă, la pas, dealtfel și coada ondulată pe toată lungimea ne indică pregătirea lui în acest scop. De remarcat este executarea cuplului călăreț-cal într-un stil destul de primitiv, lipsind armonia proporțiilor, stil caracteristic unor lapicizi provinciali. Imaginea călărețului nostru este asemănătoare, atît ca fizionomie cît și ca vestimentație, cu cele din repertoriul figurativ al altor monumente semnalate în alte părți ale provinciei. Respectiv obrajii bucălați, ochii exoftalmici, gura cărnoasă cu buze paralele nearcuite și nasul lățit la rădăcină, capilația are aspect de perucă, iar veșmintele sînt greoaie [26].

La prima vedere sîntem tentați de a atribui reprezentării de pe monumentul nostru caracterul de Cavaler trac, al cărui cult și monumente votive sînt destul de răspîndite în provincia intracarpatică [27]. Dar o analiză a componentelor sculpturale ale tabloului, cu călărețul descris mai sus, ne relevă lipsa totală a elementelor caracteristice din scena cavalerului trac, ca : șarpele, cîinele, diferite animale sălbatice, altar, copac sau acoliți. Lipsa acestor elemente de detaliu, precum și asocierea leului funerar cu reprezentarea ecvestră ne îndeamnă la multă prudență în atribuirea acestui monument caracterul de Cavaler trac. În consecință, fără teama de a greși, atribuim fragmentul nostru unui perete lateral, partea dreaptă, decorat numai pe fața interioară, registrul superior, a unui monument funerar în formă de *aedicula* [28], monument bine reprezentat și răspîndit în Dacia Superior la sfîrșitul sec. II e. n. și în sec. III e.n. [29]. Demnă de remarcat este imaginea leului funerar de pe cantul lespezii, o realizare inedită cu caracter de unicat în provincia Dacia. De obicei cantul acestor lespezi este ornat cu vreji de viță de vie [30] sau lis. Altorelieful de pe monumentul descris probabil că-l reprezintă pe decedat, un cavalerist din unitățile staționate în garnizoana de la Ampelum [31]. Monumente funerare

[26] L. Țeposu-Marinescu, Muzeul Național, 1, 1974, p. 21.

[27] IDR, II, 25, 132, 199, 200, 505, 632, fig. 132, 199, 200 ; IDR, III/2, 339, fig. 282 ; IDR, III/3, 143, fig. 113 ; *Istoria României*, I, București, 1960, p. 547, fig. 128 ; I. I. Russu, ActaMN, 4, 1967, p. 94—103 ; D. Tudor, *Corpus inscriptionum religionis Equitum Danubiorum*, Leiden, 1969, p. 1—29 ; N. Gudea, V. Stancovici, Banatica, 1, 1971, p. 107—108. fig. 1 ; E. Moscalu, C.C. Petolescu, SCIV, 23, 1972, 4, p. 659—665 ; C.C. Petolescu, Drobeta, 1, 1974, p. 249—252 ; Al. Popa, *Alba Iulia 2000*, p. 98, cu bibliografia mai veche ; D. Tudor, Gh. Popilian, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 269 ; R. Rațiu, I.I. Russu, SCIVA, 28, 1977, 4, p. 597—602 ; D. Tudor, *OR*[4], 1978, p. 140, 170, 184, 281, 300, 363, 370, 394, 479 ; A.A. Rusu, V. Eskenasy, SCIVA, 29, 1978, 4, p. 573—579 ; S. Sanie, în *Enciclopedia*, p. 176 ; M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 136, 181.

[28] V. Barbu, în *Enciclopedia*, p. 291—292.

[29] Bibliografie selectivă. D. Protase, Apulum, 4, 1961, p. 133 ; O. Floca, ActaMN, 5, 1968, p. 116—117 ; L. Marinescu, L. Mărghitan, ActaMN, 5, 1968, p. 126—131, cu bibliografia problemei ; V. Wollman, Sargetia, 5, 1968, p. 114, fig. 7 a ; V. Wollman, A. Grecu, *op. cit.*. p. 114—117 ; L. Țeposu-Marinescu, *op. cit.*, p. 19—22, cu bibliografia citată.

[30] O. Floca, *op. cit.*, p. 117, fig. 5 ; V. Wollman, *op. cit.*, p. 114., fig. 7 a.

[31] IDR, III/3, p. 281 ; I. Berciu, Al. Popa, H. Pop, *op. cit.*, p. 406—411 ; I.T. Lipovan, SCIVA, 39, 1988, 1, p. 67—68, 70.

cu reprezentări similare, respectiv cu scene reliefînd călăreţi, cai, care de luptă etc., au mai fost semnalate şi în alte aşezări din Dacia Superior [32].

Asocierea din figuraţia de pe monumentul prezentat — leu funerar — călăreţ — într-o manieră inedită, de unicat, necunoscută în alte zone ale provinciei, pledează pentru o posibilă execuţie a *aediculae-i* noastre într-unul din atelierele de pietrari din Ampelum, aşezare în care atît leul cît şi călăreţul sînt întîlniţi, dar separat, în arhitectura funerară.

7. *Con de pin funerar* (fig. 2, 4) fragmentar, de gresie gălbuie cu striuri ruginii, dimensiuni h = 31 cm şi dmax = 23 cm. Piesa a fost fragmentată din vechime, în partea de jos, în zona de prindere de o eventuală plintă, sau mai probabil, ţinînd cont de dimensiunile ei mai reduse, de pe un monument funerar în care a fost integrată organic, de exemplu un coronament cu lei funerari adosaţi, sau un acoperiş de *aedicula funeralis*. Descoperire fortuită în zona de vest a anticului Ampelum, cu ocazia excavării noii albii a Văii Rudelor. Se păstrează în Muz. Zlatna.

Considerăm deosebit de important faptul că piesa nu a fost terminată, au fost executaţi numai solzii de pe şase rînduri, este ruptă, un rebut, descoperită într-un context în care au mai fost semnalate şi alte monumente litice neterminate, respectiv în curs de fasonare. Acest aspect ne întăreşte şi mai mult convingerea că la marginea necropolei din această zonă a municipiului Ampelum au activat încă din primele decenii ale sec. II e.n., unul sau mai multe ateliere de pietrari.

8. *Cărămidă cu ştampilă* (fig. 6, 1), fragment, argilă bine frămîntată densă, cu multe firişoare de cuarţ, roşie cărămizie, 11×12×5,5 cm. Descoperită în luna martie 1988 în materialul tegular scos la suprafaţă cu ocazia rectificării albiei pîrîului Valea Rudelor, în amonde I.T.A.—Zlatna. Pe faţa mai netedă poartă ştampila *[LEG X]IIII GEM* cu antroponimul *[ANT]ONI(us) NIGR(inus)*, avînd literele *N* întoarse. Ştampila este încadrată într-un cartuş dreptunghiular cu dimensiunile păstrate 8×4 cm, literele din primul rînd avînd o înălţime de 1,9 cm, iar cele din al doilea rînd de 1,5 cm. Cartuşul este fragmentat din dreptul cifrei *X* din numărul de ordine a legiunii şi a literei *O* din antroponim. ***Antonius Nigrinus*** este un cunoscut ***figulus*** din ***officina*** militară de la Apulum [33], avînd ştampilele cu literele *N* întoarse [34]. Descoperirea acestui fragment tegular la Ampelum, purtînd ştampila prezentată, ne relevă o verosimilă deplasare a unor detaşamente de soldaţi specialişti în producerea materialului tegular la locul de construcţie a unor obiective militare sau publice, în cazul nostru la Ampelum, cît şi o mişcare a acestor materiale de construcţie cînd ele erau produse în ***officina*** militară din locul de garnizoană, precum şi a formelor specifice de scriere provincială [35].

[32] IDR, III/2, 435, fig. 345 a—b, 445, fig. 352 a—b, 474, fig. 371 a—c ; IDR, III/3, 169, fig. 133 a, 345 fig. 253 a ; O. Floca, *op. cit.*, p. 116—117, fig 5 ; L. Ţeposu-Marinescu, *op. cit.*, p. 21 ; V. Wollman, R. Grecu, *op. cit.*, 114—117, fig. 14 a—b, 15 a—b ; C. Pop, Apulum, 15, 1977, p. 640.

[33] CIL, III, 8 065, 11 ; I. Szilágy, DissPann, 2, 21, 1946, p. 49, XI/162 ; I.I. Russu, Apulum, 5, 1965, p. 221, fig. 4.

[34] *Ibidem* ; C. C. Petolescu, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 397 ; Idem, SCIVA, 37, 1986, 4, p. 350.

[35] I.I. Russu, *op. cit.*, p. 218.

9. Cărămidă cu ştampilă (fig. 6, 2), fragmentară, din argilă bine frămîntată cu nisip grosier cu multe granule de cuarţ, roşie cărămizie, 22 × 9,5 × 6 cm. Pe faţa mai netedă poartă o ştampilă cu textul *[LEG] XIII G*, fără antroponim. Starea de conservare precară, puternic erodată. Scrisul este drept, uniform, literele uşor reliefate. Textul este închis într-un cartuş

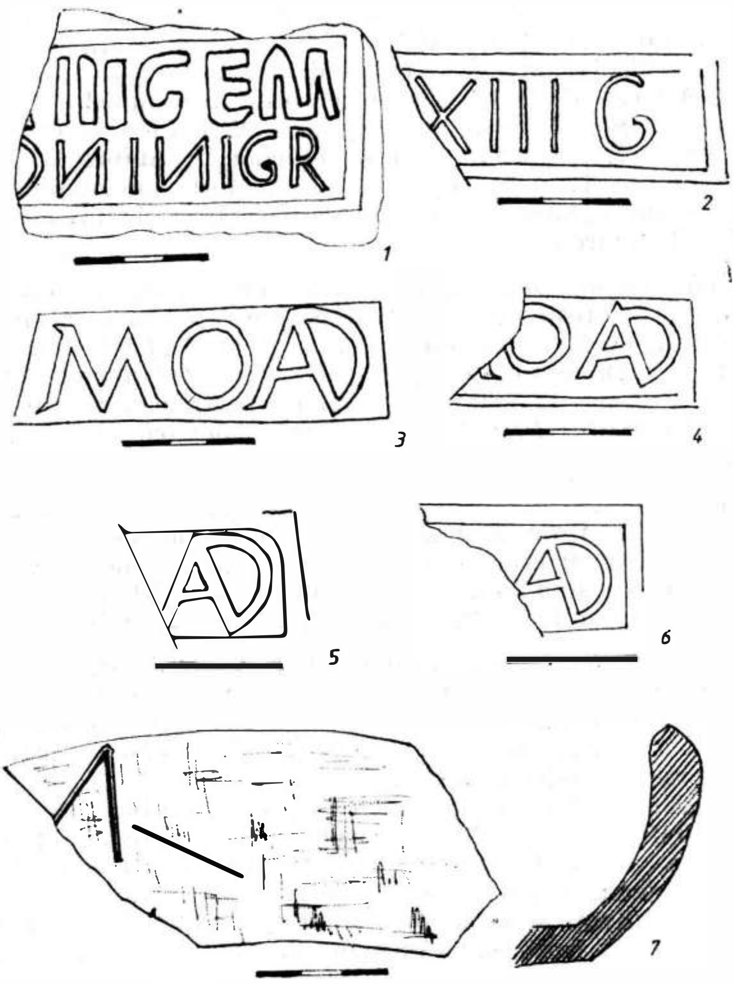

Fig. 6. Cărămizi şi ţigle ştampilate; *[LEG X]III GEM [ANT]ONI* (us) *NIGR(inus)* (1); *MOAD* (3–6); castron cu *graffiti* (7).

dreptunghiular cu lungimea păstrată de 8 cm, fragmentat înaintea cifrei *X* din numărul de ordine a legiunii, înălţimea literelor este de 1,5 cm. A fost descoperit în vara anului 1987, în poziţie secundară, în albia rîului Ampoi la locul de confluenţă cu Valea Morilor. Acest aspect ne determină să presupunem că fragmentul prezentat ar putea să provină din exploa-

tarea minieră romană „Vulcoi—Corabia" din a cărei vecinătate izvorește Valea Morilor, sau din ruinele romane, semnalate la începutul sec. XIX în punctul „Troian" în amonte de actualul oraș Zlatna, între rîul Ampoi și șoseaua Zlatna—Abrud [36].

10. Cărămidă cu ștampilă (fig. 6,3) fragmentară, pastă grosieră cu multe granule de cuarț, roșie-cărămizie, 20,5×14×7 cm. Pe suprafața mai netedă poartă un semn digital în formă de *X*, executat cu două degete, care afectează o ștampilă cu inițialele *M O A D*, în ligatură literele *A* + *D*. Ștampila este închisă într-un cartuș cu dimensiunile 8,5×2,5 cm, iar înălțimea literelor este de 2 cm. Sigla este abrevierea numelui cunoscutului *duumvir* din *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *M A R C V S O P E L I V S A D I V T O R* [37], proprietarul unei *officina* în Ampelum în primele decenii ale sec. II e.n. Fragmentul a fost descoperit în luna aprilie 1988, întîmplător, cu ocazia efectuării unor lucrări de construcții în str. T. Vladimirescu.

11. Cărămidă cu ștampilă (fig. 6, 4) fragment, pastă grosieră cu multe granule de cuarț, roșie, 19,5×20×5 cm. Descoperită în același context cu precedenta. Pe fața mai netedă poartă ștampila *[M]OAD*, în ligatură literele *A* + *D*. Dimensiunile păstrate ale cartușului sînt 6×2,3 cm, fragmentat după litera *M*, înălțimea literelor este 1,7 cm. Ștampila aparține aceluiași *MARCVS OPELIVS ADIVTOR*, *duumvir* al coloaniei *Ulpia Traiana*.

12. Cărămidă cu ștampilă (fig. 6,5) fragmentară, pastă densă grosieră cu granule de cuarț, roșie-cărămizie, 15,5×10×5 cm, descoperire fortuită în același context cu precedentele. Pe fața mai netedă poartă un semn digital paralel cu ștampila, și un fragment din *[MO]AD*, dimensiunile păstrate ale cartușului 6×2,8 cm, iar înălțimea literelor este de 2 cm.

13. Țiglă cu ștampilă (fig. 6, 6), fragmentară, pastă densă roșie cărămizie, 24×13×3,5 cm, descoperire fortuită în anul 1986 în aceeași zonă a orașului antic. Pe fața mai netedă poartă ștampila cu textul *[MO]AD*, ligatură literele *A* + *D*, încadrate într-un cartuș cu dimensiunile păstrate 4×2,5 cm și înălțimea literelor de 2 cm.

Dimensiunile diferite a ștampilelor prezentate însoțite de semne digitale deosebite ne relevă că în cadrul acestei *officina*, proprietatea lui *M A R C V S O P E L I V S A D I V T O R*, au activat mai multe echipe de cărămidari ale căror produse tegulare erau marcate diferit, pe echipe și individ. Material tegular purtînd ștampile similare au mai fost descoperite în trecut la Ampelum, păstrîndu-se la Muz. Zlatna sau în alte localități [38].

14. Castron cu graffiti (fig. 6, 7), fragment, din pastă fină roșie-cărămizie, cu urme de firnis cărămiziu pe ambele fețe, miezul cenușiu, 9,5×5×0,9 cm. Pe fața exterioară, sub buză, se păstrează incizată înainte de ardere jumătatea dreaptă a literei *M*, înaltă de 2,6 cm. A fost descoperit împreună

[36] IDR, III/3, p. 282.
[37] IDR, III/2, 116—117; IDR, III/3, 317, 350, 377.
[38] IDR, III/3, p. 371.

cu alte fragmente ceramice și tegulare, în partea de est a municipiului Ampelum, în zona „Ghiocei".

Probabil ca sigla *M* să abrevieze numele de *M(arcus)*, nume frecvent în lumea ceramiștilor antici [39], iar la Ampelum cunoscut și din alte descoperiri de acest gen [40].

Materialul ceramic și tegular prezentat în rîndurile de mai sus se păstrează în colecția semnatarului acestor rînduri.

În finalul contribuției noastre conchidem că noile materiale arheologice descoperite la Ampelum, cu tot caracterul lor aleator, aduc noi contribuții la conturarea celor două necropole, prima în partea de vest a municipiului (str. T. Vladimirescu și zona actualei I.T.A. Zlatna) și a celei de-a doua din zona sud-estică (Grui—Suseni), precum și existența unor *officinae*, în care se executau sculpturi în piatră la nivelul artei provinciale, precum și material tegular necesar executării construcțiilor publice sau particulare.

De asemenea, descoperirea în trecut și recent a mai multor monumente cu caracter votiv, oarecum grupate, fără a se putea preciza mărimea suprafeței pe care au fost așezate, precum și orientarea lor, ne întărește convingerea că în această zonă din partea de vest a municipiului Ampelum a existat, foarte probabil, un *sacellum*, similar celui semnalat la Alburnus Maior [41].

Fiecare nouă descoperire arheologică de genul celor prezentate în nota noastră contribuie efectiv la îmbogățirea repertoriului și lărgirea ariei de răspîndire ale acestor tipuri de monumente, dintre care unele semnalate numai în Dacia Superior. Totodată ele constituie o valoroasă sursă de informații menite să aducă un aport deosebit la conturarea unor noi aspecte din viața spirituală, economică și militară desfășurată la Ampelum în sec. II—III e.n.

MONUMENTS ÉPIGRAPHIQUES D'AMPELVM (II)

RÉSUMÉ

A l'occasion des travaux édilitaires et industriels dans la zone de la ville actuelle Zlatna (dép. d'Alba) et de l'ancien municipe d'Ampelum on a découvert par hasard divers monuments au caractère votif ou funéraire, avec ou sans inscriptions.

On a découvert aussi plusieurs fragments tégulaires estampillés dont quelques uns sont les produits d'une *officina* militaire de la légion

[39] IDR, II, 309 ; D. Tudor, SCIVA, 16, 1965, 2, p. 364, nr. 2, fig. 2, 2 ; Idem, *OR* [4], 1978, p. 141.

[40] IDR, III/3, 381, fig. 276.

[41] V. Wollman, AIIA Cluj-Napoca, 27, 1985—1986, p. 257, 288, 295. Aducem și pe această cale sincere mulțumiri elevilor Vasile și Cosmin Ciobanu, Sorin Moraru și Silviu Lipovan pentru participarea efectivă la acțiunea noastră de identificarea și salvarea materialelor arheologice care constituie subiectul acestei note.

XIII Gemina d'Apulum et les autres d'une *officina* privée appartenant à Marcus Opelius Adiutor. Les monuments présentés relèvent de nouveaux détails concernant l'activité sociale-économique d'Ampelum aux IIe—IIIe s. de n. è.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Autel votif (1); détail du chapiteau (2—3); détail du texte (4—5).

Fig. 2. Autel votif (1); autel funéraire (2); détail du chapiteau (3); cône de pin funéraire (4).

Fig. 3. Autel votif (1); vue latérale droite (2); détails du texte (3—4).

Fig. 4. Base du monument funéraire (1); vue latérale droite (2); vue latérale gauche (3).

Fig. 5. Paroi d'*aedicula* (1); détail du chevalier (2); détail de l'arête (3).

Fig. 6. Briques et tuilles estampillées: *[LEG X] III GEM [ANT]ONI (us) NIGR(i-nus)* (1); *MOAD* (3—6); écuelle avec des *graffiti* (7).

RELIEF VOTIV DEDICAT EPONEI DESCOPERIT LA RĂZBOIENI — CETATE

de CLOȘCA L. BĂLUȚĂ

În anul 1986 a fost descoperit, fortuit, la Războieni — Cetate, pe strada Vasile Alecsandri, nr. 108, un *ex voto* fragmentar, reprezentînd pe zeița Epona (nr. inv. R. 8258).

Tipologic, relieful se clasifică în tipul II, „Epona așezată sau în picioare, încadrată de doi sau mai mulți cai", tip iconografic mai rar [1]. Epona de pe relieful de la Războieni — Cetate este reprezentată șezînd pe o *sella* și încadrată de doi cai, pe care îi mîngîie sau îi hrănește cu grăun-

Fig. 1. Relief votiv dedicat Eponei descoperit la Războieni — Cetate.

țe din poală. Din relief s-a mai păstrat treimea inferioară stîngă (20 × 25 × × 4 cm), pe care mai figurează piciorul drept al divinității, sprijinit pe un suport, partea inferioară din *stola* cu care era înveșmîntată, piciorul drept anterior de la *sella* și calul din stînga, fără cap și gît. Placa votivă fiind fragmentară, nu putem ști care din simbolurile obișnuite — facla

[1] R. Magnen — É. Thevenot, *Épona, déesse gauloise des chevaux, protectrice des cavaliers*, Bordeaux, 1953, nr. 204 — 220; W. Schleiermacher, BerRGK, 23, 1933, p. 142 sqq.

SCIVA, tomul 41, nr. 1, București, ianuarie — martie 1990, p. 83 — 85

lui Ceres, *cornu copiae*, *patera* sau *sceptrum*, împrumutate de la alte divinități, erau reprezentate (fig. 1).

Relieful este mărginit de un chenar simplu, mai lat în partea inferioară, pe care a fost gravată, cu litere de o bună factură clasică, înalte de 1,3 — 1,8 cm, inscripția fragmentară:
AVREL(ius) · OCCON · QVETIA(nus) . . . . / V(otum) · L(ibens) · [M(erito) P(osuit)].

Fig. 2. Inscripția de pe relieful votiv.

Elementele numelui dedicantului și inițialele formulei de încheiere sînt separate de *interpunctio*.

Cultul divinității celto-galice Epona [2] avea o largă răspîndire în lumea romană, cu deosebire în Gallia și Germania. Multe din monumentele epigrafice și îndeosebi cele descoperite la Roma sînt ridicate de militari din trupele de pază și escortă imperiale, *Equites singulares* [3]. În provinciile dunărene cultul zeiței Epona a avut o extindere particulară și este frecvent reprezentată în asociere cu cavalerii danubieni [4].

Pe inscripții numele divinității, personificare directă a cabalinelor apare deseori în asociere cu alte divinități sau însoțită de unele epitete ca *Augusta*, *Sancta*, *Regina Sancta* etc.

Pe inscripțiile din Dacia romană, Epona (la plural, Eponae) apare în saociere cu *Campestres*, pe un altar votiv descoperit la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* [5] și fără epitet, pe o epigrafă descoperită la Ilișua [6]. La *Apulum* numele divinității este însoțit de epitetul *Sancta*, pe o dedicație despre care s-a crezut că provine de la Ilișua [7], și de epitetele *Regina Sancta* [8], *Sancta* [9] și *Augusta* [10], pe altare votive.

[2] LexMith. I. 1884 – 1880 s.v.; DA, II/1, 1892, p. 753 sqq; La nouvelle Klio, Paris, 1950, p. 602 – 633; E. Thevenot, Antiquité Classique, 18, 1949, 2, p. 385 – 400; 19, 1950, 1, p. 103 – 112; Latomus, 8, 1949, 1, p. 150 sqq. EAA, 3, 1961, p. 377 sqq.

[3] CIL, VI, 31140 – 31149; RE, VI, s.v. *Epona*, col. 22 sqq; P. Lambrechts, Antiquité Classique 20, 1951, 1, p. 127 – 128.

[4] D. Tudor, *Corpus monumentorum religionis equitum danuvinorum*, I. *The Monuments*, Leiden 1969 și II, *The analysis and interpretation of the monuments*, Leiden 1976 passim.

[5] IDR, III/2, 205; M. F. Benoit, in col. Latomus, III, 1950, p. 76; P. Lambrechts, *op. cit.*, p. 126 – 127.

[6] CIL, III, 788; R. Magnen – É. Thevenot, *op. cit.*, p. 43, nr. 29; M. F. Benoit, *op. cit.*, p. 76; P. Lambrechts, *op. cit.*, p. 127, nota 2.

[7] R. Magnen – É. Thevenot, *op. cit.*, p. 43, nr. 29 bis, este trecut ca loc de descoperire, Ilișua, după „Keune, dans Pauly-Wissowa, Realencyclopädie" iar la p. 6, nr. 29 bis, locul de proveniență este corectat, Karlsburg, după A. Stein (DissPann. I, fasc. 12, p. 65).

[8] CIL, III, 7750; A. Cserni, AEMon. II, 1, 1901, p. 402, nr. 197; R. Magnen – É. Thevenot, *op. cit.*, p. 43, nr. 31.

[9] A. Cserni, ATÉvk. 14, 1908, p. 45; ILS, 3207.

[10] A. Cserni, ATÉvk. 12, 1903, p. 137; I. Piso, ZPA, 50, 1983, p. 249; C. C. Petolescu, SCIVA, 36, 1985, 4, nr. 291.

Reprezentări figurative anepigrafice ale Eponei sînt rare în Dacia romană. Mai apropiat tipologic de relieful de la Războieni — Cetate este cel descoperit la Tibiscum [11].

Identificarea reprezentării de pe baza unei *patera* de argint, descoperită în Transilvania, pe „Mons Rudnik" (?), cu Epona, este discutabilă [12].

Dedicantul, *tria nomina*, necunoscut pînă acum în Dacia romană [13], pare să fie un militar de origine celtică, din unitatea de cavalerie, *ala I Batavorum miliaria*, detașată din Pannonia Inferior [14], în Dacia Superior, unde își avea garnizoana la Războieni—Cetate [15]. În Pannonia, unde a staționat pînă în epoca lui Hadrian, unitatea mai avea încă un oarecare caracter etnic german, dar în Dacia Superior, unde este atestată pentru prima dată în anul 144 [16], avea printre efectivele sale atît elemente illyre cît şi elemente care par să fie de origine tracică (dacică) [17].

Placa votivă dedicată Eponei descoperită la Războieni—Cetate datează din a doua jumătate a sec. II e.n. și a fost sculptată într-un atelier local sau sud-dunărean [18], dar a putut fi adusă în Dacia romană şi de un militar din mediul galic [19].

Ea completează registrul tematic al reprezentărilor iconografice ale Eponei și îmbogățește repertoriul antroponomastic al provinciei carpatice.

RELIEF VOTIF DÉDIÉ À EPONA DÉCOUVERT À RĂZBOIENI—CETATE

RÉSUMÉ

Ex voto fragmentaire, encadré typologiquement dans le IIe type (Epona assise ou debout, encadrée par deux ou plusieurs chevaux).

L'inscription : *Aurel(ius) Occon Quetia(nus) ... [v(otum) l(ibens)]* [*m(erito) p(osuit)*].

Le dédiant semble être un militaire d'origine celtique d'ala I Batavorum miliaria, qui, en Dacie, a eu la garnison à Războieni-Cetate. La plaque votive date de la deuxième moitiée du IIe siècle.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Relief votif dedié à Epona découvert à Războieni—Cetate.
Fig. 2. L'inscription du relief votif.

[11] N. Stratan, Banatica, 2, 1974, p. 122 — 125, nr. 6, pl. III/6 și p. 120 — 121, nr. 4, pl. II/4, probabil Epona.

[12] R. Magnen — É. Thevenot, *op. cit.*, p. 43, nr. 30 și p. 45, nr. 49 : M. J. Vermaseren, ARE, 5, 1954, p. 124, o identifică cu Cybele.

[13] *Nomen gentile*, Occon este cunoscut în Noricum : *CIL*, III, 4787 (Occi) și 5529 (Occo).

[14] Dio Cassius, L XIX, 9, 6 ; CIL, III, 3676 incertae, Pann. Inf. ; J. Beneš, *Sbornik Praci Filosofike Faculty Brnenske University*, E — 15, 1970, p. 159—209 ; W. Wagner, Dislok., p. 51 — 52.

[15] M. Macrea, *Dacia*, N. S. 8, 1964, p. 145 — 160 ; I. H. Crișan, *ActaMN*, 2, 1965, p. 63 — 75 ; C. C. Petolescu, SCIV, 22, 1971, 2, p. 411 — 422 ; I. I. Russu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 63 — 79 ; C. L. Băluță, *Apulum*, 24, 1987, p. 171.

[16] IDR, I, 14, fig. 39 — 40.

[17] CIL, III, 933 ; 5331 (= ILS, 2734) ; 7696 (= Apulum, 6, 1967, p. 190, 196, fig. 5/1) : 7800.

[18] R. Magnen — É. Thevenot, *op. cit.*, p. 58 — 59, nr. 219, pl. 61 (la Aptaat) și p. 59, nr. 220, pl. 60 (la Plovdiv) pentru analogii.

[19] Fr. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, Paris, 1929, p. 21—22.

NECROPOLA MEDIEVALĂ DE LA PETENI (COM. ZĂBALA, JUD. COVASNA)

de SZÉKELY ZOLTÁN

Satul Peteni este situat pe malul stîng al Rîului Negru, afluent al Oltului, între satele Imeni și Tamașfalău. La capătul sud-estic al satului, în dreapta drumului ce duce la Tamașfalău, pe un loc mai ridicat și înconjurat de un pîrîu, se află o așezare aparținînd culturii Noua [1] peste care s-a suprapus necropola medievală (fig. 2). Aceasta din urmă acoperă o suprafață de cca 1400 m². În cursul cercetărilor efectuate în anii 1960 și 1978—1980, s-au descoperit 283 de morminte de înhumație; o parte a lor a fost deranjată cu prilejul sădirii unor pomi fructiferi (fig. 1) [2].

DESCRIEREA MORMINTELOR DEZVELITE ÎN CAMPANIA ANULUI 1960

M I Bărbat adult la — 0,70 m, cu capul înclinat spre stînga. Lungimea — 1,64 m, orientarea V—E. Fără inventar.

M II Bărbat la — 0,70 m, cu capul înclinat spre stînga. Lungimea — 1,57 m, orientarea V—E. În dreapta craniului se aflau un maxilar de cal și un omoplat de vită.

M III Bărbat la — 0,70 m, orientat V—E, cu lungimea de 1,67 m, fără inventar.

M IV Copil la — 0,70 m, cu scheletul puternic descompus, orientat V—E, cu lungimea păstrată de 0,40 m, fără inventar.

M V Copil la — 0,70 m, orientat V—E, cu lungimea 0,40 m. În dreptul urechii stîngi un inel de tîmplă din bronz, cu capătul îndoit în formă de S (fig. 11/1).

M VI Copil la — 0,70 m, orientat NV—SE, cu lungimea de 0,40 m. Fără inventar.

M VII Copil orientat NV—SE la — 0,35 m, suprapunîndu-l pe M VI. Lungimea — 0,50 m, fără inventar.

M VIII Bărbat adult la — 0,70 m, orientat V—E. Capul lipsește; fără inventar.

DESCRIEREA MORMINTELOR DEZVELITE ÎN CAMPANIILE 1978—1980

M 1 Bărbat adult, la — 0,25 m, orientat V—E, scheletul cu lungimea de 1,70 m are brațul stîng adus pe bazin. Fără inventar.

M 2 Femeie la — 0,56 m, orientare SV—NE, cu lungimea resturilor păstrate de 1,70 m. Un dinte de cal găsit pe bazin.

M 3 Sugar foarte prost conservat la — 0,56 m, orientare V—E, lungimea resturilor păstrate este 0,40 m. Fără inventar.

M 4 Groapă în care au fost depuse 6 persoane (fig. 5/1—2):
a) copil cu capul la vest, craniul răsturnat pe creștet, la — 0,62 m, lung. 1,30 m, brațul drept adus pe piept, fără inventar;
b) copil la — 0,74 m, cu capul spre SV, brațul drept pe bazin, lung. păstrată de 1,18 m, fără inventar;

[1] Z. Székely, Zs. Székely, Materiale, 13, 1979, p. 71—72; Zs. Székely, Materiale, 14, 1980, p. 129—133; 15, 1981, p. 143.
[2] Z. Székely, Materiale, 14, 1980, p. 504—508.

S C I V A, tomul 41, nr. 1, București, ianuarie—martie 1990, p. 87—110

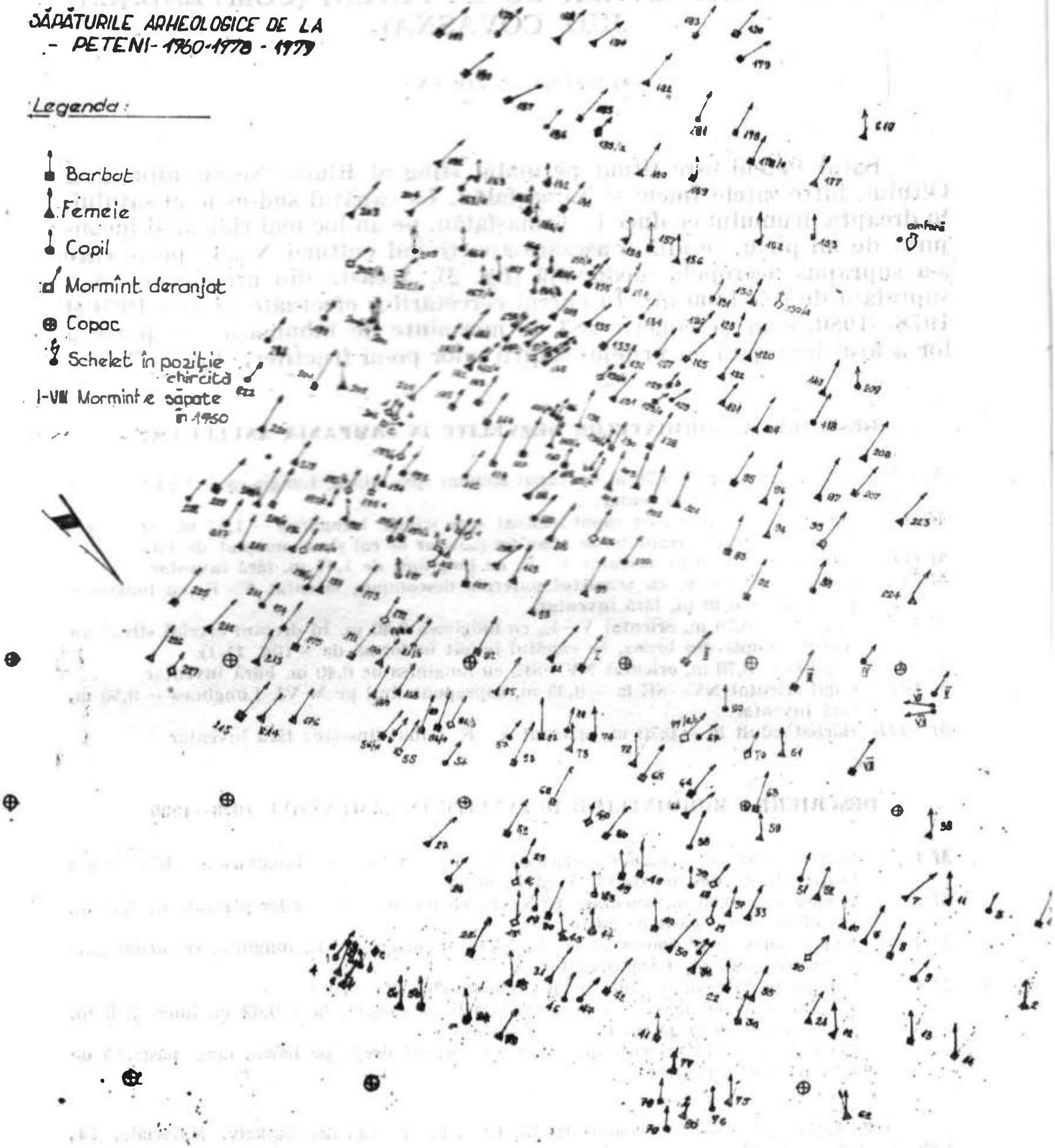

Fig. 1. Necropola medievală de la Peteni. Plan general

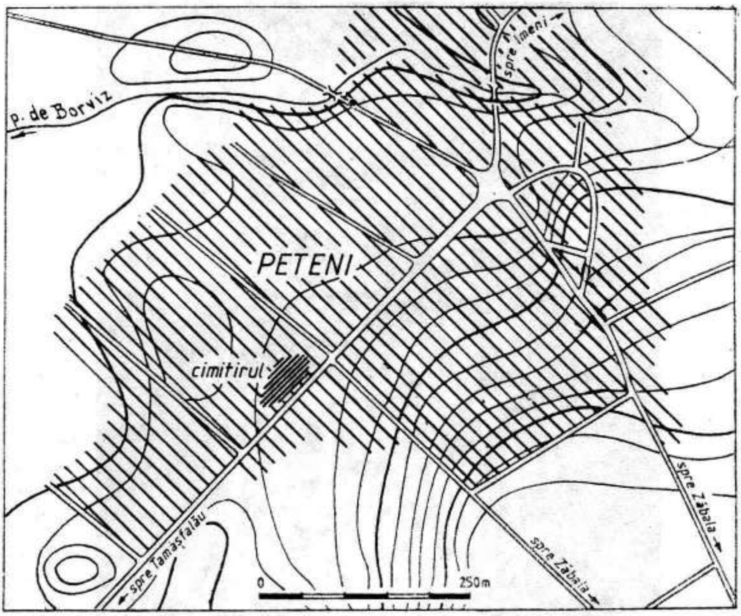

Fig. 2. Locul necropolei medievale de la Peteni în contextul zonei.

c) craniul unui copil la — 0,60 m, fără inventar;
d) copil în poziție chircită la — 0,55 m, cu capul spre V, fără inventar;
e) femeie la — 0,60 m, lung. 1,64 m, orientare V—E, cu picioarele încrucișate. Fără inventar;
f) femeie, orientare V—E, craniul înclinat pe stînga, brațul drept adus pe bazin, genunchii căzuți spre nord.

M 5 Mormînt dublu (fig. 3/1):
a) femeie la — 0,90 m, orientare SV—NE, lung. 1,56 m, fără inventar.
b) bărbat la — 0,90 m, lung. de 1,68 m, fără inventar.

M 6 Femeie la — 0,70 m, orientare V—E, lung. 1,50 m; inel din bronz cu capătul tăiat pe degetul mijlociu al mîinii drepte, la tîmpla stîngă inel din bronz cu capătul în formă de S (fig. 11/2—3).

M 7 Femeie la — 0,49 m, orientare V—E, cu capul înclinat spre N; lung. păstrată este 1,50 m, fără inventar.

M 8 Bărbat la — 0,45 m, lipsesc oasele brațelor și picioarelor, fără inventar.

M 9 Copil la — 0,50 m, lung. păstrată de 1,24 m, orientat V—E, craniul înclinat spre dreapta, fără inventar.

M 10 Femeie la — 0,59 m, cu capul la SV. Lung. păstrată 1,40 m, fără inventar.

M 11 Femeie la — 0,50 m, cu capul la SV și mîinile încrucișate pe bazin. Lung. păstrată 1,64 m, fără inventar.

M 12 Schelet de femeie la — 0,60 m, cu capul la SV. Lung. păstrată 1,53 m, fără inventar.

M 13 Bărbat la — 0,52 m, cu capul spre SV. Lung. păstrată 1,53 m, fără inventar.

M 14 Bărbat la — 0,52 m, cu capul la SV, înclinat pe creștet. Lung. păstrată 1,57 m, fără inventar.

M 15 Adult la — 0,43 m, cu capul la SV. Deranjat, fără inventar.

M 16 Copil la — 0,34 m, cu capul la SV. Deranjat, fără inventar.

M 17 Copil la — 0,18 m, cu capul la SV. Fără inventar.

M 18 Copil la — 0,34 m, orientat V—E, deranjat, fără inventar.

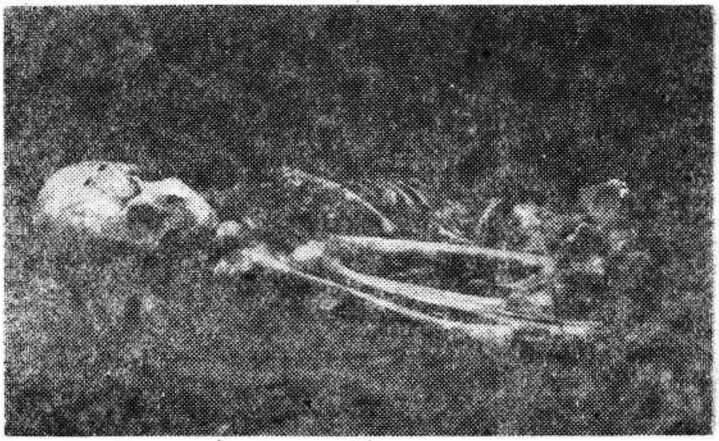
M 19 Copil la — 0,18 m, orientat V—E, deranjat, fără inventar.

M 20 Adult la — 0,40 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,30 m. Deranjat, fără inventar.

M 21 Femeie la — 0,50 m, orientare V—E, lung. 1,30 m. Lîngă tîmpla dreaptă un inel din bronz cu capătul în formă de *S*, iar pe caninul stîng denar de argint de la Bela III (1172 — 1196); CNH, 111 = Unger, 93 (fig. 11/4 — 5).

1

2

Fig. 3 1 mormîntul dublu nr. 5 : 2 mormîntul nr. 138.

M 22 Bărbat la — 0,33 m, orientat SV—NE, cu lungimea de 1,57 m. Lîngă radius stîng se afla un maxilar de cal.
M 23 Femeie la 0,87 m, orientare SV—NE, cu lung. păstrată de 1,40 m. Lipsesc vertebrele și oasele iliace. Lîngă tîmpla stîngă un inel din bronz cu capătul în formă de *S* (fig. 11/6).
M 24 Bărbat la — 0,85 m, cu capul la SV. lung. păstrată 1,64 m. Fără inventar.
M 25 Bărbat la — 0,84 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,64 m, fără inventar.
M 26 Femeie la — 0,84 m. orientare V—E. Lung. păstrată 1,61 m, fără inventar.
M 27 Femeie la 0,70 m, orientare V—E. Lung. păstrată 1,36 m, fără inventar.
M 28 Femeie la — 0,60 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,48 m : brațele aduse pe bazin, picioarele îndoite din genunchi. La creștetul capului un inel de tîmplă din sîrmă de bronz cu capătul în formă de *S* : un al doilea inel, cu capătul rupt, în stînga maxilarului (fig. 11/7—8).
M 29 Copil la — 0,30 m, orientat V—E, fără inventar.
M 30 Bărbat la — 0,54 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,60 m : fără inventar.
M 31 Femeie la — 0,61 m, orientare V—E, capul înclinat spre dreapta. Lung. păstrată — 1,40 m. Pe dreapta craniului un inel de tîmplă din bronz cu capătul rupt (fig. 11/9).
M 32 Femeie la — 0,57 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,43 m. În dreapta craniului un inel de bronz torsionat (fig. 11/10) și un fragment dintr-un denar de argint. La 0,50 m spre N de craniu, o cataramă de fier slab conservată.
M 33 Femeie la — 0,42 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,53 m, brațul drept îndoit din cot și adus pe bazin ; fără inventar.
M 34 Mormînt dublu : schelet de femeie la — 0,45 m, orientare V—E : la 0,50 m spre S de craniu un schelet de copil cu aceeași orientare. Fără inventar.
M 35 Femeie la — 0,57 m, orientare V—E, mîinile aduse pe bazin, lungimea păstrată — 1,50 m. Fără inventar.
M 36 Bărbat la — 0,50 m, orientat SV—NE, capul înclinat spre stînga. Lungimea păstrată — 1,50 m, fără inventar.
M 37 Femeie la — 0,70 m, orientare V—E, mîinile aduse pe bazin. Lungimea păstrată — 1,50 fără inventar.
M 38 Schelet probabil de femeie la — 0,30 m, păstrată doar partea inferioară, de la vertebra 4 dorsală în jos. Capul tăiat, depus între femure. Sub vertebre s-au găsit două fragmente din fundul unui vas modelat la roată (fig. 7/2).
M 39 Copil la — 0,35 m, cu capul la SV, lung. păstrată 0,41 m : fără inventar.
M 40 Bărbat la — 0,45 m, cu capul la SV, căzut pe piept. Lung. păstrată 1,59 m, fără inventar.
M 41 Bărbat la — 0,45 m, cu capul la SV, brațele îndoite din coate : lung. păstrată 1,61 m. Vîrf de săgeată romboidal din fier pe bazinul stîng, sub brațul stîng un vîrf de săgeată din os (fig. 4/4 : 11/11—12).
M 42 Bărbat la — 0,52 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,57 m. Sub craniu s-au găsit bucăți de cărbune. La cele două tîmple cîte un inel de bronz cu capătul în formă de S (fig. 11/13—14).
M 43 Copil la — 045 m, cu capul spre SV, lung. păstrată 0,82 m. Sub craniu s-a găsit un denar de argint de la Bela III (CNH I, 111 = Unger. 93 : fig. 11/15).
M 44 Copil la — 0,35 m, cu capul la SV : fără inventar.
M 45 Femeie la — 0,62 m, cu capul la SV : lung. păstrată 1,45 m. Sub craniu un inel de tîmplă cu capătul în formă de S (fig. 11/16).
M 46 Copil orientat V—E, cu brațele îndoite din coate și aduse pe bazin : fără inventar (fig. 4/3).
M 47 Copil la — 0,48 m, orientat V—E, lung. păstrată 0,60 m. Fără inventar (fig. 4/3).
M 48 Bărbat la — 0,43 m, cu capul la SV. înclinat spre stînga. Lung. păstrată 1,60 m, fără inventar.
M 49 Bărbat la — 0,43 m, cu capul la SV, căzut pe piept. Lung. păstrată 1,35 m, fără inventar.
M 50 Femeie la — 0,60 m, orientare V—E. Lung. păstrată 1,45 m. O pată verde pe tîmpla dreaptă.
M 51 Copil la — 0,32 m. orientat V—E, lung. păstrată 1,22 m : fără inventar.
M 52 Bărbat la — 1,00 m, orientat V—E. lung. păstrată 1,24 m ; pe canini și molari avea pete verzi (monedă ?).
M 53 Bărbat la — 0,65 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,56 m : fără inventar.
M 54 Copil la — 0,72 m, orientat V—E. Lipsesc membrele inferioare, lung. păstrată 1,10 m ; fără inventar.
M 55 Bărbat la — 0,67 m, orientat V—E. mîinile aduse pe bazin, lung. păstrată 1,55 m ; fără inventar.

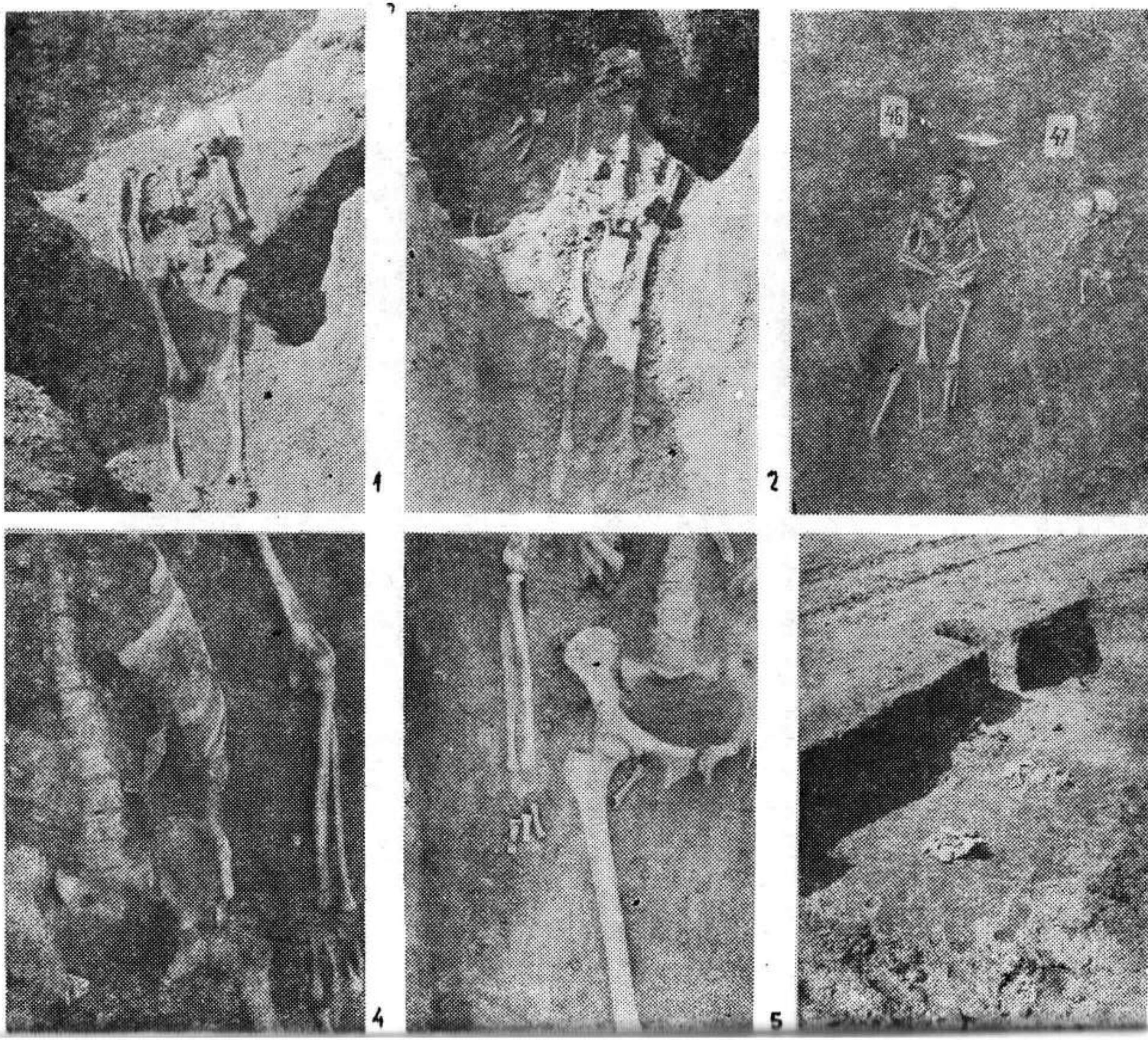

Fig. 4.1 mormintul nr. I; 2 mormintul nr. II; 3 mormintele nr. 46 și 47; 4 mormintul nr. 41 — detaliu; 5 mormintul nr. 220 — detaliu; 6 morminte reinhumate.

M 56 Mormînt dublu:

a) bărbat la −0,69 m, orientat V−E, braţul drept îndoit şi adus pe piept, braţul stîng pe bazin. Piciorul stîng îndoit din genunchi şi adus peste cel drept. Lung. 1,65 m. Lîngă mîna stîngă un cuţit de fier (fig. 6/1 şi 7/1);

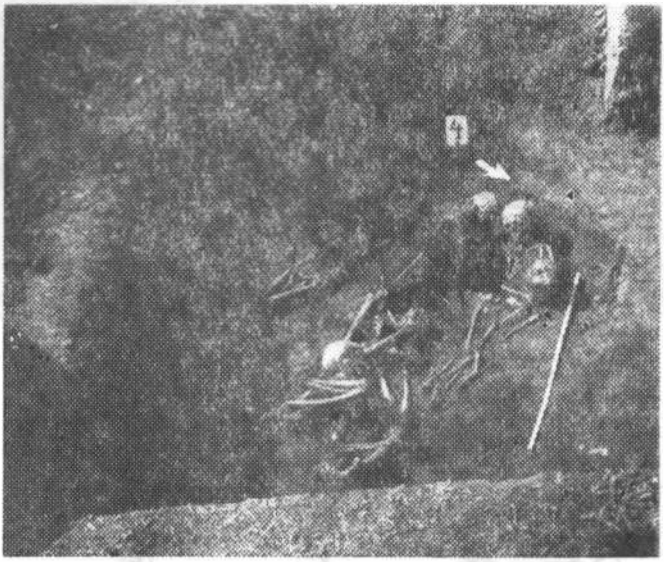
b) copil depus în partea stîngă a adultului, la aceeaşi adîncime şi cu aceeaşi orientare, braţul stîng adus pe piept, iar braţul drept îndoit, cu mîna adusă sub maxilar. Lung. păstrată 1,10 m; fără inventar.

M 57 Copil la −0,48 m, stare precară de conservare, orientat V−E, fără inventar.

M 58 Copil la −0,75 m, orientat V−E; lung. păstrată 0,48 m, fără inventar.

M 59 Femeie la −0,61 m, orientare SV−NE, lung. păstrată 1,57 m; fără inventar.

M 60 Copil deranjat, fără inventar.

1

2

Fig. 5. 1−2 mormîntul colectiv nr. 4.

M 61 Femeie la —0,50 m, orientare SV—NE; lung. păstrată 1,30 m. Foarte „presată", pare a fi suferit presiunea unui plan rigid (scîndură?). Fără inventar.
M 62 Femeie la —0,80 m, orientare SV—NE. Lung. păstrată — 1,45 m; fără inventar.
M 63 Bărbat la —0,67 m, orientat V—E; lung. păstrată 1,50 m, fără inventar.
M 64 Bărbat la —0,80 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,55 m, fără inventar.
M 65 Bărbat la —0,82 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,54 m, fără inventar.
M 66 Femeie la —0,60 m, orientare V—E, cu mîna dreaptă adusă pe bazin. În partea dreaptă a craniului s-au găsit trei inele de tîmplă din bronz, cu capătul în formă de S (fig. 11/17—19), pe degetul mijlociu al mîinii stîngi era o pată verde.

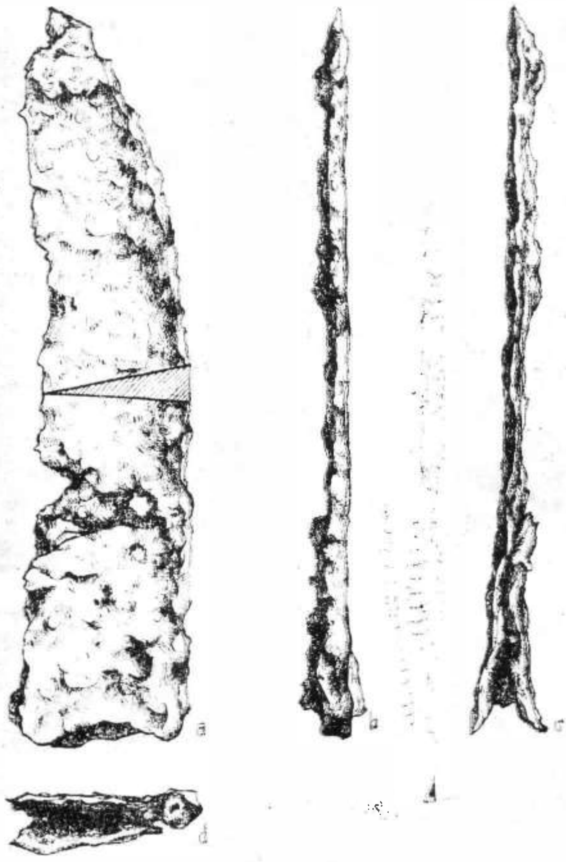
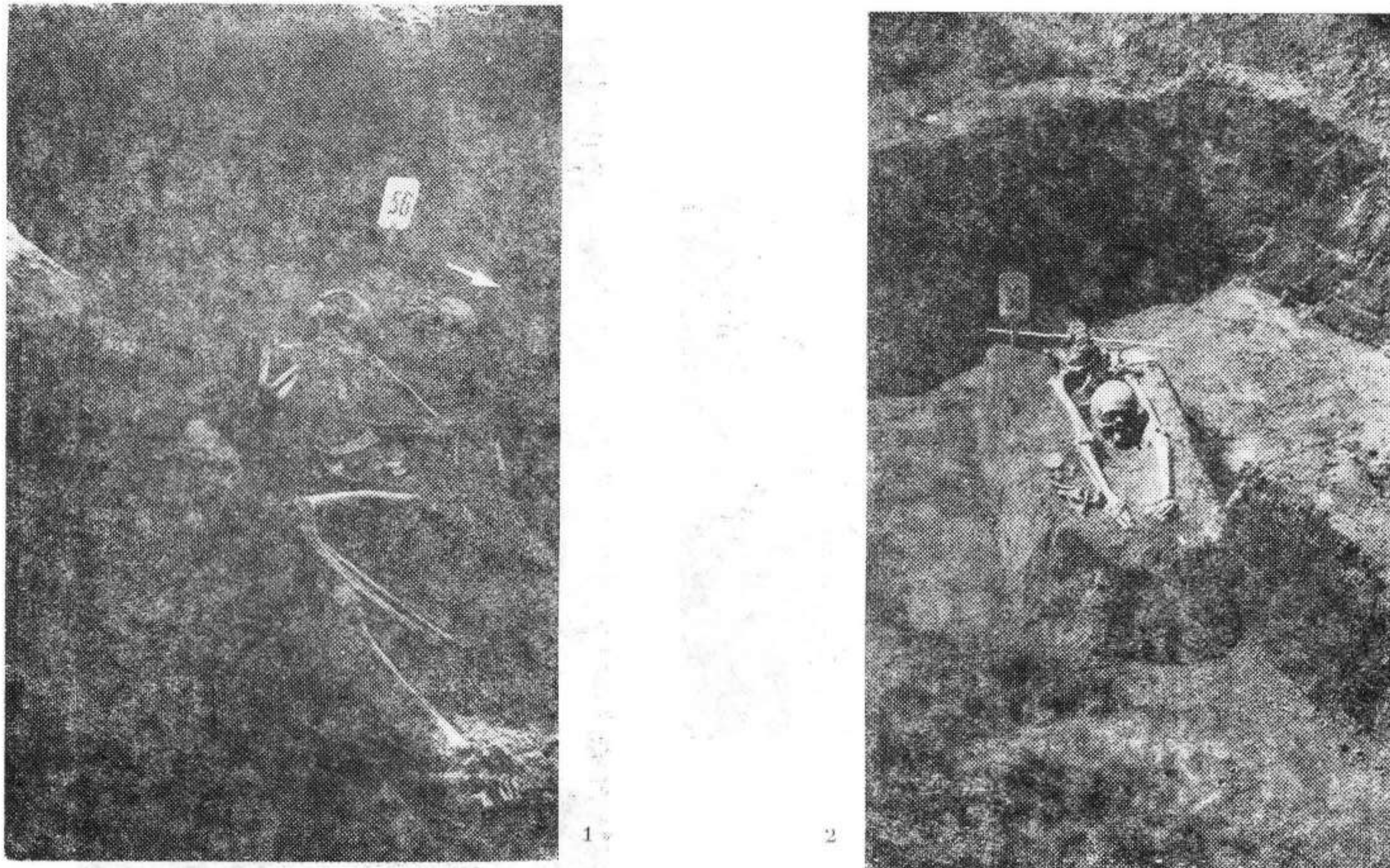

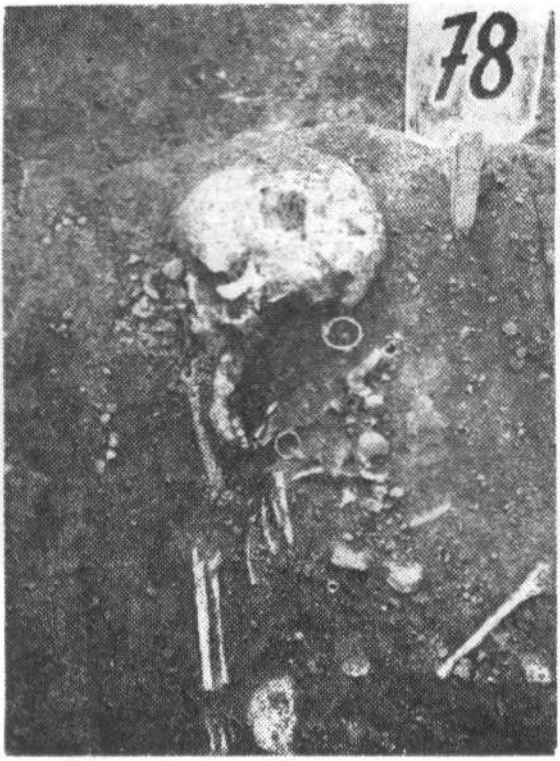
Fig. 6. Cuțit de fier din M 56.

M 67 Copil la —0,47 m, orientat V—E, cu lung. păstrată 0,84 m, fără inventar.
M 68 Bărbat la —0,77 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,55 m; fără inventar.
M 69 Bărbat la —0,67 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,55 m; fără inventar.
M 70 Copil, deranjat, fără inventar.
M 71 (a și b) — două morminte de adulți distruse cu prilejul sădirii unor pomi fructiferi.
M 72 Femeie la —0,78 m, orientare SV—NE, cu mîna dreaptă adusă pe bazin, lung. păstrată 1,54 m. Pe partea dreaptă a pieptului un denar de argint de la Geza II (1142—1162) — CNH, 144 = Unger, 74 (fig. 12/1).
M 73 Femeie la —0,65 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,44 m; fără inventar.
M 74 Bărbat la —0,56 m, orientare SV—NE, lung. păstrată 1,36 m; o pată verde pe unul din molarii superiori.

1 2

Fig. 7. 1 mormintul nr. 56a ; 2 mormintul nr. 38.

1

2

Fig. 8. 1 mormîntul nr. 78 — detaliu ; 2 mormîntul nr. 79 — detaliu.

M 75 Femeie la — 0,55 m, orientare SV—NE, brațul drept îndoit din cot și adus pe bazin. Lung. păstrată 1,40 m; fără inventar.
M 76 Copil la — 0,53 m, orientat SV—NE, lung. păstrată 1,14 m; fără inventar.
M 77 Copil la — 0,92 m, orientat SV—NE, lung. păstrată 0,72 m; fără inventar.
M 78 Copil la — 0,53 m, orientat SV—NE, cu mîna stîngă pe bazin; lung. păstrată 0,82m. În partea dreaptă a craniului s-au găsit două inele de tîmplă din bronz cu capătul în formă de *S* (fig. 8/1: 12/2—3).
M 79 Copil la — 0,59 m, orientat SV—NE, lung. păstrată 1,32 m. La fiecare tîmplă cîte un inel din bronz cu capătul în formă de *S*, iar pe piept două inele de același tip (fig. 8/2: 12/4—7).
M 80 Femeie în poziție chircită, fără inventar, aparține epocii bronzului (fig. 9).

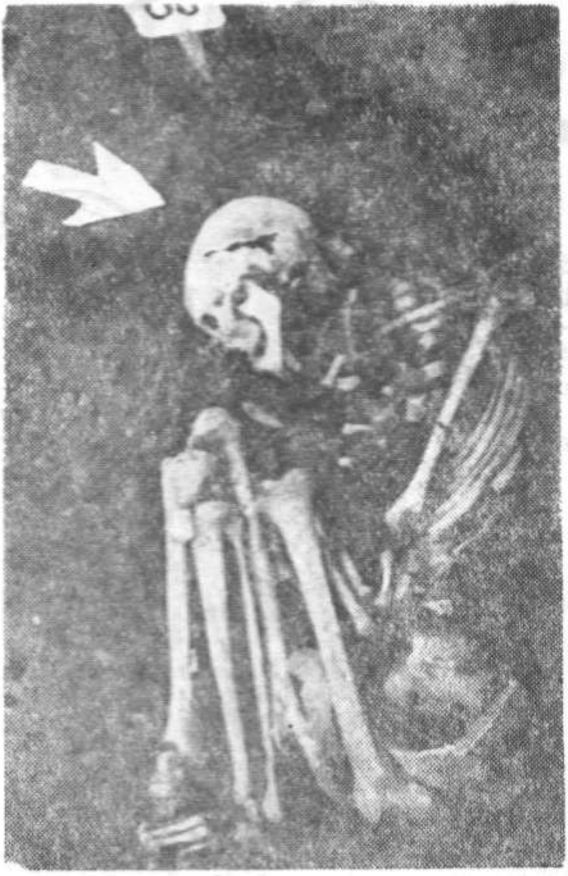

Fig. 9. Mormîntul nr. 80.

M 81 Mormînt dublu de copii, la — 0,40 m, cu capetele la V; fără inventar, deranjat.
M 82 Bărbat la — 0,30 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,65 m; fără inventar.
M 83 Femeie la — 0,55 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,43 m. Monedă de argint corodată, neidentificabilă, depusă în gură.
M 84 Femeie la — 0,37 m, orientare V—E, cu mîinile încrucișate pe bazin. Lung. păstrată 1,45 m; fă ă inventar.
M 85 Femeie la — 0,57 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,60 m; fără inventar.
M 86 Mormînt dublu, fără inventar:
a) bărbat la — 0,57 m, capul la V, lung. 1,60 m;
b) schelet deranjat.

M 87 Bărbat la —0,65 m, orientat SV—NE, cu brațele îndoite din coate și încrucișate pe bazin: lung. păstrată 1,68 m. O pată verde pe caninul stîng.
M 88 Copil la —0,45 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,01 m; fără inventar.
M 89 Bărbat la —0,57 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,68 m; pată verde pe maxilar.
M 90 Copil la —0,52 m, orientat SV—NE, cu ambele brațe îndoite din cot și aduse pe bazin; lung. păstrată 0,77 m, fără inventar.
M 91 Copil la —0,43 m, orientat V—E, lung. păstrată 0,98 m. Lîngă antebrațul drept s-au găsit două inele de tîmplă din bronz cu capătul în formă de *S* (fig. 12/8—9).

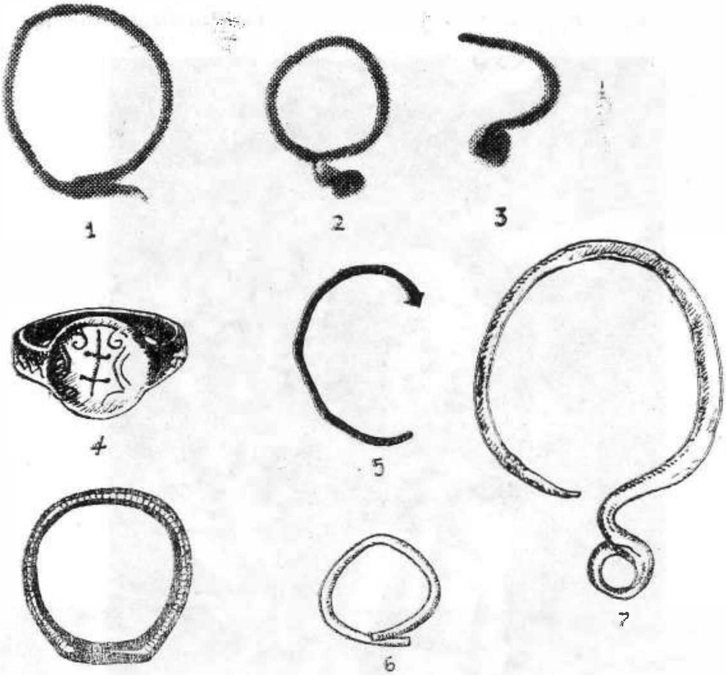

Fig. 10. 1—3 inele de tîmplă de la Sîngeorgiu de Mureș; 4 inel din M 193: 5 inel de tîmplă din cetatea dacică de la Zetea: 6 inel de tîmplă de la Poian; 7 inel de tîmplă de la Filiaș.

M 92 Bărbatl a —0,57 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,73 m: fără inventar.
M 93 Bărbat la —0,53 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,73 m; fără inventar.
M 94 Femeie la —0,53 m, orientare V—E, cu mîna stîngă adusă pe bazin: lung. păstrată 1,60 m, fără inventar.
M 95 Bărbat la —0,55 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,64 m: fără inventar.
M 96 Femeie la —0,59 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,59 m: fără inventar.
M 97 Femeie la —0,70 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,41 m: o pată verde pe caninul drept.
M 98 Femeie la —0,56 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,61 m; fără inventar.
M 99 Femeie la —0,39 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,66 m, brațul stîng îndoit din cot și adus pe bazin; fără inventar.
M 100 Copil la —0,26 m, orientat V—E, lung. păstrată 1.26 m; fără inventar.
M 101 Femeie la —0,40 m, orientare V—E, cu brațele îndoite din cot: lung. păstrată — 1,41 m, pete verzi pe dinți.
M 102 Bărbat la —0,38 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,70 m; fără inventar.
M 103 Femeie la —0,53 m, orientare V—E, cu oasele mișcate (mormînt jefuit?) și capul întors. Lung. păstrată 1,25 m: fără inventar.
M 104 Bărbat la —0,38 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,61 m; fără inventar.

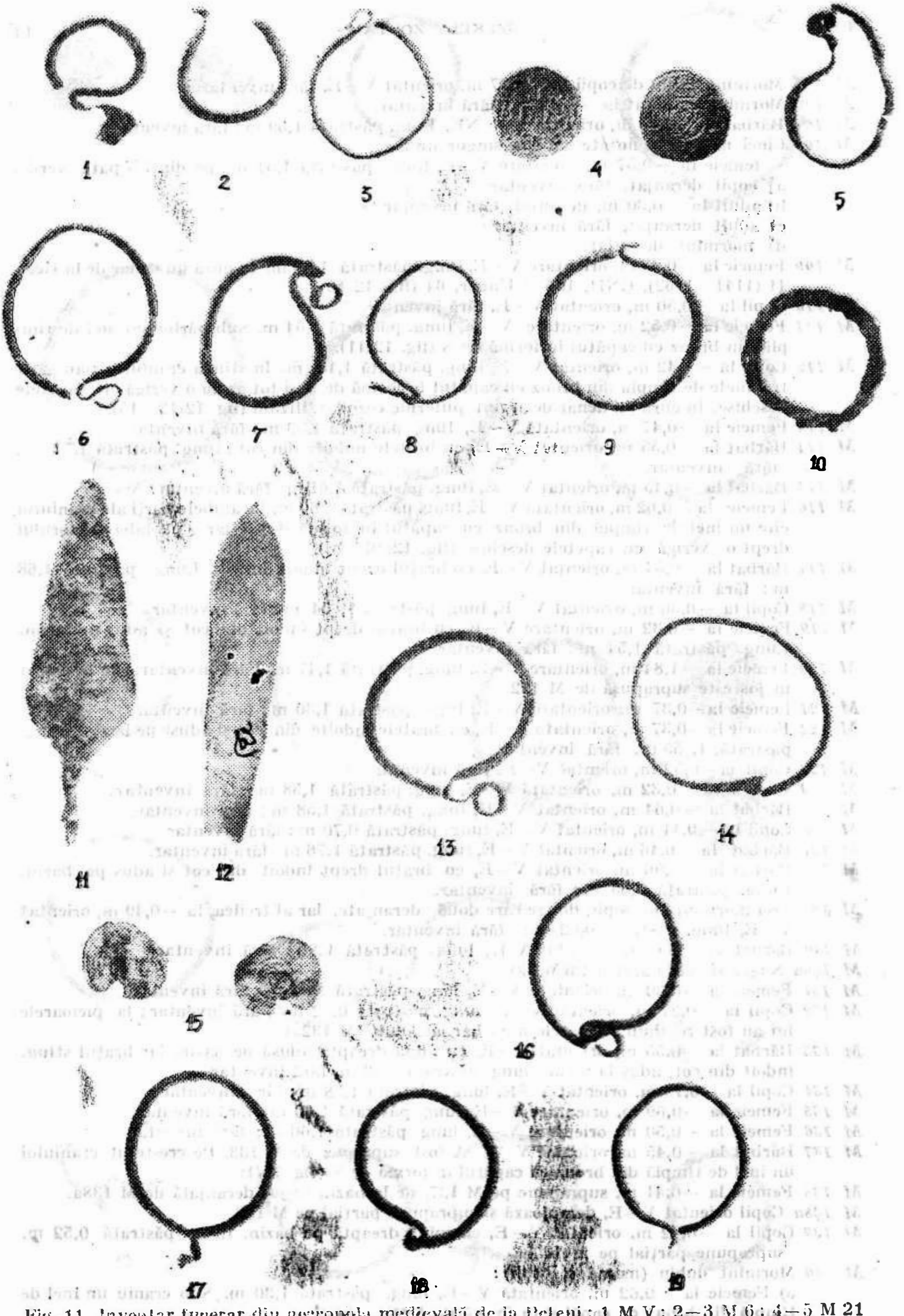

Fig. 11. Inventar funerar din necropola medievală de la Peteni: 1 M V; 2–3 M 6; 4–5 M 21; 6 M 23; 7–8 M 28; 9 M 31; 10 M 32; 11–12 M 41; 13–14 M 42; 15 M 43; 16 M 45; 17–19 M 66.

M 105 Mormînt dublu de copii la —0,37 m, orientat V—E, fără inventar.
M 106 Mormînt deranjat la —0,47 m; fără inventar.
M 107 Bărbat la —0,46 m, orientat SV—NE, lung. păstrată 1,59 m; fără inventar.
M 108 Cinci morminte notate sub un singur număr:
— femeie la —0,57 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,51 m; pe dinți o pată verde.
a) copil deranjat, fără inventar;
b) adult la —0,30 m, deranjat, fără inventar;
c) adult deranjat, fără inventar;
d) mormînt deranjat.
M 109 Femeie la —0,43 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,50 m. În gură un denar de la Geza II (1141—1162), CNH, 136 = Unger, 64 (fig. 12/10).
M 110 Copil la —0,50 m, orientat V—E, fără inventar.
M 111 Femeie la —0,52 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,64 m. Sub bărbie un inel de tîmplă din bronz cu capătul în formă de S (fig. 12/11).
M 112 Copil la —0,42 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,18 m. În stînga craniului s-au găsit trei inele de tîmplă din bronz cu capătul în formă de *S* și tot acolo o verigă cu capetele deschise. În gură un denar de argint puternic corodat, ilizibil (fig. 12/12—15)..
M 113 Femeie la —0,47 m, orientată V—E, lung. păstrată 1,33 m; fără inventar.
M 114 Bărbat la —0,55 m, orientat V—E, cu brațele îndoite din cot; lung. păstrată 1,71 m, fără inventar.
M 115 Bărbat la —0,45 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,61 m; fără inventar.
M 116 Femeie la —0,62 m, orientată V—E, lung. păstrată1, 69 m. Pe ambele părți ale craniului cite un inel de tîmplă din bronz cu capătul în formă de S iar pe laba piciorului drept o verigă cu capetele deschise (fig. 12/16—18).
M 117 Bărbat la —0,54 m, orientat V—E, cu brațul drept îndoit din cot. Lung. păstrată 1,68 m; fără inventar.
M 118 Copil la —0,50 m, orientat V—E, lung. păstrată 1, 54 m; fără inventar.
M 119 Femeie la —0,32 m, orientare V—E, cu brațul drept îndoit din cot și adus pe bazin. Lung. păstrată 1,54 m; fără inventar.
M 120 Femeie la —1,84 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,47 m. Fără inventar, de la bazin în jos este suprapusă de M 122.
M 121 Femeie la—0,37 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,30 m; fără inventar.
M 122 Femeie la—0,37 m, orientată V—E, cu brațele îndoite din cot și aduse pe bazin. Lung. păstrată, 1, 55 m, fără inventar.
M 123 Copil la—0,52 m, orientat V—E, fără inventar.
M 124 Femeie la —0,82 m, orientată V—E, lung. păstrată 1,58 m; fără inventar.
M 125 Bărbat la —0,64 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,58 m; fără inventar.
M 126 Copil la —0,41 m, orientat V—E, lung. păstrată 0,70 m; fără inventar.
M 127 Bărbat la —0,46 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,76 m; fără inventar.
M 128 Bărbat la —0,56 m, orientat V—E, cu brațul drept îndoit din cot și adus pe bazin. Lung. păstrată 1,65 m; fără inventar.
M 129 Trei morminte de copii, dintre care două deranjate, iar al treilea, la —0,49 m, orientat V—E, lung. păstrată 0,52 m; fără inventar.
M 130 Bărbat la—065 m, orientat V-E, lung. păstrată 1,80; fără inventar.
M 130a Sugar în vecinătatea lui M 130.
M 131 Femeie la —0,30 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,67 m; fără inventar.
M 132 Copil la —0,37 m, orientat V—E, lung. păstrată 0,82 m. Fără inventar; la picioarele lui au fost reînhumate oasele unui bărbat adult (M 132a).
M 133 Bărbat la —0,55 m, orientat V—E, cu mîna dreaptă adusă pe bazin, iar brațul stîng, îndoit din cot, adus la umăr; lung. păstrată 1,58 m, fără inventar.
M 134 Copil la —0,75 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,38 m; fără inventar.
M 135 Femeie la —0,69 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,60 m; fără inventar.
M 136 Femeie la —0,50 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,60 m; fără inventar.
M 137 Bărbat la —0,45 m, orientat V—E. A fost suprapus de M 138. Pe creștetul craniului un inel de tîmplă din bronz cu capătul în formă de *S* (fig. 13/1).
M 138 Femeie la —0,41 m, suprapune pe M 137, de la bazin în jos deranjată de M 138a.
M 138a Copil orientat V—E, deranjează și suprapune parțial pe M 138.
M 139 Copil la —0,42 m, orientat V—E, cu mîna dreaptă pe bazin. Lung. păstrată 0,52 m, suprapune parțial pe M 140.
M 140 Mormînt dublu (mamă și copil):
a) Femeie la —0,62 m, orientată V—E, lung. păstrată 1,30 m. Sub craniu un inel de tîmplă din bronz cu capătul în formă de *S* (fig. 13/2);
b) schelet de sugar lîngă umărul stîng al mamei.

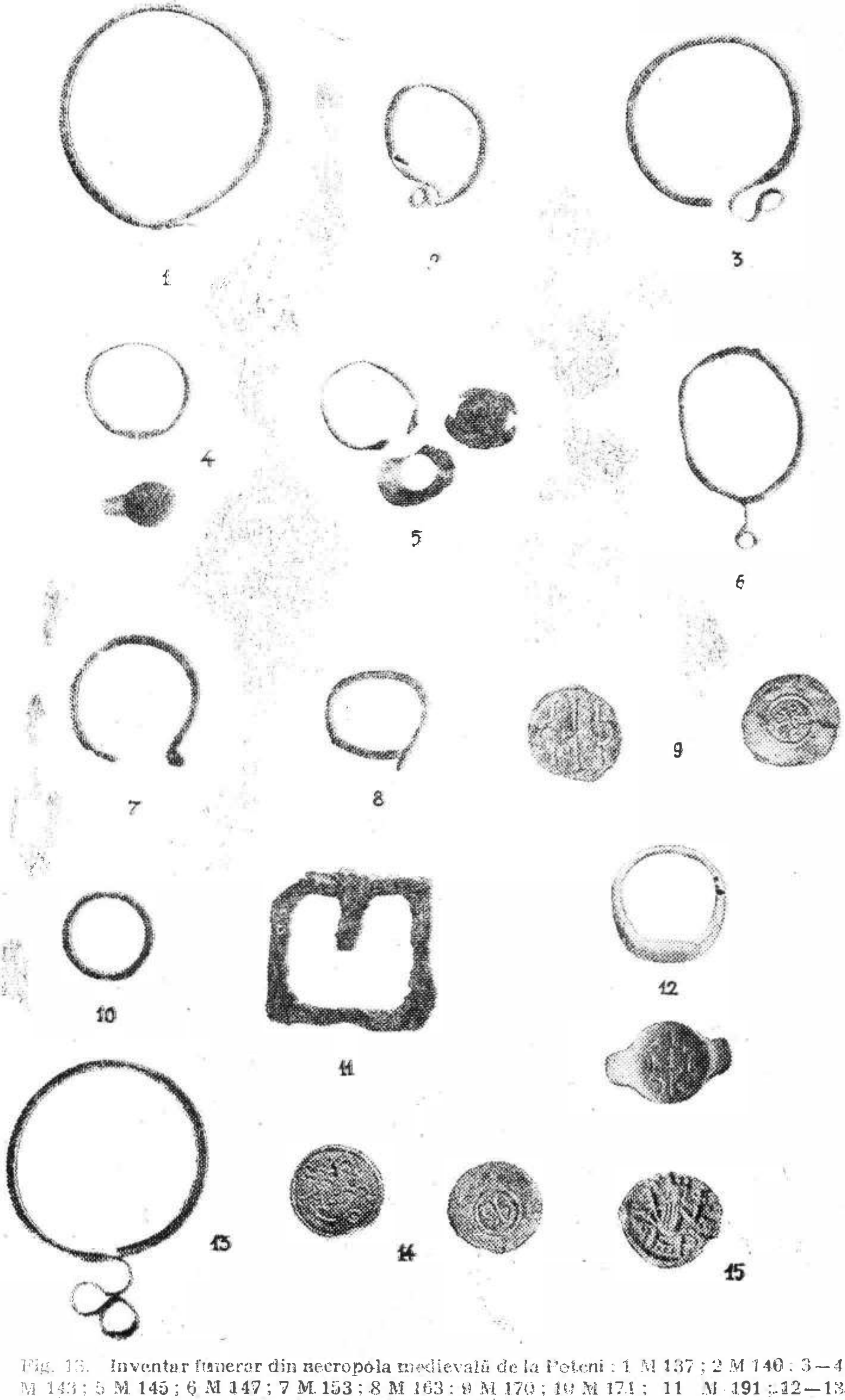

Fig. 13. Inventar funerar din necropola medievală de la Peteni : 1 M 137 ; 2 M 140 ; 3—4 M 143 ; 5 M 145 ; 6 M 147 ; 7 M 153 ; 8 M 163 ; 9 M 170 ; 10 M 171 ; 11 M 191 ; 12—13 M 193 ; 14 M 194 ; 15 M 195.

M 141 Femeie la —0,40 m, orientată V—E, lung. păstrată 1,60 m; fără inventar. În vecinătate, un schelet de sugar (M 141 a).

M 142 Mormînt dublu (mamă și copil):
a) femeie la —0,32 m, orientată V—E, lung. păstrată 0,89 m, fără inventar, pe bazin scheletul unui copil:
b) copil pe bazinul lui M 142 a.

M 143 Bărbat la —0,71 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,65 m; pe partea dreaptă a craniului un inel de tîmplă din bronz cu capătul în formă de *S*, iar pe degetul mijlociu al mîinii drepte un inel cu chaton (fig. 13/3—4).

M 144 Bărbat la —0,65 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,80 m: fără inventar.

M 145 Bărbat la —0,60 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,34 m. Pe degetul mijlociu al mîinii drepte un inel de bronz cu chaton (fig. 13/5).

M 146 Mormînt dublu (?) de copii:
a) copil la —0,60 m, orientat V—E, cu lungimea păstrată de 1,08 m; fără inventar;
b) sugar sub M 146 a.

M 147 Mormînt dublu (mamă și copil):
a) Femeie orientată V—E, cu brațul drept adus pe bazin. Pe partea dreaptă a craniului un inel de tîmplă din bronz cu capătul în formă de *S* (fig. 13/6);
b) sugar lîngă umărul lui M 147 a.

M 148 Bărbat la —0,56 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,65 m: fără inventar.

M 149 Femeie la —0,56 m, orientată V—E, lung. 1,39 m; fără inventar.

M 150 Femeie la —0,69 m, orientare V—E, lung. 1,46 m, fără inventar; lîngă schelet au fost reinhumate oasele dintr-un mormînt anterior deranjat (M 150a).

M 151 Copil la —0,69 m, orientat V—E, fără inventar.

M 152 Femeie la —0,70 m, orientată SV—NE, lung. păstrată 1,28 m: fără inventar.

M 153 Copil la —0,60 m, orientat SV—NE, cu mîna dreaptă adusă pe bazin. Lung. păstrată 0,70 m; fără inventar.

M 154 Copil la —0,72 m, orientat V—E, lung. păstrată 0,84 m: fără inventar.

M 155 Mormînt dublu (?: bărbat și sugar):
a) bărbat la —0,72 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,30 m; fără inventar.
b) Sugar la —0,33 m, deasupra lui M 155 a.

M 156 Femeie la —0,79 m, orientată SV—NE. lung. păstrată de 1,53 m: fără inventar.

M 157 Bărbat la —0,60 m, orientat SV—NE, lung. păstrată 1,72 m; fără inventar.

M 158 Femeie la —0,69 m, orientare SV—NE. lung. păstrată 1,53 m. Pe partea dreaptă a craniului o verigă de fier cu capetele deschise (fig. 13/7).

M 159 Bărbat la —0,61 m, orientat SV—NE, lung. păstrată 1,45 m; fără inventar.

M 160 Femeie la —0,80 m, orientată V—E, lung. păstrată 1,45 m; fără inventar.

M 161 Bărbat la —0,66 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,69 m; fără inventar.

M 162 Copil la —0,62 m, orientat SV—NE, lung. păstrată 1,03 m; fără inventar.

M 163 Femeie la —0,72 m, orientată SV—NE, cu brațul drept îndoit din cot și adus pe bazin: lung. păstrată 1,47 m. În partea dreaptă a craniului o verigă de bronz cu capetele deschise (fig. 13/8). La 0,20 m distanță de picior, craniul unui copil (M 163 a).

M 164 Copil la —0,68 m, orientat SV—NE, lung. păstrată 1,05 m; fără inventar.

M 165 Mormînt dublu (bărbat cu copil):
a) bărbat la —0,68 m, orientat SV—NE. lung. păstrată 1,65 m:
b) lîngă piciorul stîng al lui M 165 a. scheletul unui sugar.

M 166 Trei morminte de copii:
a) schelet la —0,70 m, orientat SV—NE, lungimea păstrată de 0,90 m: fără inventar.
b) craniul unui sugar la 0,40 m nord de umărul drept al lui M 166 a; fără inventar.
c) schelet de sugar la 0,70 m est de M 166 a; fără inventar.

M 167 Femeie la —0,70 m, orientare SV—NE. lung. păstrată 1,60 m: fără inventar. Lîngă piciorul drept se află craniul unui sugar (M 167 a).

M 168 Femeie la —0,60 m, orientată V—E, lung. păstrată 1,60 m: fără inventar.

M 169 Femeie la —0,54 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,42 m: fără inventar.

M 170 Femeie la —0,65 m, orientată V—E, lung. păstrată 1,44 m. În gură un denar de argint de la Geza II (1141—1162): CNH, 135 = Unger, 64 (fig. 13/9).

M 171 Bărbat la —0,70 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,53 m; pe degetul mijlociu al mîinii drepte un inel de bronz (fig. 13/10).

M 172 Schelet cu capul la V, a fost deranjat de groapa lui M 171, capul și brațele au rămas *in situ*, restul oaselor depus într-o grămadă.

M 173 Copil la —0,51 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,19 m; fără inventar.

M 174 Copil la —0,53 m, orientat V—E, lung. păstrată 0,96 m; fără inventar.

M 175 Bărbat la —0,55 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,62 m; fără inventar.
M 176 Femeie la —0,55 m, orientată V—E, lung. păstrată 1,45 m; fără inventar.
M 177 Femeie la —0,78 m, orientată V—E, lung. păstrată 1,46 m; fără inventar.
M 178 Copil la —0,43 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,03 m, lipsindu-i brațul stîng; fără inventar.
M 178a Bărbat la —0,70 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,57 m; fără inventar.
M 179 Bărbat la —0,66 m, orientat V—E, cu mîinile încrucișate pe bazin, lung. păstrată 1,65 m; fără inventar.
M 180 Bărbat la —0,81 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,80 m; fără inventar.
M 181 Copil la —0,47 m, orientat V—E, lung. păstrată 0,55 m; fără inventar.
M 182 Femeie la —0,78 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,44 m; fără inventar.
M 183 Copil la —0,76 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,21 m; fără inventar.
M 184 Femeie la —0,88 m, orientată V—E, lung. păstrată 1,36 m; fără inventar.
M 185 Mormînt dublu (bărbat și sugar):
a) Bărbat la —0,68 m, orientat V—E, cu brațele îndoite din cot și aduse pe bazin; lung. păstrată 1,64 m. Fără inventar;
b) Sugar, fără inventar, lîngă piciorul stîng al lui M 185 a.
M 186 Copil la —0,38 m, orientat V—E, lung. păstrată 0,78 m; fără inventar.
M 187 Bărbat la —0,98 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,61 m; fără inventar.
M 188 Femeie la —0,83 m, orientată V—E, cu brațele îndoite din coate și aduse pe bazin, lung. păstrată 1,52 m; fără inventar.
M 189 Copil la —0,77 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,10 m; fără inventar.
M 190 Bărbat la —0,85 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,40 m; fără inventar.
M 191 Bărbat la —0.80 m, orientat V—E, cu brațul drept îndoit din cot și adus pe bazin. Lung. păstrată 1,50 m. Sub craniu s-au găsit bucăți de cărbune, iar în partea dreaptă a bazinului o cataramă de fier (fig. 13/11).
M 192 Femeie la —0,96 m, orientată SV—NE, lung. 1,30 m; sub craniu s-au găsit mulți cărbuni, fără alt inventar.
M 193 Bărbat la —0,65 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,57 m. Pe ambele părți ale craniului cîte un inel de tîmplă din bronz cu capătul în formă de *S*, iar pe degetul mijlociu al mîinii drepte un inel decorat cu cruce dublă (fig. 10/4; 13/12—13). În vecinătatea lui, un schelet de copil, deranjat, fără inventar (M 193 a).
M 194 Femeie la —0,52 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,42 m. În mîna dreaptă un denar de argint de la Ștefan III (1162-1172); C—NH, 137 = Unger, 84 (fig. 13/14).
M 195 Mormînt dublu (sau triplu?) și schelet reinhumat:
a) femeie la —0,76 m, orientată SV—NE, lung. păstrată 1,60 m. Sub bărbie un denar de argint de la Bela III (1172—1196); CNH, 271 = Unger, 102 (fig. 13/15);
b) sugar la 0,10 m vest de craniul lui M 195a;
c) grămadă de oase provenind de la scheletul unui bărbat, la sud de craniul lui M 195a. Fără inventar, pare a fi o reinhumare recentă;
d) sugar la 0,60 m sud de bazinul lui M 195 a; fără inventar.
M 196 Femeie la —0,75 m, orientată V—E, lung. păstrat 1,60 m; fără inventar. La —0,50 m, în apropiere, alt schelet de femeie cu capul la V, deranjat (M 196 a);
M 197 Mormînt dubu (sau triplu?): bărbat și copil (copii):
a) copil la —0,75 m, orientat SV—NE, lung. păstrată 0,80 m; fără inventar;
b) sugar la 1,50 m sud de M 197 a; fără inventar;
c) bărbat la 0,80 m sud de craniul lui M 197 a; fără inventar.
M 198 Mormînt dublu (mamă și copil):
a) femeie la —0,50 m, cu capul la V, lung. păstrată 1,55 m; fără inventar.
b) copil la aceeași adîncime, cu capul la V, așezat la 0,20 m sud de M 198 a; lung. păstrată 0,70 m. Pe partea stîngă a craniului un inel de tîmplă din bronz cu capătul în formă de S (fig. 14/1).
M 199 Copil la —0,58 m, orientat V—E, lung. păstrată 0,55 m; fără inventar.
M 200 Mormînt dublu (mamă și copil) și un foetus:
a) femeie la —0,88 m, orientare SV—NE, lung. păstrată 1,41 m; între oasele bazinului scheletul unui copil (foetus). Pe ambele părți ale craniului cîte un inel de tîmplă cu capătul în formă de *S*, alte trei inele asemănătoare sub craniu, în gură și pe bazin (fig. 14/2—5);
b) sugar la sud de M 200 a; fără inventar.
M 201 Bărbat la —0,82 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,75 m; pată verde pe craniu.

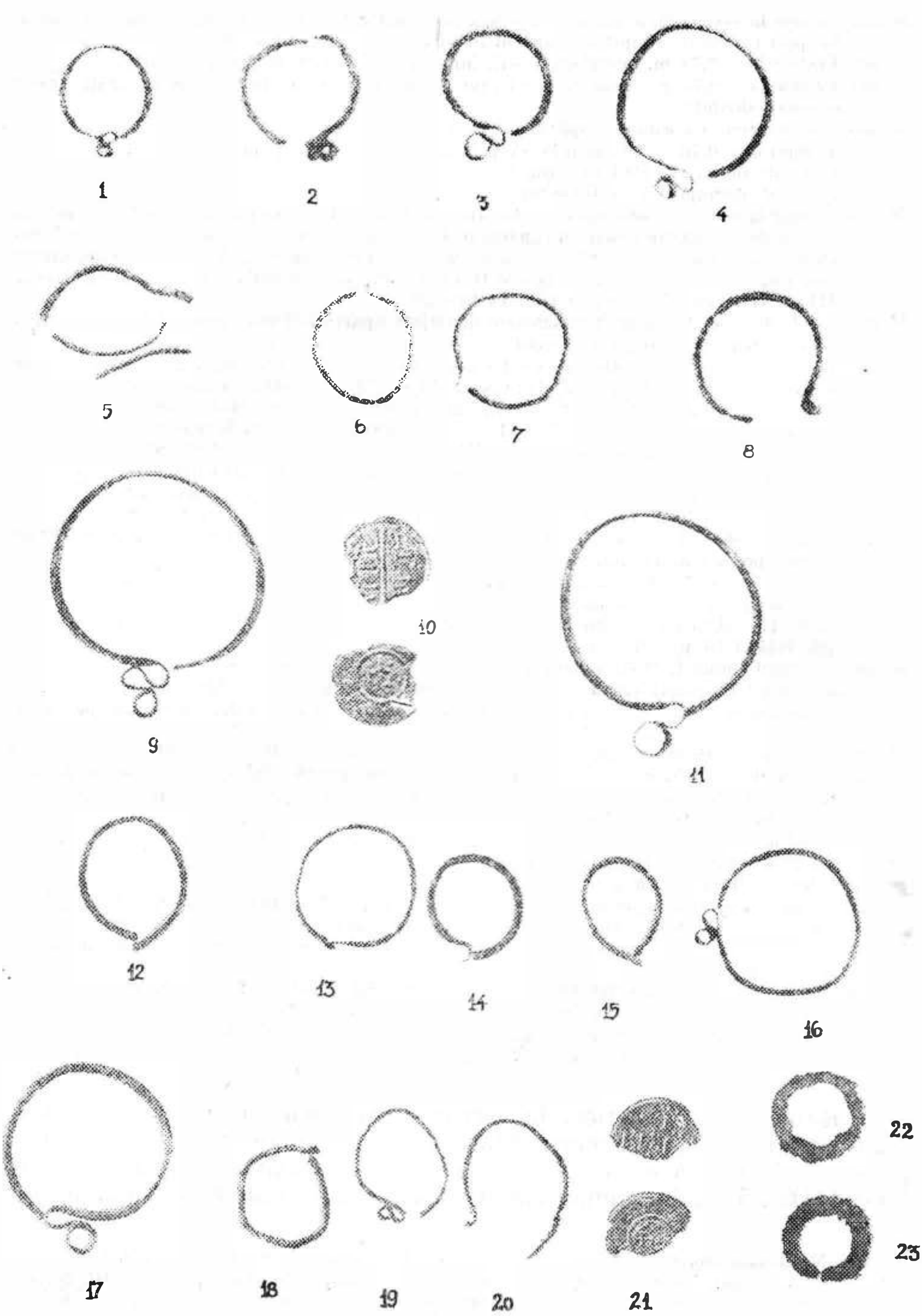

Fig. 14. Inventar funerar din necropola medievală de la Peteni : 1 M 198a ; 2—5 M 200 ; 6—9 M 202 ; 10—20 M 206 ; 21 M 207 ; 22—23 M 220.

M 202 Femeie la —0,60 m, orientare SV—NE, lung. păstrată 1,46 m. În partea stîngă a craniului patru inele de tîmplă cu capătul în formă de *S* (fig. 14/6—9).
M 203 Femeie la —0,74 m, orientată V—E, lung. păstrată 1,70 m ; fără inventar.
M 204 Femeie la —0,75 m, orientată V—E, lung. păstrată 1,63 m. În gură un denar de argint corodat, ilizibil ;
M 205 Trei schelete (mormînt triplu?) :
a) copil la —0,70 m, cu capul la SV şi lung. păstrată 1,07 m fără inventar;
b) adult deranjat; fără inventar;
c) adult deranjat; fără inventar.
M 206 Femeie la —0,90 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,45 m. În partea dreaptă a craniului 6 inele de tîmplă din bronz cu capătul în formă de *S*, dintre care unul cu diametrul mai mare şi alte 5 mici ; în partea stîngă a craniului, 4 inele de tîmplă de acelaşi tip, dintre care unul cu diametrul mai mare şi trei mici. În gură un denar de argint de la Ştefan III; CNH, 119 = Unger, 81 (fig. 14/10—20).
M 206 b, M 206 c şi *M 206 d.* Trei schelete deranjate aparţinînd unei femei şi la doi copii, în vecinătatea lui M 206; fără inventar.
M 207 Bărbat la —0,40 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,50 m. Lîngă maxilarul inferior un denar de argint de la Bela III ; CNH, 111 = Unger, 93 (fig. 14/21).
M 208 Femeie la —0,55 m, orientată V—E, lung. păstrată 1,20 m ; fără inventar.
M 209 Copil la —0,40 m, orientat SV—NE, lung. păstrată 1 m ; fără inventar.
M 210 Femeie la —0,58 m, orientare SV—NE, lung. păstrată 1,50 m : fără inventar.
M 211 Copil la —0,45 m, orientat V—E, lungimea păstrată 0,51 m ; fără inventar.
M 212 Femeie la —0,72 m, orientată V—E, lung. păstrată 1,60 m ; fără inventar.
M 213 Femeie la —0,75 m, orientată V—E, lung. păstrată 1,08 m : fără inventar.
M 214 Femeie la —0,83 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,42 m. Fragment dintr-un denar de argint pe bazin, ilizibil.
M 215 Bărbat la —0,75 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,55 m : fără inventar.
M 216 Femeie la —0,81 m, orientată V—E, lung. păstrată 1,48 m : fără inventar.
M 217 Copil la —0,45 m, orientat V—E, cu braţele îndoite din cot şi aduse pe bazin, lung. păstrată 1,10 m. Fără inventar.
M 218 Mormînt dublu (bărbat şi femeie) :
a) bărbat la —0,61 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,62 m ; fără inventar ;
b) femeie la —0,54 m, cu aceeaşi orientare şi cu un braţ îndoit din cot şi adus pe bazin. Lung. păstrată 1,32 m : fără inventar.
M 219 Copil la —0,45 m, orientat V—E, lung. păstrată 0,96 m ; fără inventar.
M 220 Femeie la —0,55 m, cu orientarea V—E, braţele îndoite din cot şi aduse pe bazin ; lung. păstrată 1,64 m. Cîte o verigă de fier pe degetele mijlocii de la ambele mîini (fig. 5/5 ; 14/22—23).
M 221 Copil la —0,68 m, orientat V—E, lung. păstrată 0,92 m : fără inventar.
M 222 Copil la —0,66 m, orientat V—E şi cu picioarele îndoite din genunchi. Lung. păstrată 0,70 m ; fără inventar.
M 223 Femeie la —0,60 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,18 m : fără inventar.
M 224 Femeie la —0,58 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,68 m : fără inventar.
M 225 Bărbat la —0,68 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,70 m. Pe incisivii inferiori un denar de argint ilizibil.
M 226 Femeie la —1,02 m, orientare V—E, lung. păstrată 1,45 m; fără inventar.
M 227 Copil la —0,68 m, lipsit de craniu şi de omoplaţi. Fără inventar.
M 228 Copil la —0,96 m, orientat V—E, lung. păstrată 0,96 m fără inventar.
M 229 Bărbat la —0,60 m, orientat V—E, lung. păstrată 1,67 m : fără inventar.

Ritul funerar practicat în necropola medievală de la Peteni a fost înhumaţia fără coşciug, morţii fiind aşezaţi pe spate cu capul la vest şi picioarele la est. Acest rit este generalizat în Bazinul Carpatic în sec. XI—XIII [3]. Deşi în număr mai redus, înmormîntările cu coşciug sînt

[3] M. Roska, DolgCluj, 4, 1913, p. 63 ; 5, 1914, p. 25 ; R. Heitel, RRHA, 9, 1972, 2, p. 139—149 ; Z. Székely, Korunk, 1973, p. 218—228 ; K. Horedt, SCIV, 3, 1952, p. 318 şi 320 ; idem, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Bucureşti, 1958, p. 140 şi 179 ; idem, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958, p. 49—66 şi fig. 12—18 ; M. Blăjan, E. Dörner, Ziridava, 10, 1981, p. 123—137.

şi ele documentate pentru această perioadă [4], în necropola de la Zăbala, datată în sec. XII, descoperindu-se doar şapte morminte cu resturi de coşciug [5].

Înmormîntări cu scheletul în poziţie chircită sînt cunoscute şi din alte necropole din sec. X—XI, legîndu-se de anumite superstiţii, la fel cu depunerea de cărbuni în groapa mormîntului [6].

Cît priveşte orientarea mormintelor, abaterile de la direcţia vest-est pot fi puse în legătură cu anotimpul în care s-a produs înhumarea. Abaterile de la poziţia întinsă a braţelor, paralelă cu corpul, au fost consemnate şi pentru alte necropole [7].

Dispunerea mormintelor în cuprinsul necropolei s-a produs într-o oarecare ordine. În general, mormintele de femei se află lîngă cîte un mormînt masculin, iar copiii au fost înmormîntaţi lîngă părinţi, de obicei lîngă femei.

Datarea necropolei este asigurată de monede şi de piesele de podoabă din inventarul funerar. Numeric domină inelele de tîmplă cu capătul răsucit în formă de *S*. Din cele 45 de piese descoperite în necropolă, doar trei au capătul decorat cu nervuri, celelalte fiind lipsite de decor. În Transilvania, inelele de tîmplă cu capătul în formă de *S* decorat cu nervuri, apar la începutul sec. XII [8]. Cît priveşte apariţia, răspîndirea şi evoluţia acestui tip de podoabă, cercetătorii sînt de acord că el s-a format în Bazinul carpatic la începutul feudalismului timpuriu şi că a dispărut în sec. XIV. Din acest motiv, piesele constituie un bun mijloc de datare [9], dar folosirea lor pe o arie foarte largă le face să fie lipsite de semnificaţie etnică [10].

Printre numeroasele descoperiri de acest fel din Transilvania, amintim inele de tîmplă de la Sîngiorgiul de Mureş (fig. 10/1—3) şi pe cele de la Sîncrai de Mureş [11]. Prototipul inelului de tîmplă cu capătul în formă de *S* îl vedem în inelul de tîmplă descoperit în aşezarea din sec. VII—VIII e.n. de la Filiaş, jud. Harghita (fig. 10/7).

Verigile de formă circulară sau piriformă au fost folosite ca inele de tîmplă încă de la începutul feudalismului timpuriu şi mai apar chiar în aşezarea din sec. VII—VIII de la Poian, jud. Covasna (fig. 10/6) [12]. Veriga torsionată la fost considerată ca folosind drept inel de deget [13], dar în necropola de la Peteni a apărut un singur exemplar, lîngă craniul lui

[4] E. Zalotay, *Gellértegyházi árpádkori temetök*, Budapesta, 1957, p. 52—54.

[5] Z. Székely, *op. cit.* Pentru coşciuge de lemn în cimitire din sec. XI—XII vezi E. Comşa, în *Dinogetia*, I, Bucureşti, 1967, p. 373. Pentru poziţia diferită a mîinilor, *ibidem*, p. 371.

Pentru poziţia chircită încă din sec. IX—X, vezi K. Melamed, *La Dobroudža*, Sofia, 1987, p. 89, fig. 4. În acest caz este vorba de cimitirul creştin de la Durankulak, lîngă oraşul Cavarna. Tot acolo vezi şi p. 88, fig. 3 — pentru poziţia braţelor.

Pentru cercei cu unul din capete în forma literei *S*, găsiţi în morminte databile încă din sec. IX, vezi Živka Văžarova, *Slaveani i prabălgari po danni na necropoli ot VI—XI v.*, Sofia, 1976, p. 124.

[6] S. Tettamanti, ArchÉrt, 2, 1971, p. 216.

[7] Gy. Török, FolArch, 8, 1956, p. 130.

[8] M. Roska, *op. cit.*, 5, 1914, p. 52; vezi mai nou R. Popa, RMM-MIA, 47, 1978, 1, p. 25—26 şi fig. 13.

[9] B. Szöke, RégTan, 1, 1962, p. 86—88, nr. 48.

[10] K. Bakay, Studia Comitatensia, 6, 1978, p. 174; R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc, Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1988, p. 64.

[11] K. Horedt, *Untersuchungen*, p. 145—146.

[12] B. Szöke, *op. cit.*, loc. cit.; K. Bakay, *op. cit.*

[13] B. Szöke, *op. cit.*, p. 97.

M 32, ceea ce dovedește că a servit drept inel de tîmplă. Această verigă are capetele petrecute, iar după unii cercetători tipul respectiv se datează doar în sec. XI [14]. În sud-estul Transilvaniei, tipul a fost folosit doar sporadic, după cum o dovedesc descoperirile din necropolele de la Peteni și Zăbala.

Inelele de tîmplă au fost folosite încă din epocă dacică, după cum o dovedește exemplarul descoperit la Zetea, jud. Harghita, confecționat din sîrmă de bronz, cu capetele deschise, unul dintre capete terminîndu-se cu buton conic (fig. 10/5).

Inelele de deget descoperite în necropola de la Peteni reprezintă tipuri timpurii, datate în Transilvania începînd din sec. XI sau chiar de la sfîrșitul secolului precedent [15]. Inelul cu montură pare a fi produs al atelierelor bizantine, fiind datat tot în sec. XI [16]. Pe de altă parte însă, elementul de decor de pe sigiliul inelului de argint descoperit în M 136, compus dintr-o cruce dublă în scut (fig. 10/4), este folosit pentru prima oară abia pe monedele lui Bela III (1172—1196) [17] și credem că acest simbol al puterii regale a fost copiat de pe denar pe respectivul inel [18].

Verigile lucrate din bronz și din fier reprezintă tipurile cele mai simple, fiind răspîndire în Europa central-răsăriteană în sec. XI—XII [19]. Cerceii lipsesc din inventarul funerar. Cataramele de formă dreptunghiulară sînt cunoscute din necropolele din sec. XI—XII din Iugoslavia [20]. Cuțitele de fier sînt și ele răspîndite în inventarul necropolelor feudale timpurii [21]. Pentru cuțitul din M 56 nu am găsit analogii semnificative.

Armele, prezente în inventarul necropolelor din sec. X—XI, lipsesc de obicei din mormintele mai tîrzii. Vîrfurile de săgeți descoperite la Peteni se încadrează tipologic într-o perioadă mai largă [22].

Monede s-au descoperit atît în mormintele de bărbați, cît și în cele de femei sau copii. Cele mai multe (12) au apărut în morminte de femei, opt monede s-au descoperit în morminte de bărbați și doar două în morminte de copii. Ele au fost depuse în gura sau în mîna dreaptă a celui îngropat, avînd semnificația de „obol funerar" și putînd servi pentru datări [23].

Aspectul general al necropolei apare ca fiind unitar, fără indicii de diferențiere socială. Inventarul funerar este destul de modest, ca și în celelalte necropole asemănătoare. Pe temeiul monedelor, se poate afirma că necropola a început să fie populată din partea ei estică și din aceea centrală, extinzîndu-se de aici spre vest. Cele mai vechi elemente certt de datare sînt de la sfîrșitul primei jumătăți a sec. XII, iar cele mai recente de la sfîrșitul aceluiași secol. Avînd în vedere și monedele ce n-au putue

[14] *Ibidem.*

[15] M. Roska, *op. cit.*, p. 8, fig. 3/4 și 4a ; B. Szöke, *op. cit.*, p. 99.

[16] J. Hampel, *Ujabb tanulmányok*, Budapesta, 1907, pl. 43 ; B. Szöke, *op. cit.*, p. 99.

[17] E. Unger, *Magyar éremhatározo*, Budapesta, 1960, nr. 101 (279).

[18] Z. Székely, MN, 5, 1981, p. 138.

[19] B. Szöke, *op. cit.*, p. 98.

[20] A. Nagy, *Frühmittelalterliches Gräberfeld auf dem Gelände der Ziegelei „Polet" bei Verbar*, Novi Sad, 1971, pl. XLI/7.

[21] B. Szöke, *op. cit.*, p. 99.

[22] I. Fodor, FolArch, 26, 1975, p. 100, fig. 8/1—2.

[23] D.V. Rosetti, Stud Com Pitești, 1971, p. 187—193 ; B. Szöke, *op. cit.*, p. 55—59 ; K. Bakay, *op. cit.*, p. 180.

fi identificate, este posibil ca necropola să-şi aibă începuturile ceva mai devreme şi să fi durat pînă la începutul sec. XIII. Suprapunerile de morminte sugerează oricum o perioadă mai îndelungată de folosire a necropolei.

Oricum, lipsa din inventarul funerar a unor piese caracteristice ca brăţările, colanele şi cerceii dovedeşte că necropola este ulterioară sec. XI. Pe teritoriul necropolei nu s-au făsit vestigii ale unui monument de cult, după cum nici aşezarea corespunzătoare necropolei nu a putut fi identificată.

DAS MITTELALTERLICHE GRÄBERFELD VON PETENI (GEM. ZĂBALA, KREIS COVASNA)

ZUSAMMENFASSUNG

Das südöstlich von Peteni liegende Gräberfeld wurde 1960 und 1978—1980 archäologisch untersucht. Dabei wurden 283 Gräber freigelegt. Der Bestattungsritus war Skelettbestattung. Die Skelette lagen gestreckt auf den Rücken, nur eine Frau und ein Kind wurden in Hockertellung gefunden. Im allgemeinen waren die Gräber W—O gerichtet, doch fanden sich auch Gräber vor, die NW—SO orientiert waren. Die Beigaben sind gröstenteils Schmuck: Schläfenringe mit S—förmigen Ende, offene Ringe, Fingerringe, eiserne Gürtellschnallen, Münzen, zwei Pfeilspitzen (aus Eisen und Knoche) und Eisenmesser.

Die Benützungszeitspanne des Gräberfeldes wird von den Schmucksachen sowie von den Münzbeigaben (Geza II. 1142—1162/; Stephan III./1162—1172/; Bela III. /1172—1196/) vom Ende der ersten Hälfte des 12. Jhs. bis zum Ende dieses Jahrhunderts angegeben. Das Gräberfeld von Peteni hat ähnliche Merkmale wie einige andere aus dieser Zeit in Siebenbürgen bekannte Gräberfelder.

Die Bestattungen dauerten zwei bis drei Generationen einer Gemeinschaft, dessen spätere Bestattungen wahrscheinlich rund um die im 13. Jh. erbauten Kirche erfolgten.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 10. 1—3 Schläfenringe von Singeorgiu de Mureș: 4 Ring aus dem Grab Nr. 193; 5 Schläfenring aus der dakischen Festung von Zetea: 6 Schläfenring von Poian: 7 Schläfenring von Filiaș.

Abb. 11. Grabbeigaben aus der mittelalterlichen Nekropole von Peteni: 1 Grab V: 2—3 Grab 6: 4—5 Grab 21: 6 Grab 23: 7—8 Grab 28: 9 Grab 31; 10 Grab 32: 11—12 Grab 41; 13—14 Grab 42: 15 Grab 43: 16 Grab 45: 17—19 Grab 55.

Abb. 12. Grabbeigaben aus der mittelalterlichen Nekropole von Peteni: 1 Grab 72: 2—3 Grab 78: 4—7 Grab 79; 8—9 Grab 91: 10 Grab 109: 11 Grab 111: 12—15 Grab 112; 16—18 Grab 116.

Abb. 13. Grabbeigaben aus der mittelalterlichen Nekropole von Peteni: 1 Grab 137; 2 Grab 140: 3—4 Grab 143: 5 Grab 145: 6 Grab 147; 7 Grab 153: 8 Grab 163; 9 Grab 170; 10 Grab 171: 11 Grab 191: 12—13 Grab 193; 14 Grab 194: 15 Grab 195.

Abb. 14. Grabbeigaben aus der mittelalterlichen Nekropole von Peteni: 1 Grab 198a; 2—5 Grab 200; 6—9 Grab 202: 10—20 Grab 206: 21 Grab 207; 22—23 Grab 220.

PIEPTENI DIN A DOUA EPOCĂ A FIERULUI DESCOPERIŢI ÎN ESTUL TRANSILVANIEI

de CORNELIU BELDIMAN

O categorie de piese mai puţin frecventă între descoperirile făcute în aşezările şi necropolele geto-dacice o constituie pieptenii lucraţi dintr-o singură placă de os sau corn. După informaţiile pe care le-am avut la dispoziţie, cele 19 exemplare — inclusiv piesele de la Sînsimion şi Sighişoara, prezentate mai jos — cert databile în epoca Latène (sec. III î.e.n. — e.n.) provin din cinci aşezări (Poiana, jud. Galaţi — 8 ex: Sînsimion, jud. Harghita — 1 ex: Sighişoara, jud. Mureş „Wietenberg" — 3 ex. şi „Dealul Viilor" — 1 ex: Ocna Sibiului, jud. Sibiu — 1 ex; Vlădiceasca, jud. Călăraşi — 1 ex.) şi o necropolă: Zimnicea, jud. Teleorman — 4 ex[1].

Lucrarea de faţă îşi propune să introducă în circuitul ştiinţific doi piepteni recent descoperiţi, databili în a doua epocă a fierului.

1. SÎNSIMION, jud. Harghita. *Pieptene fragmentar* (fig. 1): descoperit în aşezarea geto-dacică din partea de nord-vest a localităţii (punctul „Cariera de nisip"), în stratul de cultură,

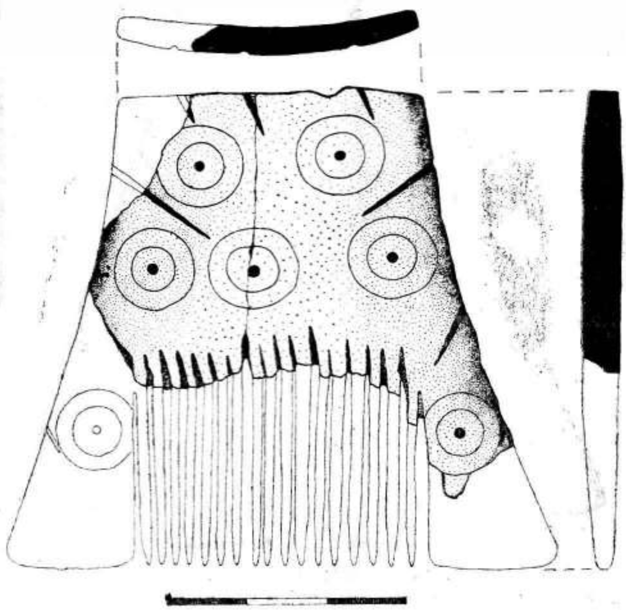

Fig. 1. Sînsimion, jud. Harghita, pieptene de corn (sec. I î.e.n. — I.e

[1] *Poiana* — R. şi Ec. Vulpe, Dacia, 3—4, 1927—1932 (1933), p. 343—344, fig. 126/6; R. Vulpe şi colab., SCIV, 2, 1951, 1, p. 205, 210, fig. 26/1—2; Idem, SCIV, 3, 1952, p. 198, 204, fig. 19/3; Alte patru exemplare, inedite, provin din săpăturile efectuate în anii 1950 şi 1951 — MIRSR, nr. inv. 16382, 16384, 16386—16387 (mulţumesc lui B. Filipescu pentru informaţiile furnizate); *Sighişoara* „Wietenberg" — K. Horedt, C. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighişoara — Schässburg*, Bonn, 1971, p. 44, fig. 64/35—36, 38; *Ocna Sibiului* — V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei* [2], Bucureşti, 1982, p. 298—299, fig. 365; *Vlădiceasca*, într-o groapă rituală, cercetări D. Şerbănescu; inedit — informaţie G. Trohani. *Zimnicea* — A.D. Alexandrescu, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 95, fig. 44/1—4; p. 121, fig. 73/6. Tratarea detaliată a problemei pieptenilor de epocă Latène în Dacia la C. Beldiman, *Piepteni de os din Dacia preromană* (ms.);

prin cercetările arheologice desfăşurate în anul 1988 [2]. Lucrat dintr-o placă de corn uşor curbată, de formă trapezoidală. Lipsesc colţul superior stîng, partea inferioară stîngă, dinţii (în număr de 17) şi capătul părţii inferioare drepte, rupte din vechime. Pe partea convexă este decorat cu şase cercuri duble cu punct (iniţial şapte), iar pe margini cu linii oblice, toate gravate.

Dimensiuni — înălţime 5,3 cm; lăţime maximă: 5,4 cm; grosime: 0,3—0,5 cm. Muzeul Miercurea Ciuc, nr. inv. 4326.

2. SIGHIŞOARA, jud. Mureş. *Pieptene fragmentar* (fig. 2); descoperit în stratul de cultură al aşezării geto-dacice din punctul „Dealul Viilor" (suprapusă de o necropolă din sec. IV e.n.) prin cercetările arheologice din anul 1988 [3]. Lucrat dintr-o placă de corn uşor curbată, de formă trapezoidală cu partea superioară semicirculară şi avînd un orificiu circular pentru suspendat. Dinţii (28) sînt rupţi parţial din vechime, ca şi un mic sector al marginii superioare. Pe partea convexă este decorat cu patru cercuri duble cu punct, gravate; un alt cerc se află în jurul orificiului.

Dimensiuni — înălţime: 7 cm; lăţimea părţii superioare: 4,5 cm; lăţimea părţii inferioare: 7,2 cm; grosime: 0,5 cm; diametru orificiu: 0,4 cm. Muzeul Sighişoara, neinventariat.

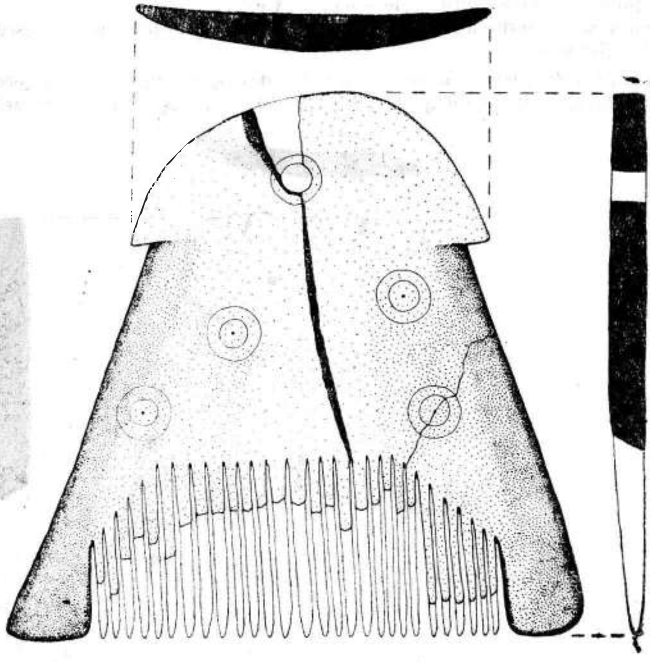

Fig. 2. Sighişoara „Dealul Viilor", jud. Mureş, pieptene de corn (sec. I î.e.n. — I e.n.)

Sub raport morfologic, piesele în discuţie sînt de două tipuri: 1) de formă trapezoidală 2) de formă trapezoidală cu partea superioară semicirculară. Exemplarul de la Sînsimion îşi găseşte analogii în descoperirile făcute la Poiana şi Wietenberg [4]; piesa provenind de la Sighişoara „Dealul Viilor" este apropiată de cea dintr-o altă aşezare geto-dacică aflată în zonă, pe „Wietenberg" (dar care are partea superioară triunghiulară, lipsindu-i perforaţia pentru suspendat) [5].

[2] P. Roman, C. Beldiman, *Cercetările arheologice de la Sînsimion, jud. Harghita (1988). Raport preliminar*, comunicare la A XXIII-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1988, Sibiu, martie 1989.

[3] R. Harhoiu, *Sighişoara—Dealul Viilor, jud. Mureş*, comunicare la A XXIII-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1988, Sibiu, martie 1989. Aduc mulţumiri dr. R. Harhoiu pentru cedarea piesei spre publicare.

[4] R. Vulpe şi colab., SCIV, 2, 1951, 1, p. 205, 210, fig. 26/1; K. Horedt, C. Seraphin, *op. cit.*, p. 44, fig. 64/36, 38.

[5] *Ibidem*, fig. 64/35.

Pieptenii de os și corn sînt documentați pe teritoriul vechii Dacii începînd din epoca bronzului: în cuprinsul unei așezări aparținînd culturii Noua de la Popeni, jud. Vaslui, a apărut o astfel de piesă [6]. La un nivel cronologic mai timpuriu (perioada mijlocie a epocii bronzului) se plasează pandantivele de bronz în formă de pieptene din Transdanubia, în aria culturii cu ceramică incrustată [7]. Piepteni din os și corn se cunosc la tracii sudici [8], iar cei din bronz și os au apărut în număr relativ mare în regiunile celților și germanilor din Europa Centrală (perioada Latène tîrzie și romană timpurie), unele exemplare fiind similare celor provenind din Dacia [9]. Astfel, este de luat în considerare influența celtică în adoptarea de către geto-daci a acestui tip de piesă de toaletă: numeroasele dovezi ale practicării prelucrării osului și cornului în așezările geto-dacice fac plauzibilă însă producerea pieptenilor în mediul autohton.

Contextele în care au fost descoperiți pieptenii examinați mai sus nu permit stabilirea unei încadrări cronologice strînse, în aceeași situație fiind și piesele analoage. Datarea lor *grosso modo* în perioada de maximă dezvoltare a civilizației geto-dacice (sec. I î.e.n. — I. e.n.) ste indicată de materialele arheologice cu care sînt asociați în stratul de cultură [10].

COMBS FROM THE SECOND IRON AGE DISCOVERED IN EASTERN TRANSYLVANIA

ABSTRACT

A category of pieces less frecquent in the discoveries from Geto-Dacian settlements and cemeteries are the combs made of one untler piece. The paper presents two such pieces discovered in 1988 on the occasion of the archaeological searches in the settlements at *Sînsimion*, Harghita County and *Sighișoara* „Dealul Viilor", Mureș County (fig. 1—2). They appart to two different morphological types and they are analogous to the pieces providing from Poiana, Galați County and Sighișoara „Wietenberg", Mureș County (see footnotes 4—5). There are many bronze and bone combs in the area settled by Celts and Germans (Central Europe) dated in the late Latène period and early Roman period (footnote 9), taking into consideration the Celtic influence as concerning the Geto-Dacian adoption of this type of toilet piece. But it is also possible that these combs were made here, on the Dacian territory, because there are a lot of archaeological discoveries which prove the bone and untler processing here. The archaeological context allow us to date them *grosso modo* in the 1st century B.C. — the 1st century A.D.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. Sînsimion, Harghita County, untler comb (1 st c.B.C. — 1 st c.A.D.).
Fig. 2. Sighișoara, „Dealul Viilor", Mureș County, untler comb (1 st c.B.C. — 1 st c.A.D.).

6 Gh. Coman, M. Rotaru, MemAntiq, 6—8, 1974—1976 (1981), p. 60, fig. 2/6.

7 I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südostliche Beziehungen*, Budapesta, 1975, p. 215—216, fig. 22/1—2; pl. 267/1—2; 269/10; 270/2; 271/10 (cu bibliografia privind piesele similare din Cipru, Italia — cultura Terramare și Aunjetitz).

8 I. Čangova, *Srednevekovnoto selište nad trakiskija grad Sevtopolis, XI—XIV vek*, Sofia, 1972, fig. 83 a.

9 J. Filip, *Keltové ve strední Evropě*, Praga, 1956, pl. CXXVII/1—4; S. Thomas, AFB, 8, 1960, p. 67, fig. 12; p. 68, fig. 16/1—2 și 17—18; p. 70, fig. 19—21.

10 P. Roman, C. Beldiman, *op. cit.* Traducerea rezumatului aparține prof. Corina-Mihaela Apostoleanu.

Inscripțiile Daciei romane, III. *Dacia Superior*, 4. *Zona răsăriteană*, adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de Ioan I. Russu, București, 1988, 302 p.

Stringerea materialului epigrafic a beneficiat, ca si în cazul volumelor anterioare (III/1—3), de concursul unor colaboratori de la Universitatea și Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca — așa cum se indică pe verso foii de titlu. Din „precuvîntare" aflăm că volumul III/4 cuprinde „estul Daciei Superioare incepînd de lingă meridianul 23°30′ pînă la Carpați și Harghita spre sud și est, la Mureș și Arieș spre nord".

O problemă căreia autorul îi consacră bună parte din această introducere privește *Limita dintre estul Daciei Superior și Dacia Inferior* (p. 7—14); se arată că această problemă „a fost mult discutată și controversată în ultima jumătate de veac, dar a rămas echivocă, „în remiză", fără a putea toată lumea să fie de acord dacă zona de sud-est a Transilvaniei (bazinul de sus al Oltului, intracarpatic) aparținea militar-politic la Dacia Superior sau la Dacia Inferior". Nu este cazul a intra în amănunte: se știe că E. Ritterling a arătat, pe baza analizei materialului epigrafic, că sud-estul Transilvaniei a aparținut Daciei Inferior: ideea a fost preluată și dezvoltată de C. Daicoviciu, contestată la început de D. Tudor (care a revenit însă în 1968 asupra propriei opinii). Speculînd cu abilitate unele semne de întrebare ale teoriei „Ritterling — Daicoviciu", I.I. Russu lărgește discuția, prilej pentru critici dure la adresa lui M. Macrea și H. Daicoviciu (trecuți, ca și autorul acestui volum, în lumea umbrelor).

Într-un articol intitulat *Întinderea provinciei Dacia Inferior*, SCIV, 22, 1971, 3, p. 411—422, încercam să demonstrez că vestul Olteniei (care pe timpul lui Traian aparținuse provinciei Dacia) a făcut parte, după reforma administrativă de la inceputul domniei lui Hadrian, din Dacia Superior (mai tîrziu Apulensis): de asemenea, acceptam, fără a intra în amănunte, teoria lui Ritterling (cu completările lui C. Daicoviciu și M. Macrea) privind apartenența sud-estului Transilvaniei provinciei Dacia Inferior. Noua ipoteză a fost contestată cu violență de H. Daicoviciu, în revista „Steaua", nr. 4 (februarie), 1972, p. 27: cel care îndrăznea să intre într-un domeniu „rezervat", trebuia aspru pedepsit: „Să-mi fie îngăduit să-mi exprim aici uimirea față de procedeul folosit de C. Petolescu atunci cînd, deși îl citează de cîteva ori pe Gerov, nu spune nicăieri că teza pe care o susține a fost exprimată încă de eruditul bulgar. Fie-mi îngăduit să mă minunez și de performanța ca, într-un articol care se ocupă cu întinderea Daciei Inferioare, să nu fie nici măcar amintit faptul că *primul care a dovedit* că această provincie se extindea și la nord de Carpați a fost C. Daicoviciu" textul este reprodus de I. I. Russu, însoțit de cîteva comentarii caustice, în care nu este iertat nici H. Daicoviciu: IDR, III/4, p. 11 și notele 11—12).

Nimic mai neadevărat. Probabil că H. Daicoviciu nici nu a parcurs vreodată integral articolul lui Gerov, din Klio, 37, 1959, care, în problema ce ni se impută, afirma următoarele: „Die Garnison der kleineren Provinz Dacia inferior bestand aus Hilfstruppen, die in zwei Linien, die eine von Drobeta nach dem Surdukpaß, die andere am Alt, disloziert wurden" (p. 200—201): „Dacia inferior (119—158) umfaßte den Südteil Daciens mit der Donau im Süden als Grenze. Im Osten reichte sie bis über den Alt, im Norden zum Kamm der Transylvanischen Alpen, wobei das Gebiet östlich des Rotenturmpasses ebenfalls zu Dacia inferior gehörte, das nördlich von diesem Gebirge und südlich von demin ost-westlicher Richtung verlaufenden Alt liegt. *Im Westen gehörte auch der Ostsüdteil des Banats zu Dacia inferior. Also bildete die Kleine Walachei (Oltenia) den Hauptteil dieser Provinz.* Bei der neuen Teilung der dacischen Länder im Jahre 158 wurde die Kleine Walachei ein Bestandteil von Dacia Apulensis" (p. 201); „Bei der Errichtung der Provinz Dacia inferior im Jahre 119 *aus hauptsächlich zu Moesia inferior und weniger zu Dacien gehörenden Ländern* stand die Besatzung der Altlinie nicht mehr unter dem Befehl des untermoesischen Statthalters, sie wurde dem Prokurator der neuen Provinz unterstellt" (p. 210). Așadar, după părerea lui Gerov, Dacia Inferior cuprindea *întreaga* Oltenie, precum și colțul sud-estic al Banatului și sud-estul Transilvaniei. Afirmațiile celor doi învățați napocensi se dovedesc *mera*

mendacia! Cît privește supărarea lui H. Daicoviciu, cum că am omis a sublinia contribuția lui C. Daicoviciu în problema apartenenței sud-estului Transilvaniei, observația era justificată; pentru a nu da vina numai pe lipsa de experiență, omisiunea s-a datorat faptului că în articolul citat eram preocupat în special de problema apartenenței vestului Olteniei, situația părîndu-ni-se rezolvată și clară pentru celelalte zone (inclusiv sud-estul Transilvaniei; ulterior, în articolele mele, am subliniat, de cîte ori am avut prilejul, meritele lui C. Daicoviciu în problemele organizării Daciei romane).

Între timp, ipoteza noastră a fost confirmată prin descoperirea și publicarea diplomei militare de la Drobeta din 1 aprilie 179 (I. Piso — D. Benea, ZPE, 56, 1984, p. 290—291; ActaMN, 21, 1984, p. 111—124; Drobeta, 6, 1985, p. 63—74; Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas 1978—1984*, Londra, 1985, nr. 123): din studiul acesteia reiese clar, fapt subliniat și de editorii ei, că vestul Olteniei a aparținut Daciei Superior (Apulensis). Chiar și I.I. Russu este nevoit să accepte că, fie și pentru o vreme (Antoninus Pius—Marcus Aurelius), sud-estul Transilvaniei a aparținut Daciei Inferioare. Totuși, în problema apartenenței vestului Olteniei provinciei Dacia Superior, Russu continuă să susțină (p. 13, r. 34): „Este o idee-constatare a istoricului bulgar Gerov din a. 1959": după cum s-a văzut însă, este o constatare a unui cercetător român (1971), oricît le-ar fi fost de greu lui H. Daicoviciu și I.I. Russu să recunoască. Mă întreb cum cei ce s-au ocupat de publicarea volumului au acceptat, ridicînd pur și simplu din umeri, umilirea adevărului.

În realitate, tonul agresiv al introducerii lui I.I. Russu era menit a ascunde o gravă defecțiune în organizarea publicării seriei *Inscripțiile Daciei romane* din culegerea națională de inscripții. În ce ne privește, am atras, în mai multe rînduri, atenția asupra modului eronat cum era concepută publicarea volumelor de inscripții din „Dacia Superioară" (= Banat și Transilvania): numerotarea volumelor cu III/1 (Banat), III/2 (Ulpia Traiana Sarmizegetusa), III/3 („teritoriul dintre Ulpia Traiana, Micia, Apulum. Alburnus Maior, valea Crișului"), III/4 (cel de față), III/5 (Apulum) este o gravă eroare metodologică (de fapt, fiecare „fascicul" din vol. III este un adevărat volum) și științifică (sud-estul Transilvaniei a aparținut Daciei Inferioare). Cu mult mai bine ar fi fost să se respecte principiul regional modern, iar numerotarea volumelor să se facă în continuare (deci, în loc de III/1—5, volumele III—VII). Sesizînd dificultatea de a introduce inscripțiile din sud-estul Transilvaniei în volumul cu „Dacia Superior", I.I. Russu găsea vinovați pe autorii vol. II, care nu au inclus și inscripțiile de peste munți; uita probabil I.I. Russu că „împărțirea" volumelor (la care doar a fost părtaș) se făcuse cu un sfert de veac înainte de începerea publicării colecției de inscripții (cînd nimănui nu-i trecuse prin cap, nici măcar lui Gerov în 1959, că vestul Olteniei aparținuse Daciei Superioare, iar ipoteza noastră fiind acceptată fără rezerve abia în 1985; de asemenea, prin 1950, problema apartenenței sud-estului Transilvaniei era și mai neclară). În ce ne privește, am preluat și adus la zi un text pregătit de Gr. Florescu, care cuprindea inscripțiile din Oltenia și Muntenia. Din păcate, avertismentele noastre în legătură cu numerotarea volumelor (SCIVA, 31, 1980, 1, p. 121), cînd lucrurile încă se mai puteau îndrepta, nu au fost luate în seamă de cei în drept.

Grave sînt și alte scăderi, care se repetă și în acest volum (III/4): ilustrația este publicată în text (iar nu pe planșe aparte, pe hîrtie cretată, cum s-a procedat la vol. II și cele trei volume apărute din seria *Inscripțiile din Scythia Minor*); fotografiile sînt retușate (uneori veritabile falsuri: vezi nr. 325 și fig. 209), astfel incit creează confuzii și întregiri eronate; și mai grav, se indică drept descoperite într-o anume localitate materiale care provin din altă zonă a Daciei (vezi mai departe nr. 181: discuția în jurul ștampilelor cohortei II Flavia Bessorum): unele contribuții sînt trecute sub tăcere, cînd prin soluțiile propuse pun în dificultate opiniile editorului volumului. Remarcabilă este îndeosebi „selecția" autorilor, cei neagreați personal avînd cinstea de a fi citați numai cînd I.I. Russu găsește cu cale să-i critice fără cruțare.

În continuare, în aceeași introducere, editorul ne lămurește asupra criteriilor de expunere a materialului epigrafic (în genere, cele adoptate în volumele anterioare) și se relevă importanța materialului epigrafic pentru studiile istorico-lingvistice.

Din bogatul repertoriu epigrafic, ne atrag atenția cu deosebire numerele:

1) Îndoiala exprimată de I.I. Russu în legătură cu existența ștampilei *LEG XIII GETADI* la Muzeul Național de Antichități din București (CIL, III, 8062 = 1628; ILS, 9108) nu este justificată; piesa s-a aflat totdeauna în muzeul menționat (inv. nr. 06981), fiind transferată în 1975 la Muzeul Național de Istorie. Spiritul hipercritic l-a împiedicat pe editor să observe că această ștampilă a fost republicată, cu toate datele, în IDR, II, 101.

Pe de altă parte, ștampila de la Apulum a legiunilor I Adiutrix și XIII Gemina (comunicată de editor după o informație a lui Cl.

L. Băluţă) pune iarăşi problema staţionării legiunii I Adiutrix în Dacia pe timpul lui Traian.

Cît priveşte ştampila de la Mehadia *LEGG V M/ET XIII GM* (IDR, III/1, 102) (citată în comentariul editorului, ca exemplu de ştampilă cu numele a două legiuni), lectura pare să conţină o eroare: ultima literă era posibil gravată în chipul unei ligaturi *A + N + T*, deci supranumele imperial *An/(oniniana)* (din păcate, toate insistenţele noastre de a avea acces la verificarea ştampilei au rămas fără succes).

61) Citirea corectă a formulei de pe capitelul altarului: *LIBIIS, libes*, s-a făcut de către J. Linderski, Latomus, 34, 1975, 1, p. 209—211 (deci nu este o „descoperire" a editorului IDR, III/4).

79) Ştampila *APBN* de la Războieni-Cetate, menţionată după C. Daicoviciu, nu este „o lectură greşită a epigrafistului clujean în loc de *A(la) P(rima) B(atavorum)* ∞"; ea trebuie să fi existat cu adevărat, dar ultima literă nu era *N*, ci ligatura *A + N + T*, deci: *a(la) p(rima) B(atavorum) Ant(oniniana)*; vezi şi observaţiile noastre pentru nr. 81.

81) Ştampila *[al(a) I] Bat(avorum)* (după un desen de I. Teglas: Russu omite să arate unde se păstrează desenul); dar ultimele două litere trebuie să fie ligatura *A + N + T* (vezi însemnările noastre pe marginea ştampilei de la nr. 79).

135) *Q. Caec[ili]us Cae[ci]lian[us]*, prefect al alei I Bosporanorum: nu ar fi fost inutilă o trimitere la H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium*, 1976, C 11; vezi acum şi *Suppl*. 1987, p. 1478 (la C 10, Devijver prezintă pe L. Caecilius Caecilianus, prefect al cohortei I Aquitanorum din Germania Superior: CIL XIII 11782, 11783).

152) Ţiglă de la Cristeşti: *ALIB*: este preferabil a atribui această ştampilă alei I Bosporanorum, deci a o integra în contextul epigrafic al acestei localităţi.

159) *GEMIIII*: genitivul *Gemini*, fără îndoială.

160) Pentru materialele epigrafice de la Ampelum, citate în comentariul la acest număr, vezi acum I.T. Lipovan, în AIIA Cluj-Napoca, 26, 1983—1984, p. 301—317.

177) Inscripţia lui Marcus Traidaci, citată în comentariu, este publicată în IGB III/2, nr. 1741 bis (indicaţia lui Russu este greşită).

179) Despre Carvilius Rusticinus, prefect al cohortei II Flavia Bessorum, vezi Devijver, *Prosopographia*, C 85.

181) Ţigle cu ştampila cohortei II Flavia Bessorum: fig. 107: „Ţigle cu numele unităţii *C II F B* din Feldioara (Muz. Sibiu)" (evident, eroare, din neatenţie, pentru Cincşor). Dar patru dintre ele au fost introduse fraudulos printre cele din această localitate, căci au fost, în realitate, publicate de D. Tudor (cea din stînga sus, de la Rucăr, în SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 92, fig. 4 = IDR, II, 607; cea din mijloc, de la Bîrseşti, în SCIV, 16, 1965, 1, p. 182, nr. 10, fig. 4/1 = IDR, II, 71: cea din stînga jos, de la Stolniceni, în SCIV, 16, 1965, 1, p. 184, nr. 12, fig. 4/3 = IDR, II, 561) şi Ioana Bogdan Cătăniciu (cea din colţul drept de sus al fig. 107 din IDR III/4: după SCIVA, 25, 1974, 2, p. 284, fig. 5/2: aici sînt grupate toate cele cinci desene, atribuite însă de Russu castrului de la ... Feldioara!).

195) Pentru numele *Maxantius* (sic), citat ca analogie la acest număr, Russu trimite la o inscripţie din Tomis (SCIV, 4, 1953, p. 78): vezi şi inscripţia de la Borbetomagus (CIL, XIII, 6238 = ILS, 9208 = A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*[4], nr. 656).

206) Pentru *salvo Dom[ino nostro]*, vezi şi inscripţia de la Romula (IDR, II, 327) *[salvi]s DD(ominis nn(ostris)*. Vezi încă AnnÉp, 1979, 544 *salvis Dd. nn.* şi 1983, 44 *salvis Augg. invictis*.

221) Russu nu aduce dovezi convingătoare că numele trupei ar fi *coh(ors) Vind(elicorum)/[p. f. C] umidavensis*, iar nu *coh(ors) VI no/[va C]umidavensis*, cum a considerat mai întîi M. Macrea, editorul inscripţiei din castrul de la Rîşnov. În r. 8, *[C]umidavensi* este corect (*S* nu-şi află locul nici la sfîrşitul acestui rînd, nici la începutul rîndului următor: cu atît mai puţin — *VM*); este un dativ, ca şi *[Ale]x[an]dr[ia]nae*. Inscripţia a fost deci dedicată deopotrivă Iuliei Mamaea, mama împăratului Severus Alexander, şi cohortei de la Cumidava. Înseamnă că epitetul geografic era un determinativ pentru *cohors*, iar nu un indicativ pentru locul de staţionare al trupei: deci: *coh(orti) VI no/[vae C]umidavensi*, iar nu *coh. Vind./[p.f. C]umidavensi/[um]*.

230) Inscripţia CIL, III, 953 a generat numeroase discuţii.

B. Filov (*Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian*, Klio, Beiheft VI, 1906, p. 61—62, nota 7) era de părere că la Hoghiz a staţionat o vexilaţie a legiunii XIII Gemina, al cărei comandant ar fi identic cu dedicantul unei inscripţii de la Apulum (CIL, III, 981): *Aesculapio et Hygiae, Tib. Cl. Valerianus, (centurio) leg. XIII G. et I Aitricis* (sic) *voto p.* După Ritterling (RE, XII, 1925, col. 1719—1720), în inscripţia de la Hoghiz ar putea fi vorba de un centurion de legiune, dar şi de un procurator al Daciei Inferioare. După C. Daicoviciu, în r. 3 ar trebui citit numele cohortei III Gallorum (Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 316), lectură dubioasă. Ultima discuţie asupra inscripţiei s-a făcut de I.I. Russu (AIIA Cluj-Napoca,

18, 1975, p. 50 urm.), care revine la textul lui Mommsen (r. 3), dar și cu unele inovații (fotografia puternic retușată, iar textul falsificat în ultimul rînd).

După H. Devijver, inscripția ar menționa un prefect al cohortei III Gallorum, pe numele *Tib. Cl[audius ...] g. Antonin[ia]n[us?]* (*op. cit.*, C 117).

Lectura ultimului rînd (Russu) este însă inacceptabilă. În realitate, este vorba aici de supranumele imperial *Antoniniana* al legiunii XIII Gemina, care însă a fost gravat mai tîrziu, la începutul sec. III: o bună analogie ne oferă o inscripție descoperită la Ilișua (Dacia Porolissensis): *[Imp(eratori) Caesar]i divi Traian(i) [Parthic]i filio divi N[ervae] nepoti Traiano Hadriano [Aug(usto)] pont(ifici) maximo trib(uniciae) pot(estatis) XV co(n)s(uli) III p(atri) p(at riae), ala I Tungrorum Frontonian(a) Antoniniana* (D. Protase, SCIVA, 36, 1985, 3, p. 249—253 = idem, in *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift für Artur Betz zur Vollendung seines 80. Lebensjahres*, Viena, 1985, p. 495—504). Înseamnă că numele legiunii XIII Gemina este menționat de două ori: in r. 3, *[vexil(latio) leg.] XIII G(eminae)*, și în r. 4 *[(centurio) leg. XIII] G. Antoninian(ae)*; s-ar putea deci pune întrebarea de ce în ultimul rînd nu s-a scris *7 leg(ionis) eiusd(em)*, cum propune dealtfel și Russu pentru partea lipsă din ultimul rînd. Aceasta ne face să credem că în r. 4 era menționată o vexilație din două legiuni: una necunoscută, cealaltă fiind legiunea XIII Gemina, iar comandantul vexilației era un centurion al acesteia din urmă. Primul gînd ne duce la inscripția CIL, III, 981 de la Apulum și ne îndeamnă să propunem întregirea: *[vexil. leg. I Ad. et] XIII G. sub Tib. Cl.[[Valeriano? 7 leg. XIII] G.* (supranumele *Antoniniana* s-a adăugat ulterior). Este vorba de o vexilație de lucru (Arbeitsvexillation; vezi R. Saxer, Epigraphische Studien, 1, 1967, p. 78 și urm., nr. 214—216, 266, 284, 285, 288: vexilații combinate, sub comanda unor centurioni); vezi în acest sens și ștampila de la Apulum pe care apar chiar numele legiunilor I Adiutrix și XIII Gemina (vezi comentariul la IDR III/4, nr. 1).

265) Inscripția a fost dedicată nu lui Caracalla (care nu a suferit oficial o *damnatio memoriae*), ci lui Severus Alexander: titlurile triumfale sînt cele de *Parthicus* și *Persicus maximus* (vezi Ida Calabi Limentani, *Epigrafia latina*, Milano, 1968, p. 472).

318) Toți cei ce s-au ocupat de această ștampilă au considerat ultima literă o ligatură: *E* + *L* (litera *L* inversă) sau *E* + *T* (litera *T* răsturnată). În realitate, este vorba de ligatura *E* + *S*: litera *S* este sugerată de liniuța pornind în jos din capătul sting al barei orizontale a acelui „T" răsturnat. În acest caz, cele patru haste orizontale fac parte din numărul de ordine al trupei și gentiliciul ei, deci: *c(ohors) II Fl(avia) Bes(sorum)* (SCIVA, 25, 1974, 4, p. 602—603, nr. 10).

325) Inscripția atribuită alei I Latobicorum de primul ei editor (Z. Székely SCIVA, 26, 1975, 3, p. 344—346), a fost „corectată" (1978) de Russu, în r. 6: *ala I Bat [avorum ∞]*; litera *B* se vede foarte clar în fotografia din IDR III/4 (fig. 209), dar din păcate este rezultatul unei retușări (prin urmare, este un fals epigrafic): pe piatră se vede clar litera *L*, așa cum am putut verifica personal în octombrie 1987 în muzeul din Sf. Gheorghe.

339) 1, a: pentru împrejurările apariției diplomei din anul 92 în castrul de la Brețcu, vezi și observațiile noastre din Latomus, 34, 1975, 4, p. 1023, nota 18.

Volumul se încheie cu un tabel de concordanțe bibliografice, abrevieri, semne diacritice, indici (*materii, cuvinte, nume proprii antice: nume proprii medievale și moderne*, grupînd: *localități, țări, regiuni, ape* și *autori, cercetători, anticari*).

Constantin C. Petolescu

ABREVIERI

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
ActaMN	Acta Musei Napocensia, Cluj-Napoca.
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău.
AFB	Arbeits - und Forschungsberichte zür Sächsischen Bodendenkmalpflege Dresda—Leipzig.
AfMon	A. Cserni, *Istoria județului Alba Inferioară*, în *A sófehér vármegye monografiája*, II/1, Aiud, 1909.
AnnEp	L'Année Epigrafique, Paris.
ArchÉrt	Archaeologiai Értesitö, Budapesta.
ATEvk	*Az alsöfehérmegyei törtenelmi régészeti és természettudománi tórsulat Evkönyve*, Cluj și Alba Iulia.
BerRGK	Deutsches Archäologischen Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt/Main.
BAR	British Archaeological Reports, Oxford.
CercIst, Iași	Cercetări Istorice, Iași.
CIL	*Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin.
Dacia. N.S.	Dacia. Révue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.
Disl	W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliar-formationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938.
EAA	*Enciclopedia dell'arte antica classica e orintale*, Roma.
FolArh	Folia Archaeologica, Budapesta.
IDR	Inscripțiile Daciei romane, București.
IME	Az Iparmüvészeti Múzeum évkönyve, Budapesta.
MemAntiq	Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț.
OR	D. Tudor, *Oltenia romană*, București.
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Lepizig-Berlin.
JRAE	Révue Archéologique de l'Est Dijon.
RRHA	Revue roumaine d'histoire de l'art, București.
RadVojMuz	Rad Vojvodjanski Muzea, Novi Sad.
RMM—MIA	Revista muzeelor și monumentelor, monumente istorice și de artă, București.
StCom Pitești	Studii și comunicări, Pitești.
StCom Satu Mare	Studii și comunicări, Satu Mare.
StCom Sibiu	Studii și comunicări, Sibiu.

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUES DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTA PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA
THRACO-DACICA

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressé à ROMPRESFILATELIA, sector import-export presă, P.O. Box 12—201, telex 10 376, Bucureşti, Calea Griviţei 64—66, ou à ses représentants à l'étranger.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
79 717 Calea Victoriei 125, telefon 50 76 80

LUCRĂRI APĂRUTE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

I. BARNEA și colab., **Tropaeum Traiani**, 1979, 250 p., 26 lei.

MARIA COJA și PIERRE DUPONT, **Histria**, V, 1979, 168 p., 39 lei.

LIGIA BÂRZU, **Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii**, 1979, 111 p., 6 lei.

RADU POPA și MONICA MĂRGINEANU-CÂRSTOIU, **Mărturii de civilizație medievală românească**, 1979, 163 p., 28 lei.

EMILIA DORUȚIU BOILĂ, **Inscripțiile din Scythia Minor**, V, 1980, 351 p., 351 lei.

C. PREDA, **Callatis, necropola romano-bizantină**, 1980, 225 p., 46 lei.

MARIN CÂRCIUMARU, **Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice din România**, 1980, 268 p., 23 lei.

I. I. RUSSU, **Inscripțiile Daciei romane**, III/2, 1980, 484 p., 34 lei; III/3, 1984, 470 p., 34 lei; III/4, 1988, 302 p., 34 lei.

V. MIHĂILESCU-BÎRLIBA, **La monnaie romaine chez les Daces orientaux**, 1980, 321 p., 19,50 lei.

I. I. RUSSU, **Daco-geții în Imperiul roman și în Byzantium**, 1980, 116 p., 8,75 lei.

D. BERCIU, **Buridava dacică**, 1981, 289 p., 34 lei.

ALEXANDRU SUCEVEANU, **Histria**, VI, 1982, 236 p., 38 lei.

MIRCEA D. MATEI, EMIL I. EMANDI, **Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare**, 1982, 195 p., 27 lei.

D. M. PIPPIDI, **Inscripțiile din Scythia Minor**, I, 1984, 544 p., 71 lei.

* * * **Studii și cercetări de numismatică**, VIII, 1983, 161 p., 21 lei.

MIHAI SÂMPETRU, **Tropaeum Traiani. II. Monumentele romane**, 1984, 198 p., 26 lei.

I. T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni**, 1984 184 p., 20 lei.

DAN GH. TEODOR, **Civilizația romană la est de Carpați în secolele V–VII e.n. Așezarea de la Botoșana-Suceava**, 1984, 182 p., 14 lei.

N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeș (1200–1400). Asupra începuturilor Țării Românești**, 1984, 170 p., 19,50 lei.

GH. BICHIR, **Geto-dacii din Muntenia**, 1984, 188 p., 25 lei.

* * * **Arheologia Moldovei**, X, 1984, 135 p., 22,50 lei.

CONSTANTIN PREDA, **Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprîncenata**, 1986, 200 p., 24,50 lei.

EUGEN COMȘA, **Neoliticul pe teritoriul României. Considerații**, 1987, 198 p., 20 lei.

IORGU STOIAN, **Inscripțiile din Scythia Minor**, II, 1987, 436 p., 60 lei.

MIHAIL ZAHARIADE, **Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum**, 1988, 200 p., 19 lei

D.M. PIPPIDI, **Studii de istorie și epigrafie**, 1988, 280 p., 26 lei

M.D. MATEI, **Istoria orașului medieval Suceava pînă la jumătatea secolului al XVI-lea**, 1989, 222 p., 23 lei

RM ISSN 0039–4009

S C I V A, tomul 41, nr. 1, București, ianuarie–martie 1990, p. 1 — 120

I. P. Universul c. 1774

Lei 35